

Piteå museum

Årsbok 2014

Av Piteabygdens fornminnesförening/Piteå museums förlag har tidigare utgivits:

Årsbok 1981–1986

Åtta bilder från det gamla Piteå

Årsbok 1987

Piteå Sjöfart

Årsbok 1988–1994

Åtta bilder från det gamla Piteå, mapp 2

Fisket i Piteå I: Från medeltid till 1900-tal

Årsbok 1995–1996

Bötnisk Kontakt VIII, konferensrapport

Årsbok 1997–1999

Fisket i Piteå II: Kustfisket under 1900-talet

och Rönnskärs hamnlags handlingar

Årsbok 2000–2008

Livet i staden: Människor och miljöer i gamla Piteåkvarter

Årsbok 2009 (innehåller författarregister)

Årsbok 2010–2013

Bevarade ögonblick: Fotografier av Piteå under 150 år, del 1

Omslagsbild: Broderad bård till mässhake som sedan 1600-talet tillhört Piteå stadsförsamling. Bården anses ha kommit till pitebygden i samband med invigningen av kyrkan i Gamla Kyrkbyn vid 1300-talets början. Den är tillverkad i Italien i slutet av 1200-talet. Foto Sören Hallgren, Statens historiska museum.

Varje författare ansvarar själv för innehållet i sin artikel.

© Piteå museums förlag 2014

Redaktör: Anna Elmén Berg/Emeli Elfving

Bildredaktör: Catharina Westling

Layout och tryck: Accidenstryckeriet, Piteå

ISSN 1404-3890

ISBN 978-91-87486-35-7

Bengt Ek

Ordförande

Föreningen Piteå museum

Museiåret 2014

Piteå museum har snart lagt ytterligare ett år av omfattande verksamhet bakom sig. Förutom flera programpunkter kan vi åter ge ut vår trettio-tredje årsbok, vilket är en prestation i sig. Därutöver har vi kunnat komma ut med den andra fotoboken i en planerad serie av fyra böcker. I de böckerna har Ingegerd Westerland och Åke Berggren gjort ett omfattande ideellt arbete för att synliggöra vår lokala historia och kultur. Jag kan starkt rekommendera dessa böcker för egen förkovran men också som en utmärkt present till andra. Därutöver upphör jag inte att beundra piteborna också i andra sammanhang för deras vilja till ideella insatser.

Årsboken har som vanligt ett brett utbud av intressanta kapitel. Här finns bara utrymme att nämna några. Ett kapitel handlar om något så folkligt som dansbandsmusiken i Piteåbygden. Det passar ju utmärkt även i ett nutida sammanhang eftersom vi bor i musik- och dansstaden Piteå. Det känns också bra att kunna tydliggöra Markbygdens fornhistoria genom en beskrivning av arkeologin i den kommundelen. Ett stort kapitel handlar om Piteås äldsta kyrkby i Långnäs som fanns redan under medeltiden. Där framgår att kapellet invigdes något år under 1320–30-talet och en mycket intressant beskrivning av ett broderi från slutet av 1200-talet med anknytning till Gamla Kyrkbyn. Ett valår är det också intressant att ta del av ett politikerliv i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet – en brytningstid i svensk politisk historia sedd i ett Piteåperspektiv.

Styrelsen ser med förväntningar fram emot kulturhusets etablering som granne till museet och vad det ska innebära för våra möjligheter i framtiden. Vi är också mycket nöjda med den positiva dialog som vi har med Piteå kommuns företrädare om museets uppgift, betydelse och utvecklingsmöjligheter. För förtjänstfullt arbete och många ideella insatser och bidrag tackar styrelsen anställda, volontärer, medlemmar, besökare, donatorer och bidragsgivare för verksamhetsåret 2014.

Åke Berggren

utgav i fjol tillsammans med Ingegerd Westerlund fotoboken Bevarade ögonblick: Fotografier av Piteå under 150 år, del 1. Andra delen utkommer under hösten på Piteå museums förlag. Här publiceras två bilder ur den kommande boken.

Fler bevarade ögonblick

Förra året gav Piteå museum ut den första delen i en planerad serie på fyra fotoböcker. De visar hur staden och bygden omkring har förändrats under de senaste 150 åren. Arbetet med böckerna har medfört att vi fått tillgång till många privata fotografier. Flera av dessa är aldrig tidigare publicerade. Den andra delen, som ges ut i november i år, kommer att innehålla ett urval av dessa privata bilder, tillsammans med fotografier främst ur Piteå museums och Piteå kommuns arkiv.

Efter utgivningen av den första delen, som bland annat innehåller fotografier av Bergsvikssundets färjor och broar, fick vi kopiera några unika bilder som togs när den första bron byggdes 1934–1936. Dessa publiceras i en särskild artikel i denna årsbok, tillsammans med en mer utförlig redogörelse om tillkomsten av bron.

Korsningen mellan Sundsgatan och den blivande Västergatan mot norr, innan den senare förlängdes upp till Nygatan på 1930-talet. Huset på bilden byggdes i mitten av 1920-talet av arbetsförman T Pettersson. Till höger skimtar styrman O Fredrikssons bostadshus som stod mitt i backen där Västergatan senare drogs fram. Fotot ägs av Eva Wiklund, Luleå.

Den första IC-föreningen i Piteå bildades 1936 och hade lokaler på Prästgårdsgatan 36. IC köpte 1946 Petterssons fastighet, vilken byggdes om och inrättades till servicestation. IC byggde en ny bilserviceanläggning här i mitten av 1960-talet. Till höger bilhandlare Viktor Hedmans bostad. Tidigt 1950-tal. Foto Rune Höglund, Piteå museums bildarkiv.

Åke Berggren

Född 1954 i Piteå. Överläkare vid Kvinnokliniken, Piteå älvdals sjukhus och Sunderby sjukhus. Har forskat i Piteabygdens historia sedan mitten av 1970-talet. Utgav 2013 tillsammans med Ingegerd Westerlund del 1 av fotoboken "Bevarade ögonblick".

Byggandet av Bergsviksbron 1934–1936

Den första bron över Pite älv vid Bergsviken invigdes lördagen den 12 september 1936. Vägen fram till brobygget hade varit lång. Under de 23 år Bergsviksbrons konstruktion och finansiering utretts hade den tidigare färjeförbindelsen fått allt svårare att klara den ökande trafiken.

Vid invigningen var den Sveriges längsta landsvägsbro. Knappast någon kunde då föreställa sig att bron redan efter drygt femton år skulle bli en flaskhals på riksvägen från södra Sverige till Haparanda. Bron kunde inte bära de tyngsta lastbilarna, som därför måste köra en omväg över Pitsundet (med färja) och centrala Piteå.¹

Passagen över de större vattendragen har under lång tid varit ett problem för landtrafiken. Färjningen över Pite älv organiserades på 1600-talet till följd av den svenska stormaktens behov av ordnade kommunikationer. Särskilda färjkarlar anställdes för att transportera människor, djur, gods och mindre vagnar. Färjorna roddes eller drogs med linor. Det äldsta färjestället över Pite älv låg längre uppströms än de senare broarna. Färjan roddes mellan Hemlunda och Båtskatan i Öjebyn. Senare flyttades färjeläget längre nedströms. Den ökande, och allt tyngre, trafiken ställde stora krav på färjeorganisationen.

En motorfärja insattes vid Bergsvikens färjeställe 1921.² Den ersattes 1927 med en större färja. Denna var 14 meter lång, 8 meter bred och drevs från början med en 20 hk Pentamotor.³ Vintertid lades pontonbroar ut över isen. Dessa var avsedda endast för lätt eller medeltung trafik. Passagerare var förbjudna att stanna i bilar eller bussar vid överfarten.⁴ Tidvis kunde inte bussarna ta sig över och man fick ha bussar på bägge sidorna och passagerarna fick gå över pontonbron.⁵

Frågan om en bro över Bergsvikssundet togs upp på allvar 1913. Det var dock två problem med ett brobygge. Dels skulle bron bli kostsam eftersom det var en lång sträcka, dels fanns ett annat färjeställe som också behövde bro, nämligen i Böle. Det uppstod strid mellan intressenterna för dessa båda broförslag, om vilken som borde byggas först. Frågan behandlades vid vägstämmor under 1913 och 1914. Den 15 juni 1914 beslutade Kungl. Maj:ts Befallningshavande att de väghållningsskyldiga skulle bygga en bro vid Böle färjeställe. Beslutet överklagades, men den 13 september samma år beslutade en extra vägstämma att ogilla besvären. Därmed var striden slut. Bölebron skulle byggas och frågan om en bro över Bergsvikssundet var ställd på framtiden.

Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen hade dock initierat en utredning av en bro vid Bergsvikssundet redan 1913. Broförslaget behandlades genom åren i flera instanser, där såväl utformning som finansiering diskuterades. Vid vägstämma den 28 december 1924 behandlades ett förslag från vägstyrelsen att två tredjedelar skulle lämnas som statsbidrag om stämman beslutade att åta sig återstående byggkostnad samt underhåll. Stämman godkände förslaget. Det broförslag som då förelåg innebar en nära 200 meter lång vägbank över grundet mitt i älven och brospann över den södra och norra strömfåran. Länsstyrelsen krävde dock revidering av förslaget, vilket medförde att vägbanken avkortades. Vägstyrelsen hade helst sett att vägbanken helt ersattes av brospann, men då något sådant förslag aldrig hade framkommit, förordade man denna kompromiss. Den 31 december 1929 beslutade länsstyrelsen att de väghållningsskyldiga skulle bygga bron. Finansieringen var dock fortfarande ett problem. De väghållningsskyldiga försökte intressera statens arbetslöshetskommission, men brobygget ansågs olämpligt som AK-arbete. De avvaktade därför, och väntade på bättre förhållanden för brofrågans lösning.

Efter en tid inträffade något mycket oroande. På hösten 1932 framfördes uppfattningen att även en bro över Pitsundet borde utredas. Den 6

november sammankallades därför en ny vägstämma, som uttalade en kraftig protest mot en bro vid Pitsunds färjeställe. Detta färjeställe ansågs ha mycket liten betydelse för vägdistriktet. Dessutom måste en bro vid Pitsundet byggas med klaff- eller svängbro, som till följd av den livliga ångbåtstrafiken skulle öppnas så ofta att landsvägstrafiken stoppades upp avsevärt. Vägstämman utsåg en delegation att uppvakta regeringen. Delegationen anhöll att regeringen skulle besluta om ett brobygge över Bergsvikssundet som beredskapsarbete. Delegationen blev välvilligt mottagen, och den 10 november 1933 beslutade Kungl. Maj:t om ett statsbidrag på 85 % till brobygget.

Arbetslöshetskommissionen beslutade dessutom att tillfartsbankarna skulle byggas som AK-arbete. Nya grundundersökningar visade dock att älven hade eroderat bort mycket av grundbanken. Den bro som föreslagits kunde därför inte komma ifråga, och ett helt nytt förslag till bro togs fram. Det innebar att bron utfördes med fem bågspann av armerad betong om vardera 80 meter. Pelare och landfästen utfördes av betong med granitbeklädning nedtill, och brobanan av betong med asfaltbeläggning. Brons totala längd var 422 meter och dess fria bredd 6 meter. Totalkostnaden beräknades till 900.000 kronor.

Bron över Bergsvikssundet byggdes av Christiani & Nielsen, Stockholm. Arbetet påbörjades i april 1934, och avlöpte utan några större driftstörningar. Två allvarliga olyckor inträffade, dock ingen med dödlig utgång.⁶ Bron kostade 666.700 kronor. Arbetslönen var då 1:26 per timme för grov- och fabriksarbetare och 1:40 för träarbetare. Bron utfördes som beredskapsarbete och det ansågs som en utomordentlig framgång att avtalsenliga löner tillämpades vid arbetet.⁷

Bergsviksbron invigdes lördagen den 12 september 1936 av kommunikationsminister Artur Heiding. Invigningen samlade stora människomassor, och en lång ström av bilar och cyklar ringlade från båda sidor mot det gamla färjeläget. Denna dag gick färjan sin sista tur.⁸

Få hade vid denna tid kunnat ana att bron – Pitebygdens stolthet – redan efter drygt femton år skulle vara otillräcklig för den ökande tunga fordonstrafiken. Högsta tillåtna vikt för fordon med last var 12 ton. I början av 1950-talet räckte detta inte till och bron blev en flaskhals på riksvägen. Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen bedömde att en förstärkning inte var möjlig, och förordade att en ny bro skulle byggas intill den gamla. Den gamla skulle behållas för lättare trafik.⁹

Det dröjde dock till 1968 innan det nya brobygget påbörjades. Den nya bron byggdes strax nedströms den gamla, och det södra brofästet hamnade ungefär där festplatsen Öholma hade legat. Dansbanorna brändes upp i Piteortens största majbrasa, som satte punkt för Öholmas tjuoåriga festplatsepok.¹⁰ Den nya Bergsviksbron är byggd i en stålkonstruktion, 257 meter lång, och vilar på tre betongkassuner. Den öppnades för trafik den 3 november 1969. Den gamla Bergsviksbron sprängdes i februari 1970.¹¹

Källor

Alf W Axelsons excerptsamling av lokal press. Forskningsarkivet, Umeå universitet.

Joel Berglunds klippsamling (JB). Piteå museums arkiv. (I samlingen saknas ofta uppgift om vilken tidning klippet är hämtat från.)

¹ JB 4.11.1969.

² Piteå-Tidningen 19.5.1921.

³ Piteå-Tidningen 27.6.1927.

⁴ Piteå-Tidningen 25.1.1933.

⁵ Piteå-Tidningen 18.1.1932.

⁶ Norrbottens Allehanda 14.9.1936, Piteå-Tidningen 14.9.1936.

⁷ JB 8.9.1953.

⁸ Piteå-Tidningen 10.11.1933, Norrbottens-Kuriren 19.10.1935, Norrbottens Allehanda 14.9.1936.

⁹ JB 8.9.1953, 22.12.1953.

¹⁰ JB 2.5.1968.

¹¹ JB 21.5.1968, 4.11.1969, 21.2.1970.

Bilder från byggandet av Bergsviksbron 1934–1936. Fotografierna ägs av Jan Franzén, Hemlunda.

O.F. Johansson

Skogsuppköpare för Storfors AB, som under en resa till Finland råkade ut för ett riktigt skogsäventyr! I ett brev till inspektorn Oscar Lundqvist, Storfors, berättar han om ett misslyckat försök till björnjakt. Brevet ger också en intressant inblick i den verksamhet som Storforsbolaget bedrev. Det ingår i ett större arkiv som ägs och förvaltas av Ulla och Erik Lundkvist, Storfors. Arkivet omfattar en brevsamling på minst 5 000 brev, samt bland annat kopieböcker, kassaböcker och inventarieböcker. Inspektorn Oscar Lundqvist var Eriks morfars bror och patron C.A. Hedqvists befallningshavande vid Storfors AB.

Brevet från Rovaniemi: En alldeles sann skogshistoria från 1898

Rovaniemi den 16 julij 1898
Herr Innspector O. Lundqvist! Storfors

Tack för sist!

Med anledning af att jag erhållit en skrifvelse från Patron deruti han säger att Ni från tillförlitligt håll hört att tolken Lindroth skulle fört mig bakom ljustet vid uppgörelse af skogsaffärer, till förmån för andra bolag; så får jag bedja Eder under adress Liljebäcks Haparanda underrätta mig hvarifrån nämnda uppgift har kommit. Att Lindroth var en stor skuruk som dock är ganska både kunnig och hemmastadd i orten visste jag från första början, och följaktligen har jag ej låtit honom inverka på mina beslut i affärer; och att han i vinter kunnat skada mig eller bolaget är orimligt, ty han har alldeles ingenting haft med affärer att skaffa utan endast varit biträde åt Clausén vid neddrifningen och flottningen.

Jag har nu gådt igenom en del Kronoskog, och är det särskildt en som säljes i Uleåborg som är särskildt vacker, och var jag på denna resa utför ett äfventyr som lofvade att bli ganska inntressant, fast det till slut blef fiasko. Jag hade tillsammans med Lindroth och en lots, gådt på förra Söndags afton från Juujärvi och skulle gå direkt till Paljaskangas när vi kommo till Autijärvi fanns der ingen båt så vi måste göra flotte för att komma öfver sjön; när vi gådt circa en half mil derifrån hörde vi att ett djur sprang undan som lotsen sade var säkert en björn, hvilket jag dock ej fästade mig vid, men när vi kommit ett stycke längre så fick vi se en björnunge stor som en större hund ligga och sofva; han varseblef oss samtidigt och gaf sig iväg och vi efter skrikande av alla de krafter, med den påföljd att han tog sig opp i en circa 60 fot hög tall, och der satt han och morrade som en katt; nu höls krigsråd, något skjutvapen hade vi ej, jag har nog en god amerikansk revolver, som lätt skulle hämtat ner honom, men som de patroner som jag före afresan köpte i Haparanda befanns odugliga så var han ej med, att hemta en bössa var 1 1/2 mil, och

Skogsuppköparens brev var ställt till Oscar Lundqvist, inspektör vid Storfors AB. Foto Ulla och Erik Lundkvists arkiv.

dessutom sannolikt ingen flotte, emedan vi ej tänkt komma samma väg tillbaka och beslöt att jag skulle slå ihjäl honom, finnen fällde trädet och jag ställde mig så nära jag kunde der jag beräknade trädet skulle komma med toppen försedd med en försvarlig björkpåk, trädet föll, och med samma var han, vilket jag ej kunde tro, alldeles frisk och färdig att ge sig iväg, jag skulle nådt hans bakdel, men som jag ville ha slaget längre fram sprang jag några steg i bredd med honom, och innan jag han tänka, sprang han opp i ett annat träd, under det finnen stod der och ”perklade” tog jag yxan, och riktade trädet så att det med toppen skulle falla på en plats der det var flera mindre träd, och trodde alltid att han denna gång ej skulle undgå att åtminstone något skada sig, men nej! som toppen tog marken så gaf han sig iväg, finnen var honom denna gång så nära han kunnat ta fatt honom men slå hann han ej, och så gaf han sig iväg och denna gång tog han sig ej till väders, och då blefvo vi snart efter och måste lämna honom, huru förargligt det än var.

Herr Clausen kom igår ner från skogen och hade halsen nästan igen svullen, men i natt har en bulnad som var innvändigt sprukket så att han är nu bättre; jag reser i afton med honom neröfver emedan jag måste höra och arrangera om flottningssuppgiften, jag hade innlemnat en, och som det är på två ställen som vi nedflottat en del i fasta flottes, så har jag ej kunnat lemna uppgiften annars än att jag tagit det återstående efter samma propotjon som det hela varit; som detta ej tyckes vara tillfyllest, så måste jag resa ner för att höra huru de önska att jag i detta fall skall göra.

Motseende svar och tecknar

Högaktningsfult
O.F. Johansson

P.S. Skulle vara bra om Ni med samma ville sända mig den af Eder utarbetade beräkningstabellerna som var frågan om när jag var hem, kanhända att jag får någon dag i Haparanda före Auktjon att studera den D.S.

Roger Lindqvist

Född 1957 i Hortlax. Anställd som chaufför vid Norrbottens Läns Landstings Transportcentral, vid Furunäsets sjukhus 1976–1991, Öjeby sjukhem 1991–2002. Spelat dansmusik i olika band åren 1972–1999. Har även skrivit artiklar i ämnet i Piteå-Tidningen.

I afton dans!

Det var i 1960-talets första skälvande år, som min far inhandlade en TV-apparat på affären uppe i byn. Något år därpå kom en radiogrammofon in i mitt liv, jag minns att den fick sin plats i en vrå i vårt vardagsrum. Det var som om en himmelsk dörr hade öppnats på vid gavel. Sedan den dagen har musiken varit en slags ledstjärna och en god vän. Den har följt mig genom livet, genom alla dess faser. TV:n och grammofonen var den förmedlande länken.

I 5–6-årsåldern lade jag beslag på min mammas kastruller och grytor. Jag satte dem på golvet, tog mammas vispar och stekspadar och började slå. Det var mig veterligen det första tecknet på att jag gjort mitt val av instrument. Det var aldrig liksom något snack om saken. För mig stod det skrivet i sten: trummor! Trots att jag senare i skolåldern blev erbjuden undervisning i blockflöjt och gitarr, så skakade jag på mitt huvud. Det fanns endast trummor i min musikaliska tankevärld.

I femte klass fick jag äntligen börja med instrumentens instrument, trummor. En gång i veckan, kom musikläraren Curth Nilsson till musiksalen i Hortlax Centralskola. Det var en höjdpunkt varje gång. Jag minns även den dagen jag fick mina första trumstockar. Jag blev så till mig av lycka, att när vi skulle ha teckningslektion efteråt, så satt jag mest och höll i stockarna, i stället för en penna. Det blev alltså ingen teckning under den lektionen, magister Ove Gad måste nog ha undrat över sin frånvarande elev.

Trumlektionerna flyttades så småningom ut till Framnäs i Öjebyn, där ett par duktiga elever vid skolans slagverkslinje tog sig an bl. a. mig. Vi hade våra trummöten i det s.k. ”slagverkshuset” ett slags paradiset för

en intresserad elev. Vid ungefär samma tidpunkt kom jag med i kommunala musikskolans Blåsorkester, under ledning av Curth Nilsson. Inom musikskolan fanns olika slags orkestrar och inriktningar. Här fanns en kammarorkester, underhållningsorkester, och ett storband, där jag så småningom kom med. Bandet, som hade en medelålder på ungefär 14 år, döptes till Piteå Havsband. Under åren i musikskolan åkte vi ut på turnéer. Vi besökte Östtyskland sommaren 1974, samt det forna Jugoslavien sommaren 1976. Vi gjorde även lite mindre resor på hemmaplan. I slutet av 1972, medan jag ännu gick i skolan, fick jag anbud att börja spela dansmusik, i ett band från Piteå. En kväll ringde dragospelaren Stig Wikström upp mig och bad mig komma med mina trummor till sitt hem i Annelund. Det fanns ännu en broder, Lars-Erik, som sjöng och spelade gitarr. Mötet föll väl ut, och jag engagerades. Tilläggas kan, att det fanns även en tredje broder, Roland, som ibland hoppade in och spelade bas. I början av 1973 gjorde jag min första spelning med Lasses, som orkestern hette. I en välbevarad anteckningsbok har jag skrivit följande: "Godtemplarhuset i Piteå fredagen den 9.2 1973. GDV gammal dansens vänner. Gage: 115 kr."

De 115 kronorna blev alltså det allra första gage jag fick på min bana som dansbandstrummis. Lasses orkester var också flitigt engagerade på bröllop och fester. I mina anteckningar finns även detta: "Spelning på bröllop den 17.2 1973 på Gotis i Öjebyn. Gage: 200 kronor". En GDV-träning i Pitholms sporthall den 23 mars 1973, resulterade i endast 50 kronor. Den 19 maj 1973, finns detta i min svarta bok: "Spelning i Jävre Medborgarhus. Fick 200 kronor. Slagsmål utanför".

En sommardag strax efter mitt farväl till grundskolan ringer en dam. Hennes man spelade dragspel i Piteå Accordionklubb. Accordion-gubbarna skulle träffas hemma hos damen som ringde. Hon ville jag skulle hjälpa till med kompet. Min far skjutsade mig dit, med mina kära trummor i baksätet. När jag kom in i vardagsrummet, satt en samling äldre gentlemän med sina dragspel på magen. De satt där tysta och iakttog varje rörelse jag gjorde. Jag släpade in mitt slagverk, satte upp dem i en vrå, och när jag var klar, så stampade en av gubbarna in en låt. Och jag hängde på. Så där satt jag och lät blicken svepa ut över dragspelsförsamlingen. När vi tog en paus kommer en av männen fram till mig och säger: "Å vad kostar du då?" Lite grann tafatt så ler jag tillbaka och säger: "Tja, liksom ingenting..."

Mannen i blå polotröja presenterar sig artigt: "Jag heter Harry. Jag har en orkester som heter John Harrys. Jag vill att du börjar. Nu!". När min far kom och hämtade mig såg han sin son som en leende sol. Jag berättade för kollegerna i Lasses orkester, att jag skulle börja i John Harrys. Med omedelbar verkan. Killarna önskade mig lycka till. John Harrys var en trio när jag började. På dragspel, sång och som trios kapellmästare, var Harry Berglund från Nybyn, Älvsbyn. Mest känd som John Harry. Trion såg dagens ljus i 1950-talets början, och hade rätt många år på nacken när jag blev medlem. Den allra första tiden spelade basisten Tommy Sällström också med. För att senare ersättas av Jan-Olof Höglund. John Harrys utökades så småningom till kvartett, då gitarristen Leif Gran kom in i bilden. En tid spelade även hortlaxbon Bosse Nyman gitarr i gruppen. Bosse blev en god vän, men som tyvärr gick bort alldeles på tok för ung.

Med John Harrys blev det många spelningar uppe i Malmfälten. På orkesterns repertoar fanns den tidens svensktoppslåtar, men även en hel del kultislåtar. Vi spelade på GDV, gammal dansens vänner, både på hemmaplan men även i exempelvis Kiruna, Gällivare, Kalix, Pajala. När jag började surrades högtalarlådorna fast på taket. Min bastrumma likaså. I bilen minns jag att jag ibland satt och höll i nåt instrument. Inte så trafikvänligt med andra ord. En vecka efter att jag börjat i Rolf Åhmans, kolliderar John Harrys med fyra älgar i norra Bredåker, två mil norr om Boden. Då hade man tur i oturen skaffat sig ett orkestersläp, men kollisionen blev ändå en riktigt smäll. Harry Berglund var den som skadades svårast. Av bilen blev det endast skrot. De övriga klarade sig med små blesyrer.

John Harrys på väg mot Kiruna sommaren 1973. På taket ligger min bastrumma fastsurrad. Foto Jan-Olov Höglund.

När Forum i Älvsbyn firade sitt 20-årsjubileum i december 1973, fanns tre Älvsbyorkestrar på Forums scen: John Harrys, Rolf Åhmans och Leffes. I januari/februari 1974 ringer Rolf Åhman hem till mig, han frågar om jag vill börja i hans orkester. Först vikarierade jag en helg i januari, gubbarna verkade mer än nöjda. Den 8 februari gjorde jag min premiär på Travrestaurangen i Boden, kallad "Spiltan". Sättningen i bandet var följande: Rolf Åhman, dragspel, sång, kapellmästare, Hans Eriksson, gitarr, sång, Sune Karlsson, bas, sång, Roger Lindqvist, trummor, sång. Strax före midsommarhelgen 1974, så råkar Rolf Åhman ut för en arbetsplatsolycka. Följden blev att vi tog in en vikarie, Gunnar Sandbladh, på hammondorgel. När Rolf så småningom var tillbaka, så fortsatte Gunnar Sandbladh. Han spelade inte enbart orgel, han spelade även saxofon. Rolf Åhmans var därmed en kvintett. Älvsbyn var gruppens utgångsort under alla de år vi höll på.

1970-talet har av många kallats för dansbandens decennium. Dansbanden fanns på alla möjliga platser och ställen. Vi var ett av dem. Rolf Åhmans orkester hade på sin spelplan cirka 80-90 spelningar per år. Det var spelningar mellan Kiruna i norr till Umeå i söder. Under veckan skötte vi våra civila jobb. Under de mest hektiska åren så spelade vi tre år i sträck utan en enda ledig helg. Vi var förbokade två år i förväg. Jag minns att vid julen 1974, var redan större delen av spelplanen full. Vid den tidpunkten visste vi var vi skulle spela nyåret 1976.

Rolf Åhmans orkester-släp, sommaren 1974. Foto Roger Lindqvist.

Under större delen av 1970-talet gick människor ut för att dansa. Det var dans i snart sagt varje liten by och stad. Rolf Åhmans spelade flitigt i både Norrbotten och Västerbotten. Och i takt med det stora dansintresset, växte hela tiden nya dansband upp som svampar ur jorden. Några av de ställen som vi besökte: Forum Älvsbyn, Norrmalmia Piteå, Forum Luleå, Örnässkolan Luleå, Bergnässkolan Luleå, Logen Långträsk, Perudden Svensbyn, Sikfors FH, Piteå havsbad, Piteå stadshotell, Tallheden Altersbruk, Kanislogen Älvsbyn, Kåbdalis FH, Sporthallen Öjebyn, Rotundan Skelleftehamn, Byske FP, Skellefteå FP, Sörbylogen, Drängsmark FH, Rännaren Norsjö, Svappavaara FH, Hotell Ferrum Kiruna, Logen Mittena, Luleå stadshotell, Logen Vändträsk, Medborgarhuset Gammelstad, Fällfors FH, Polarhyddan Missenträsk, Allsåklubben Överkalix, Jokkmokk FH, Boden FH, Björknäsparken Boden, Djupgroven Skellefteå, Clemensnäs FH, Tuböle Skellefteå, Bastuträsk FH, Luleå FH, Obbola FH, Logen Bredsele Kusfors, Lycksele MB, Fromheden, Kusmark FH, Gunnarsbyn FH, Brännaberget Överkalix, Logen Käcktjärn, Arvidsjaur MB, Båtskärsnäs Kalix, Sporthallen Råneå, Kaskad Kalix, Håwet Sunderbylogen, Furulogen Kalix och mycket mer.

1974 inköptes en stor buss som rymde alla våra prylar. Bussen var även inredd med fätöljer och sängar. Den här bilden togs midsommarhelgen 1975 på väg till en spelning på Brännaberget i Överkalix. Foto Roger Lindqvist.

Fram till hösten 1974 hade orkestern ett släpvagn som kopplades på bilen. Men när utrustningen i form av förstärkare, sånganläggning m.m. krävde större utrymme, köpte vi en stor landsvägsbuss. Den ansåg vi vara mer komfortabel än bil och släp. Vi inredde innandömet med fyra sängar, fåtöljer, gardiner i fönstren samt en musikanläggning så att vi kunde lyssna av de låtar som skulle in på repertoaren. Det stora modet bland många dansband i mitten av 1970-talet, var att införskaffa sig en stor buss med allehanda prylar. Det var inte endast en modegrej, det var som sagt också av praktiska skäl. När vi åkte iväg på våra spelningar, fredagar och lördagar var det i regel Rolf Åhman som agerade chaufför. När vi spelade fredagskvällar, så hann man ibland knappt hem ifrån jobbet för att äta och duscha innan det var dags att bege sig ut på landsvägarna. Ibland kom man hem vid 04:30-tiden på morgonen. Samma eftermiddag var det dags igen mot nya mål. Men vi trivdes i allra högsta grad med tillvaron. Man var ung och alltid på språng vad gällde musik.

Rolf Åhmans orkester fotograferade på Selholmsbron i Älvsbyn, 1976. Med overaller och plåtåer. Foto Per Pettersson.

Den 20 mars 1976 spelade kapellmästaren tillika grundaren av bandet, Rolf Åhman sin sista spelning. Den "nygamla" efterträdaren blev älvbybon Sune Andersson, som i början av 1970-talet tidigare varit medlem i orkestern. Sune sjöng, spelade gitarr och saxofon. Vad scenkläder beträffar så köpte vi vid denna tidpunkt vita overaller samt till detta plåtåskor. Plåtåerna minns jag som en ren mardröm. Så fort jag satte mig bakom trummorna åkte dom av. Det var rent livsfarligt att gå längre sträckor med dessa tortyrredskap. Sune Andersson, den nya medlemmen, tapade ena klacken i en hålighet i marken när vi spelade i Sörbyparkens loge. När vi skulle in efter pausen blev han rejält låghalt, något som publiken kunde se. Väl uppe på scenen gjorde han som undertecknad; han slängde iväg dem. Klokt val!

En dansannons hämtad ur Norrbottens-Kuriren april 1976. Vi spelade ofta i Luleå, däribland på Norra Örnässkolan.

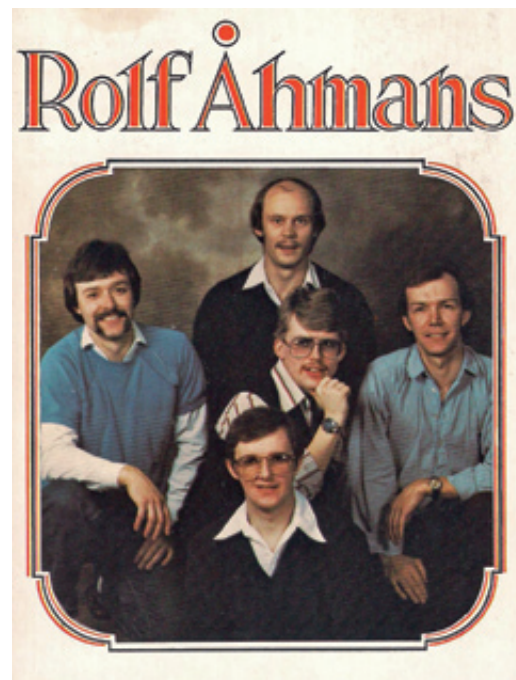

Bilden togs under en spelning på Forum i Älvsbyn 1980. I min vita kostym sitter jag bakom mina nyinköpta trummor. Foto Sven-Ake Andersson.

Det finns naturligtvis många minnen förknippade med åren ute på vägarna. Tyvärr så ryms inte alla historier, som för det mesta var av ljus karaktär. Men ett litet mörkare minne finns i mitt bakhuvud från en sommar då vi som vanligt spelade i Rimjokk semesterby, beläget efter Riksväg 97 i Voullerim. Det var en varm och angenäm sommarkväll. Campingen var i det närmaste fullbelagd. Det kändes att det skulle bli mycket folk, alltså en kanonkväll. Men någon gång under kvällen blev det rejält bråk utanför danslogen. Vår arrangör kom så småningom inrusande och berättade att en kille hade avlidit under ett handgemäng. Det dröjde inte länge innan de blå lamporna på polis- och ambulansfordonen kom ner på campingplatsen. "Spela, gå in och börja spela", det var den order vi fick för att på så sätt eventuellt lugna ner de upprörda känslorna. Men det var en sorts sorglig stämning i luften, vi tyckte det lät så onödigt och tragiskt, att den glada kvällen skulle sluta med sorg och ond bråd död.

För det mesta så var det en god stämning ute på danserna. Många glada och trevliga människor som ibland åkte många mil i vinter och kyla för att under några timmar dansa, träffa vänner och bekanta och umgås i största allmänhet. Det var vid vissa tillfällen sådant tryck, att en del ditresta personer helt enkelt fick vända om. När skylten med "Fullsatt" kom upp, så kände man sig rätt så tillfredsställd som musiker. I Byske FP hade vi en spelning någon gång i slutet av 70-talet som gick till historien. Strax efter klockan 20.00 så var hela parken knöckfull av väntande människor. När vi gick för att dricka vårt obligatoriska kaffe, så fanns det människor både sittande, stående och väntande runt hela danslokalen. I samma veva var biljetterna slutsålda, vilket fick till följd att många fick vända om. När klockan slog 21.00 och vi kom in på scenen, möttes vi av varma dånande applåder. Då kändes livet skönt att leva. Det hördes röster bland musiker i andra genrer, att dansmusiker var något som katten hade släpat hem. En i högsta grad onödig debatt, eftersom det rörde sig om smak och tycke. Jag vet med 100 procentig säkerhet att vi som dansmusiker i dansband, verkligen tillförde vår publik väldigt positiva saker. Detta fick vi bevis på många gånger. Det fanns en äkta glädje både hos oss som spelade, men även hos den publik som åkte ut för att dansa.

Resten av 1970-talet förflöt på ungefär samma sätt. Nästan varje helg åkte vi ut i vår orkesterbuss till något ställe runt om i Piteå älvdal eller

Bandet som det såg ut i januari 1981. Året därpå upphörde orkestern efter 14 år ute på olika dansbanor. Foto PK-Foto, Piteå.

gjorde ett besök i Västerbotten. Vi spelade och publiken dansade. 1981 kom så beslutet att lägga ner orkestern. En av killarna ville sluta, och i stället för att ta in en ny så kände vi allesamman att tiden var inne för ett avslut. Den sista versionen av Rolf Åhmans innehöll följande medlemmar: Hasse Eriksson - sång, kompgitarr, Sune Andersson - sång, sologitarr, sax, Gunnar Sandblad - sång, keyboard, sax, Roger Lindqvist - sång, trummor samt Sven-Åke Andersson - sång, bas. Den sistnämnde hade något år tidigare efterträtt basisten Janne Höglund, som var min kollega i John Harrys 1973.

1978 släppte vi en EP inspelad i Skelton studio i Skellefteå. 1981 kom en singel, även den inspelad i Skellefteå fast i en helt annan studio. Tanken fanns att även göra en LP men då beslutet att lägga ner bandet kom, så rann detta ut i sanden. Trettondagsaftonen 1982 gjorde vi vår sista spelning i Edeborg, Harads. Vemodet satt tungt i hjärtat när vi på natten spelade upp till den sista dansen.

Innan jag på allvar börjat klättra på väggarna därhemma, ringer telefonen en kväll i slutet av maj 1982. Det var Tomas Åström i Kjell-Bertils som var på andra sidan tråden. Han frågade om jag ville börja som trummis i orkestern. Jag sa att jag gärna ville åka med någon helg, för att liksom kolla läget. "Du kan åka med oss nu till helgen" sa han. "Vår trummis har redan slutat". Lördagen den 5 juni på Furulogen i Kalix blev min första spelning med bandet. Kvällen avlöpte ganska så väl. Och på hemvägen sa grabbarna att dom ville att jag skulle börja

på allvar från och med helgen därpå. Jag accepterade anbudet. Kjell-Bertils var en orkester som grundades 1968 av basisten och sångaren Kjell Andersson, och trumslagaren Bertil Granberg. Därav namnet Kjell-Bertils. Orkestern blev så småningom en sextett, och syntes flitigt på dansbänor runt om i både Norrbotten och Västerbotten under slutet av 1960-talet som under 1970-talet. Orkestern rönt stor popularitet och blev en riktig "inne" orkester. Tre plattor hann man avverka under sin nära 20-åriga levnad.

Många musiker passerade revy under åren. När jag började 1982 hade orkestern denna sättning: Tomas Åström - sång, keyboard, sax, Robert Öberg - sång, gitarr, Kjell Andersson - sång, bas, Allan Lundström - sax, keyboard, Roger Lindqvist - trummor. Att få möjlighet att spela i samma band som stjärnsaxofonisten Allan Lundström, betraktade jag som en gudagåva. Allan hade ett rykte om sig som en av Sveriges förnämligaste tenorsaxofonister. Han hade spelat med de stora elefanterna. Likaså med Tomas Åström vars fingerfärdighet på sitt piano tog bandet till nya oanade höjder. Må vara honom då förlåtet att han hade en stor och tung el-flygel att tampas med. Den var så tung att veckan innan vi skulle spela på Festivitetsalen på Luleå Stadshotell, började fjärilarna kännas i maggropen. Detta på grund av att el-flygeln måste bäras uppför alla trapporna. Men när han började spela så flög fjärilarna och gömde sig.

När Allan Lundström och Tomas Åström lämnade orkestern, öppnades dörren för en nygammal medlem; Conny Danielsson, som redan 1969 började spela gitarr och sax i gruppen.

Den 19 februari 1983 avporträtterades Kjell-Bertils orkester i sina röda kostymer.

Foto PK-Foto, Piteå.

Kjell-Bertils på Furulögen i Kalix sommaren 1983. Foto Roger Lindqvist.

Tallheden i Altersbruk var ett populärt ställe i många år. Här har jag spelat med både Rolf Åhmans och Kjell-Bertils många, många gånger. Annonser är hämtad ur Norrbottens-Kuriren.

OPUS på Strömbackaskolans tak, våren 1993. Fr. v. Erling Dahlberg, Håkan Norberg, Roger Lindqvist, Sune Karlsson och Stefan Engman. Foto Tommy Stoltz.

Nu var han alltså tillbaka. Trots att många år förflutit så spelade Conny på sin sax som förr på den gamla goda tiden. Tomas Eriksson blev sin namne Tomas Åströms efterträdare på keyboard. Tomas Eriksson var ursprungligen trummis, och hade bl. a. spelat med Pitebandet Lennes med Bitte. Själv så lämnade jag bandet en tid, men återkom hösten 1985. En dag fattades det oåterkalleliga beslutet, att Kjell-Bertils skulle upphöra som band. Efter 18 år på de norrländska dansbanorna så såg vi slutet på eran. En kväll i januari 1986 spelade vi upp till den sista dansen på Piteå Folkets Hus. Den kvällen fanns Håkan Norberg med på keyboard. Håkan och jag hade ju mötts många år tidigare i kommunala musikskolan. Det skulle bli mera möten oss emellan så småningom.

När Kjell-Bertils-tiden var över, så drog det i "trumtarmen". Sommaren 1987 ringde jag runt till mina gamla kollegor i Rolf Åhmans. Jag frågade om vi kunde träffas återigen, en enda gång innan det var dags för hemmet. Alla var med. Jag ordnade därför en spelning på Käcktjärn i Böle. Vi sammanstrålade denna enda afton i en fullsatt loge. Det skulle bli en fortsättning, minus en medlem. Gunnar Sandbladh hade andra saker i det civila. Men vi övriga fyra, Sune Karlsson, Sune Andersson, Hasse Eriksson och jag, fortsatte att spela på fester, bröllop samt vanliga danser. I en betydligt blygsammare skala. Det kändes bra att få hålla sig igång. Omkring 1990 ville de två "Sunarna" gå vidare till ett annat band. Hasse och jag engagerade då två andra duktiga musiker, Tommy Sällström på bas och sång, och Stefan Engman gitarr och sång.

Vi fortsatte med festspelningar med mera. Så hörde Håkan Norberg av sig. Han hade en idé, som han sa. Han var sugen på att starta ett band, med inriktning på 60-talsmusik. Jag var inte sen att hålla med. Vi frågade tre andra välkända gubbar om de möjligen kunde tänka sig att ingå i bandet. Bandet döptes till Opus. Där ingick så småningom: Håkan Norberg - sax, gitarr, sång, keyboard, Stefan Engman - gitarr, sång, Erling Dahlberg - keyboard, sång, Sune Karlsson - bas, sång, Roger Lindqvist - trummor, sång. Erling efterträddes 1994 av mycket kunnige Sture Kuusialo på dragspel, keyboard och sång. Sture var för övrigt lärare på Musikhögskolan i Piteå. Tilläggas kan också att Erling Dahlberg vid 60-talets slut var medlem i kända popgruppen Ragges från Luleå. Vad Håkan Norberg beträffar, så hade han varit en av medlemmarna i Alexander, dansbandet från Umeå. Stefan Engman hade också en popkarriär bakom sig. Han hade också spelat dansmusik med några lokala band,

John Harrys, Factum och Focus 5. Sune Karlsson och undertecknad, var kollegor i Rolf Åhmans i många år. Idel gamla musikerrävar alltså.

OPUS orkesterbuss.

*På travrestaurangen på Torpgården
i Boden fanns "Spiltan".
Ett ställe som vi också besökte ett
flertal gånger under åren.*

Alla sagor har ett slut. Så även för danbandet Opus från Piteå. Hösten 1997 packade vi ihop våra instrument för gott. I stället kom jag att hoppa in som vikarierande trumslagare i Kjell Anderssons orkester vid flera tillfällen. Kjell Andersson och jag hade ju spelat ihop i Kjell-Bertils tidigare. Ibland spelade Kjell in en låt i en studio, då fanns jag med som trummis. En låt som vi gjorde låg rätt länge på Norrbottenslistan. Baspelet skötte Lars Öhman, som även han var en rutinerad dansmusiker. 1991 firade Piteå Folkets Hus sitt 10-årsjubileum. Då dammade Kjell-Bertils av sina instrument som legat i träda. Vi uppträdde tillsammans med tre andra band inför ett tusen personer.

Kjell-Bertils började sakta röra på sig. Då och då så spelade vi upp till dans exempelvis på fester och dylikt. Våren 2010 kom en förfrågan om att återigen ställa sig på scenen. Den här gången på Folkets hus scen i Piteå. Det skulle anordnas nostalgidans, kallad: "Dansbandskrampen". Förutom Kjell-Bertils var även Lennes med Bitte och Anders-Jans med.

Det goa gamla gänget i Kjell-Bertils inför "comebacken" 2010. Tomas Åström, Robert Öberg, Kjell Andersson, Roger Lindqvist och Tomas Eriksson.
Foto Roger Lindqvist.

Våren 2010 så var det dags igen. Då dammades instrumenten av. Kjell-Bertils medverkade i en så kallad nostalgiafton på Piteå Folkets Hus.
Foto Elisabeth Lindqvist.

Roger Lindqvist: Trummorna och musiken har skänkt mig mycken glädje genom åren. Det är en sann ynnest att ha fått vara med. Foto Seija Höglund.

Publiken strömmade till på allvar, över 800 personer dansade den kvällen, trivdes och mindes. 2012 upprepades det hela. Då spelade Silvertones, Focus 5 och Kjell-Bertils återigen de gamla välkända låtarna. Hösten 2013 var det dags igen. Kjell-Bertils och Kvarnbypojkarna delade scen på Folkan i Piteå.

En musiker må sluta. Men musiker är man ändå resten av sitt liv. Eller som en klok person sa: "en gång musiker, alltid musiker".

Carina Bennerbag

Född 1972. Arbetar sedan 1994 som arkeolog vid Norrbottens museum. Tillsammans med Frida Palmbo projektledare för de arkeologiska utredningarna i Markbygden under 2012.

Frida Palmbo

Född 1982. Sedan 2006 anställd som arkeolog på Norrbottens museum. Var projektledare för de arkeologiska utredningarna i Markbygden under 2012, då tillsammans med Carina Bennerbag, samt 2013.

Arkeologi i Markbygden

Bakgrund

Inom ett 5 kvadratmil stort område i Markbygden planerar Markbygden Vind AB att etablera en av Europas största vindkraftparker. Vindkraftparker kan komma att bestå av 1 100 vindkraftverk och ligger i de västra delarna av Piteå kommun, mellan Åbyälven i söder och Lillpiteälven i norr. Området för vindkraftparker har mycket goda vindförhållanden

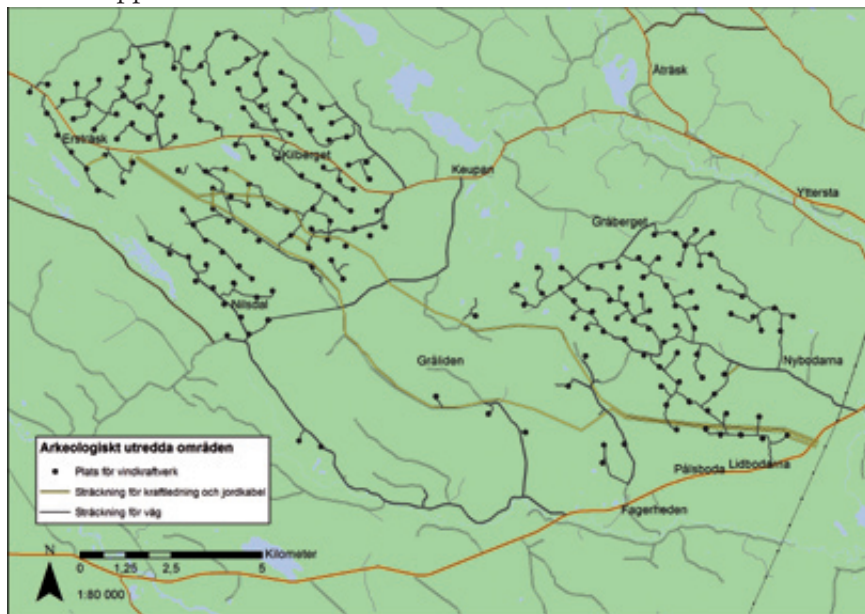
och är utpekad som riksintresse för vindkraft i en utredning presenterad av Energimyndigheten 2008. Fullt utbyggd räknar man med att vindkraftparker ska kunna producera 8–12 TWh/år, vilket motsvarar drygt en tredjedel av det nationella målet för Sveriges vindkraftproduktion på land år 2020. Som en jämförelse så skulle en utbyggnad av Byskeälven, Åbyälven, Piteälven och Kalixälven tillsammans ge en elproduktion på ca 8,5 TWh/år.¹

Vindkraftverk i Markbygden.

Foto Daryoush Tahmasebi © Norrbottens museum.

Arkeologiska utredningar

Med anledning av den planerade vindkraftparken i Markbygden har Norrbottens museum genomfört arkeologiska utredningar i området under 2012 och 2013.² Syftet med en arkeologisk utredning är att ta reda på om det finns fornlämningar inom ett exploateringsområde, i det här fallet området för den planerade vindkraftparken. Det är Länsstyrelsen som gör bedömningen om en arkeologisk utredning ska ske innan exploatering. Vid en arkeologisk utredning går arkeologer igenom det blivande exploateringsområdet till fots och letar efter fornlämningar och kulturhistoriska lämningar. Arbetet med vindkraftparken är delat in i tre olika etapper, varav etapp 1 har utretts arkeologiskt. De två resterande etapperna kvarstår än.

På kartbilden syns de områden som Norrbottens museum har utrett arkeologiskt i Markbygden under 2012 och 2013. Kartbearbetning, Norrbottens museum. @Lantmäteriet Medgivande i2014/00695.

Efter 2012 och 2013 års arkeologiska arbeten i Markbygden har en yta på 13,32 km² utretts. Arkeologer från Norrbottens museum har promenerat igenom 15,7 mil vägsträckningar, 3,4 mil för den blivande kraftledningen, 4,4 km sträckor där jordkabel ska grävas ned samt utrett

platser för 180 vindkraftverk, där varje yta är 10 000 m². Länsstyrelsen har bedömt att hela området för vindkraftparken inte behöver gås igenom av arkeologer då det finns mycket myrmarker och mindre bra terräng ur arkeologisk synpunkt. Alla 1 100 platser för vindkraftverk kommer därför inte att behöva utredas arkeologiskt.

Vid de arkeologiska utredningarna under 2012 och 2013 har totalt femton nya fornlämningar och kulturlämningar påträffats. Lämningarna indikerar att utredningsområdet inte har haft någon mer stadigvarande bosättning förrän under långt senare tid. Området kännetecknas snarare som ett genomfartsområde, där man vistats under kortare perioder.

Boplatsgröpar i klapper

De lämningar som kan antas tillhöra den äldsta perioden i området utgörs av två boplatsgröpar i klapper. Dessa påträffades i närheten av Fagerheden på berget Skogsbergsliden. En boplatsgröp i klapper är en grop eller en fördjupning i ett klapperstensfält som ibland omges av en vall. Gropen har anlagts genom att stenar har lyfts ur klapperstensfältet och placerats runt gropan.

Boplatsgröpar i klapper kan vara rätt svåra att se på bild. Trädet med fornlämningsbandet står mitt i en av gröparna. Foto Tor-Henrik Buljo © Norrbottens Museum.

Boplatsgropar i klapper är en svårtolkad fornlämningstyp, som sällan har gett några fynd vid undersökningar. Funktionen är alltså något oklar. En ofta framlagd teori är att groparna har fungerat som förrådsgömmor och att de har med någon slags förvaring av mat eller utrustning att göra. Groparna har också varit svåra att datera, eftersom man sällan har hittat något daterbart material i dem, så därför har man försökt hitta alternativa metoder för datering. En metod som man har jobbat med är datering genom kartlavstillväxt. Genom att mäta storleken på kartlavar på stenar i groparna och i dess vallar kan man få en grov uppfattning om gropens ålder utifrån kartlavens tillväxt. Metoden är dock behäftad med stora felkällor när det gäller tillväxthastigheten, vilken gör den osäker.

*Kartlav på sten i klapperstensfält.
Foto Daryoush Tahmasebi © Norrbottens museum.*

De boplatsgropar i klapper som påträffades vid utredningen är idag belägna cirka 220 meter över havet. För drygt 10 000 år sedan tangerade högsta kustlinjen området och Skogsbergsliden bildade då en större halvö i den dåtida Ancylussjön. Utifrån höjden över havet och det läge som bildas vid den här tiden, kan de påträffade boplatsgroparna mycket väl vara anlagda under den äldre delen av stenåldern. Boplatsgroparna har då varit lätta att nå med båt via havet.

Stenåldersboplatser

Vid utredningen påträffades ytterligare ett par lämningar som utifrån höjden över havet skulle kunna tillhöra den äldsta stenåldern. Lämningarna består av två boplatser belägna på den sandiga heden strax norr om Fagerheden. Boplatserna indikeras av skörbränd sten, det vill säga stenar som har legat i eldstäder och hettats upp så många gånger att de spruckit sönder. Skörbränd sten är ett av de vanligaste boplatssfunden här i Norrbotten.

Boplatserna ligger på samma nivå som boplatsgroparna i klapper, det vill säga 220 meter över havet. För drygt 10 000 år sedan tangerade högsta kustlinjen även detta område och bildade en mindre havsvik. Om boplatserna har anlagts under den äldre stenåldern så har läget i den skyddade havsviken varit mycket fördelaktigt, med goda möjligheter till fiske.

Spår efter färdvägar

Till de yngre lämningarna som påträffades vid de arkeologiska utredningarna i området hör ett par kavelbroar. En kavelbro består av tätt lagda timmerstockar som har anlagts på sank mark eller myrmark för att öka bärigheten vid transporter. Idag kan kavelbroarna vara väldigt svåra att se i terrängen eftersom de ofta är helt överväxta. En av de kavelbroar som påträffades vid utredningen upptäcktes genom att en av arkeologerna kände stockarna med fötterna vid passage över en myr.

Kavelbro vid Gallejaur från 1930-talet. Foto R. Odencrants © Norrbottens museum.

En av kavelbroarna som påträffades i Markbygden. Några stockar sticker upp ur myren. Foto Asa Lindgren @ Norrbottens museum.

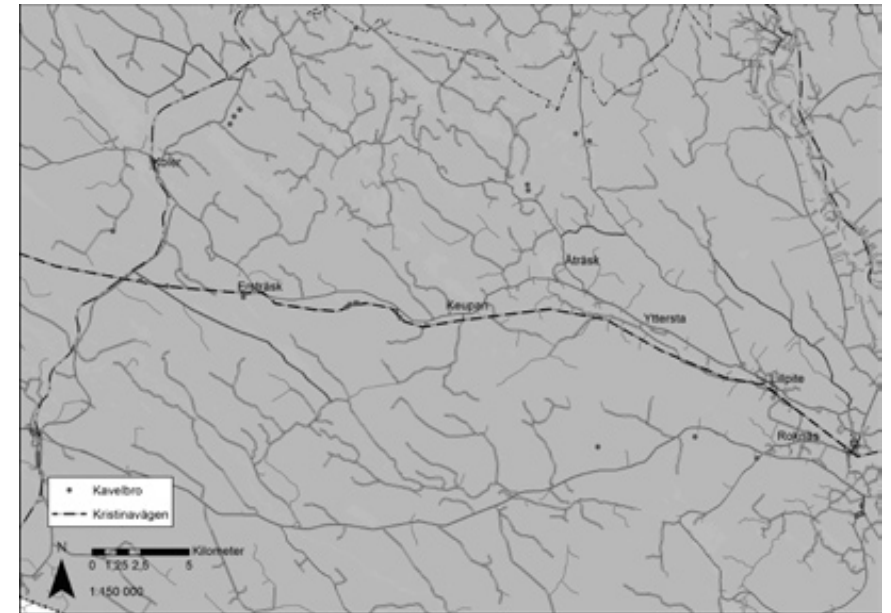
I Markbygden finns ett flertal kavelbroar registrerade sedan tidigare. Dessa vittnar om de talrika färdvägar och transportleder som har funnits i området under lång tid. Vid arkeologiska undersökningar av kavelbroar i Huvträsk-området i Markbygden har man kunnat konstatera att det finns flera generationer av kavelbroar vid sidan av varandra och på olika djup i myren.³ Detta tyder på att flera av färdvägarna kan ha ett mycket gammalt ursprung och använts under lång tid.

En av de mer kända transportlederna i området är den så kallade Nasaleden eller Kristinavägen. Kristinavägen är den första iordningställda transportvägen som användes mellan silvergruvan på Nasafjäll och Piteå.⁴ Malmbrytningen i Nasafjäll startade i början på 1600-talet och pågick under två perioder från 1635-1659 och 1770-1810. Malmen bröts på Nasafjäll strax öster om gränsen mot Norge. Smältningen skedde under den första perioden i Silbojokk vid Sädvvåjåvrre i Skellefteälven och under den andra perioden i Adolfström vid Laisälven.⁵

När silverfyndigheten på Nasafjäll upptäcktes fanns inga vägar genom lappmarken. För att verksamheten skulle fungera måste ett transportsystem byggas upp för både person- och godstransporter. Godstransporterna bestod av både förnödenheter till silververket och transporter av färdigt silver i motsatt riktning.

Ett avsevärt arbete lades ned på att ställa i ordning transportleder mellan sjöarna. Broar byggdes över vattendrag, vilstugor uppfördes på lämpliga platser och kavelbroar lades ut över myrarna. Mellan utskeppningshamnen i Piteå/Öjebyn och upp till det översta nybygget i Piteå socken, Gråträsk, fick kustlandskapets bönder sköta transporterna med häst. Leden gick här via Kilberg och Ersträsk. Mellan Gråträsk och Piteå/Öjebyn etablerades gästgiverier och skjutshåll för att underlätta den långa transporten. Nybyggen med skjutsplikt togs bland annat upp i Gråträsk, Ersträsk och Keupan.⁶

En av de kavelbroar som påträffades vid den arkeologiska utredningen 2012 hör troligtvis till denna led. Kavelbron ligger mitt i färdsträckningen för Nasaleden/Kristinavägen.

Karta över Kristinavägen och registrerade kavelbroar i området. Kartbearbetning, Norrbottens museum. @Lantmäteriet Medgivande i2104/00695.

Tecken på jordbruk

I Markbygden kom jordbruket igång relativt sent, någon gång under 1700-talet i samband med att staten uppmuntrade nybyggeskolonisation i Norrland. Nybyggen anlades i regel vid vattendrag och sjöar, men det finns även spår efter så kallad lidbebyggelse. Lidbebyggelse innebär att bebyggelse och odling sker på moränhöjder för att undvika de frostlänta dalgångarna.⁷ Norrbottens museum har vid de arkeologiska utredningarna i Markbygden hittat lämningar som troligtvis hör till en lite senare fas av jordbruk och boskapsskötsel som etableras i området framförallt under 1800-talet. En av lämningarna utgörs av en hässjeställning, som hittades på en utdikad myr i ett område i närheten av flera fäbodrar. Här har bönder slagit sitt hö kring myren, för att få foder till sina kreatur under den kommande vintern.

*Rester efter
hässjeställning.
Foto Tor-Henrik
Buljo © Norrbottens
museum.*

Två områden med fossil åkermark har också påträffats. En fossil åker är åkermark som har övergetts och inte har brukats på en lång tid. En av de fossila åkrarna hör troligtvis ihop med en gårdslämning som ligger ca 200 meter norr om den fossila åkern. På Generalstabskartan från 1900-talet passerar en stig mellan den fossila åkern och gårdslämningen, som heter Kilbergsheden. Gården bildades 1864 och fick då 36 frihetsår, vilket innebar att gården var befriad från skatt fram till år 1900. Gården användes åtminstone fram till år 1935, då ett nytt bostadshus uppfördes vid landsvägen mellan Ersträsk och Keupan.⁸ Den andra fossila åkern ligger också i anslutning till en gårdslämning som tillsammans med två andra gårdstomter kallas för Gråberget eller Kalma, enligt uppgifter från Hennig Eriksson som växt upp i Gråberget. Enligt en avvittringskarta från 1853-65 heter bebyggelsen Gråbergs eller Kallma kronohemman. Gråberget ligger på gränsen till de områden som hör till Roknäs by. Nybygget Gråberget No1 uppläts genom resolution år 1806, men enligt kyrkoböckerna dröjde det ända till år 1848 innan platsen bosattes för första gången.⁹

*Fossil åkermark i närheten av Gråberget.
Foto Frida Palmbo @ Norrbottens museum.*

Tjära och kol

En tjärdal och två kolbottnar har också hittats vid de arkeologiska utredningarna i Markbygden. Tjära var en av Sveriges viktigaste exportvaror under 1600–1700-talet, men tjärproduktionen nådde sin kulmen vid mitten av 1850-talet för att därefter sjunka. Nedgången i tjärproduktionen berodde till stor del på att nya material tagits fram som inte behövde tjära som impregneringsmedel. Det bränns tjära än idag, men nuförtiden är det långt mellan varje aktiv tjärdal. Tjärbränningen var mycket viktig som en extra inkomstkälla för Markbygdens befolkning långt in på 1900-talet. Tjärdalar finns på många ställen i Markbygden, ofta intill eller i nära anslutning till bebyggelse.¹⁰

Fram till slutet av 1800-talet var jordbruk, skogsbruk och fiske de viktigaste näringarna i Sverige. Självhushållning och byteshushållning dominerade, vilket medförde att hemmen hade små möjligheter till att få kontanter. För många var tjärbränningen en binäring som gav ett extra tillskott i kassan, framförallt de år som det var missväxt.

Kolproduktion har varit viktig under en lång tid och har varit en förutsättning för bland annat järnbrukens existens. Behovet av träkolstillverkning var även mycket stort under både första och andra världskriget. Kolet användes självklart även för husbehov och då främst i de lokala smedjorna. 1943 uppgick träkolproduktionen i Sverige till 5,2 miljoner m³.¹¹ Vid den här tiden kolades allt från vanlig kolved till halv-ruttna ängslador och nedrasade gärdesgårdar. Mot slutet av 1950-talet hade dock kolmilning som yrke nästan helt försvunnit.¹² En kolningsmetod som använts i de norrbottniska skogarna är framställning av kol i kolmilor. Det som finns kvar idag efter en kolmila kallas för kolbotten. Kolbottnar kan antingen vara runda eller rektangulära. I runda kolmilor har timret staplats stående medan timret har staplats liggande i liggmilor, som då får en rektangulär form. I närheten av kolbottnar finns ofta lämningar efter en kolarkoja, den tillfälliga bostad som kolare bodde i under kolningsarbetet. Kolaren var den som övervakade kolmilan, vilket var viktigt så att ingenting gick fel. Det var vanligt att kolaren ansvarade för 2-4 kolmilor samtidigt, men ibland även upp till 5-6 milor.¹³

Lövnäs

I samband med de arkeologiska utredningarna i Markbygden har Norrbottens museum även gjort en dokumentation av sedan tidigare kända

gårdslämningar som ligger inom det tänkta exploateringsområdet för vindkraftparken. En av de gårdslämningar som studerats närmare är Lövnäs, som finns i byn Ersträsk. Gårdslämningarna i Lövnäs antas höra samman med Nasa Silververks andra period, som varade mellan 1770-1810. Det äldsta hemmanet på platsen ska ha anlagts år 1778 för Nasa Silververks räkning som ett frälsehemman. Två andra hemman anlades som kronohemman år 1799. Det har funnits bebyggelse på platsen fram till mitten av 1950-talet.¹⁴ Eventuellt så är gårdslämningarna en sekundär bebyggelse till en äldre bebyggelse som finns utanför byn Ersträsk, mellan sjöarna Ersträsket och Lillträsket. Dessa gårdslämningar kallas för "Gammeltomterna" och etablerades redan 1634, i samband med iordningsställandet av Kristinavägen. När Kristinavägens sträckning ändrades under 1640-talet övergavs "Gammeltomterna" och kan ha flyttats till Lövnäs.

Idag finns det sex husgrunder i Lövnäs, men även röjda ytor och sten-samlingar som troligen är röjningsrösen och en grävd brunn med cementring.

En av husgrunderna i Lövnäs. Foto Frida Palmbo © Norrbottens museum.

Roknäs fäbodar

I utredningsområdet finns också ett antal fäboddar som hör till byn Roknäs. Vid den arkeologiska utredningen 2012 gjordes en fördjupad dokumentation av fäbodlämningarna, där husgrunder och mjölkkällare registrerades och beskrevs ingående.

Fäbodarna har använts som sommarbete för kor och ungdjur när betesmarkerna i byns närmaste omgivning inte räckte till. Markerna närmast byn användes främst till slätter. Roknäs by har haft ett 20-tal fäboddar som använts i olika perioder från 1700-talets slut fram till 1950-talet. Fäbodarna har varit belägna på byns långsmala utmark från Stockbäcken längs väg 373 till Fagerheden och det har i snitt funnits en vall per hemman.¹⁵

En av fäbodarna, Skogsbergsvallen, visade sig vara från slutet av 1700-talet. Idag finns inga byggnader kvar på platsen, men det finns fyra husgrunder och fyra gropar efter mjölkkällare i området, samt trärester, rostig pannplåt och igenväxande åkermark. Skogsbergsvallen ligger intill en myr som heter Bodmyran, där namnet också vittnar om fäbodbruket. Här finns även en kallkälla som löper i närheten av myren som

Här på bilden ses Skogsbergsvallen, en av de äldsta fäbodarna i området. Idag är platsen väldigt igenvuxen med gräs och buskar, vilket gör det svårt att se spåren efter fäbodstugorna och mjölkkällarna. Foto Frida Palmbo © Norrbottens museum.

En av mjölkkällarna vid Skogsbergsvallen. Arkeolog Frida Palmbo dokumenterar källargropen. Foto Carina Bennerhag © Norrbottens museum.

har gett en säker tillgång på vatten.

Vid Lidbodarna finns den enda bevarade fäbodstugan som har tillhört Roknäs fäboddar. Fäboden hör till 1800-talets fäbodbruk. Idag är stugan ombyggd till sommarstuga, men en gång arbetade stintorna Emma Källström och senare också hennes dotter Alvina här. På 1839 års karta finns sex byggnader upptagna på fäbodvallen och de enda spåren efter dessa hus är idag resterna efter husgrunderna. 1925 fanns endast två stugor kvar. Då fanns här 25 kor på vallen som var fördelade på 13 hushåll. Det sägs att det spökade på platsen och "gick före". Området kallas också för "Spökliden". I förväg kunde man höra skramlet av mjölkflaskor när mjölkkusken kom och det kunde även hända att hästen stod genomsvetig med flätad man, på grund av en nattlig dust med "maran".

En av de fäboddar som har varit i bruk längst är Nybodarna. Den användes ända in på 1950-talet. Nybodarna finns med på en lagaskiftes-

*Den ombyggda fäbodstugan vid Lidbodarna.
Foto Åsa Lindgren © Norrbottens museum.*

*Igenväxande åkermark och en nyuppförd bod inom området för Nybodarna.
Foto Åsa Lindgren © Norrbottens museum.*

karta från 1839 som visar fyra hus, åkermark och lindor. Enligt uppgift så fanns här tio kor år 1925. Idag nyttjas marken som jaktvårdsområde och här finns idag två relativt nyuppförda stugor och en bod. I området finns även en husgrund med källargrop och i samband med dokumentationen av fäboden upptäcktes ytterligare en källargrop som inte var känd sedan tidigare.

Fäbodväsendet växte fram i Övre Norrland redan under slutet av 1500-talet på grund av betesbrist och sämre försörjning med vinterfoder. En stark expansion i norr gjorde att det dagliga betet nära bebyggelsen inte räckte till från mitten av 1700-talet och början av 1800-talet. När betesmarkerna inte längre räckte till flyttades boskapen och fähusen längre och längre bort från byn. När avstånden började vara stora byggdes stugor på dessa platser, så att man inte skulle behöva gå mellan gården och fähusen flera gånger om dagen och fäbodväsendet uppstod. Buföringen, att föra djuren till fäboden, blev av stor betydelse för befolkningen i de nordsvenska skogs- och mellanbygderna. I Norrbotten har fäbodår förekommit i både kust och inland, men de har varit vanligast i Tornedalen och vid kusten.

Käll- och litteraturförteckning

Awebro, Kenneth m.fl, 1989, *Silvret från Nasafjäll. Arkeologi vid Silbojokk*, Riksantikvarieämbetet. Byrån för arkeologiska undersökningar. Stockholm.

Bennerhag, Carina & Palmbo, Frida, 2012, Rapport 2012:19, Arkeologi. *Markbygden. Arkeologisk utredning i Markbygden, etapp 1, område A, fastigheterna Åträsk 8:1, Piteå kronopark 1:57 m.fl., Piteå socken och kommun, Västerbottens län, Norrbottens län, Norrbottens museum, dnr 80-2012.*

Bennerhag, Carina & Palmbo, Frida, 2013, Rapport 2013:1, Arkeologi. *Vindkraft i Markbygden. Frivillig arkeologisk utredning inför vindkrafts-etablering i Markbygden, Piteå socken och kommun, Västerbottens län, Norrbottens län, Norrbottens museum, dnr 134-2012.*

Bergman, Ingela, 2012, *Rapport över provtagning i kavelbro, fornlämning utan Raä-nr, Huvträsk, Piteå kommun, Norrbottens län, 2010. Silvermuseet. Rapport.*

Bergman, Rune, 1995, *Byarna och torpen ovanför Lillpite, Piteå.*

Bergman, Rune, 1998, *Byarna och torpen i Kolerområdet, Piteå.*

Bergmark, Ragnar, "Några binäringar inom jord- och skogsbruk", Bergmark, Ragnar (red). 1980, *Bodens kommun från forntid till nutid*, Luleå.

Bromé, Janrik, 1923, *Nasafjäll. Ett silververks historia*, Stockholm.

Edlund, Lars-Erik (red), 1994, *Norrländsk uppslagsbok, andra bandet. Ett uppslagsverk på vetenskaplig grund om den norrländska regionen*, Umeå.

Edlund, Lars-Erik (red), 1996, *Norrländsk uppslagsbok, fjärde bandet. Ett uppslagsverk på vetenskaplig grund om den norrländska regionen*, Umeå.

Hoppe, Gunnar, 1945, *Vägarna inom Norrbottens län*. Geographica nr 16, Uppsala.

Metelius, Ingrid, 2009, *Markbygden från skogsbygd till industrilandskap – landskap, bebyggelse och livsmiljö. Rapport från en förstudie*, Piteå museum.

Palmbo, Frida, 2013, Rapport 2013:14, Arkeologi. *Markbygden 2013. Arkeologisk utredning i Markbygden, etapp 1 område B, fastigheterna Åträsk 8:1, Piteå kronopark 1:57, Roknäs 6:4 m.fl., Piteå socken och kommun, Västerbottens landskap, Norrbottens län, Norrbottens museum, dnr 134-2012.*

Roknäs – mitt i Pitebygden. Från forntid till 1800-tal, 2007, Roknäs bysamfällighet.

Vindkraft i Markbygden – ett regionalt industriprojekt inom förnyelsebar energi. Miljökonsekvensbeskrivning 2008-05-26. Markbygden Vind AB – ett företag inom Svevind-gruppen.

¹ Markbygden Vind AB.

² Bennerhag & Palmbo 2012, Bennerhag & Palmbo 2013, Palmbo 2013.

³ Bergman 2012.

⁴ Hoppe 1945, Awebro m.fl. 1989.

⁵ Bromé 1923.

⁶ Metelius 2009.

⁷ Metelius 2009.

⁸ Bergman 1995.

⁹ Roknäs – mitt i Pitebygden 2007, s. 288.

¹⁰ Metelius 2009.

¹¹ Bergmark 1980.

¹² Edlund 1994.

¹³ Edlund 1996.

¹⁴ Bergman 1998.

¹⁵ Roknäs – mitt i Pitebygden 2007.

Ann-Sofie Bäckström

Född 1969. Uppväxt och bosatt på Norrmalm i Piteå. Utbildade sig till förskollärare år 1990. Har studerat historia, numera student i statsvetenskap vid Luleå tekniska universitet. Artikeln bygger huvudsakligen på hennes D-uppsats i historia.

Politikern F. A. Bäckströms familje- och arbetsliv åren 1866-1935

Gemensamt för borgerlig kommun och kyrklig församling, landsting samt riksdag, var att dessa förvaltningar skulle skötas av valda förtroendemän. Under årens lopp har många individer blivit valda genom olika rösträtts- och valbarhetssystem, till de tre politiska nivåerna. Varje person gjorde sin egen specifika politiska yrkeskarriär och var en del av den ständigt pågående samhällsutvecklingen. Vissa personer stannade i politiken en kort tid, andra en längre. Deras bakgrund kunde vara skiftande, med avseende på social klasstillhörighet, tradition i familjen av att vara politiker samt ekonomiska förutsättningar. En del arbetade politiskt på en nivå, vissa på flera nivåer. I denna artikel beskrivs min farfarsfar, politikern F. A. (Fredrik Anshelm) Bäckströms familje- och arbetsliv åren 1866-1935.

Barndomshem, familj och uppväxt åren 1866-1883

F. A. Bäckström hade en social tillhörighet i bondeklassen under hela sitt liv. Hans mor hette Catharina Magdalena Larsdotter. Hon var född år 1824 och kom från byn Arnemark, två och en halv mil från kusten på norra sidan av Piteälven. F. A:s morfar Lars Johansson var bonde och Arnemarks största jordägare på 1830-talet, med skattehemmanet Stadig. F. A:s mor och moster ärvde halva hemmanet vardera. Den senare övertog dock efter en tid hela barndomshemmet. Detta skedde som en konsekvens av att Catharina Magdalena gifte sig, med den fyra år äldre

hemmansägaren Anders Bäckström i juni 1846. Efter giftermålet flyttade hon till sin make i Harrbäcken beläget två mil norr om Piteå.

F. A:s far Anders född år 1820, ägde skattehemmanet "Harbes". Det hade varit i släktens ägo på fadern sida, sedan slutet av 1600-talet. Hemmanet var ganska stort. Det omfattade minst 80 hektar med främst åkermark och delvis skog. Bostadshuset var en Norrbottensgård med en stor sal, ett stort kök, en mindre kammare, ett kontorsrum samt en sängkammare. Det fanns två härbren, en ladugård, ett vagnslider och ett hemlighus på gården. I hushållet ingick förutom husfolket även pigor och drängar, som var till hjälp med hushållsbestyr och jordbruk.

Catharina Magdalena födde fjorton barn under en nittonårsperiod, varav den sistfödda vid 49 års ålder. F. A. föddes den 16 juni 1866 som den yngste sonen och nummer tretton i syskonskaran (med sju pojkar och sju flickor). Hälften av syskonen uppnådde vuxen ålder.

Fadern Anders arbetade med sitt jordbruk, men han hade också en färdighet som var ovanlig vid denna tid, betonar barnbarnsbarnet Ingemar Bäckström. Han hade lärt sig något mycket betydelsefullt, att lära sig läsa och skriva. I tidningsartikeln Riksdagsmän från förr i tiden, beskrivs att Anders ofta hjälpte bönder (allmogen) med att upprätta arvs-skiften, bouppteckningar och andra typer av juridiska handlingar. Han var även auktionsförrättare.

Fredrik Anshelm Bäckström med sin mor. Foto i privat ägo.

Nära "Harbes" fanns en kaj som år 1798 hade börjat användas som utskeppningskaj av sågverket i Hälleström. Kajen övertogs sedan av Rosfors bruk, som under åren 1830-1840 började bryta malm. Bruket behövde material att bygga masugn, verkstad och sågverk med mera. F. A:s far Anders anställdes av bruket under en period för att sköta kajen och ansvara för transporten till Rosfors, som utfördes av Porsnäs/Håkansö bönder. Han hade en lön på cirka 100-150 riksdaler per år, berättar Ingemar Bäckström.

Vid 27 års ålder hade Anders Bäckström påbörjat sin politiska karriär. Han hade då blivit vald till flera olika uppdrag av sockenstämman i Piteå socken. En socken (församling) omfattade det landsbygdsområde, vars invånare tillhörde och delade samma kyrka.

När F. A. föddes hade fadern redan varit politiker i 20 år, då även på regional och riksnivå. Det pratades mycket politik hemma under uppväxten och både den 16 år äldre brodern E. V. (Erik Victor) och F. A. fick ofta vara skrivbiträde till fadern och hjälpa honom med hans politiska skrivgöromål. Anders Bäckström var fortfarande en aktiv politiker när han avled år 1883, vid en ålder av 63 år. Hans lokalpolitiska karriär kom att bli 36 år. Han arbetade dessutom regionalpolitiskt i 22 år samt 16 år rikspolitiskt. Mer om några av alla de politiska uppdrag som fadern hade, kommer att nämnas i samband med F. A:s egen politiska karriär.

Boende åren 1884-1935

Fadern Anders Bäckström hade redan i slutet på 1870-talet planerat för hur generationsskiftet efter honom skulle utfalla. F. A:s två äldsta bröder Johan Albert och E. V. skulle få var sin del av hemmanet. Johan Albert som var äldst och enbart ägnade sig åt jordbruk, skulle ha den större delen av hemmanet Harbes, med försörjningsplikt. Det innebar att alla familjemedlemmar skulle få bo kvar på gården, mot att de hjälpte till efter förmåga och ork. Till den mycket politiskt intresserade sonen E. V. hade Anders byggt och avstyckat ett nytt hemman "Avastrand". F. A. och hans övriga syskon fick var sin kontantsumma.

F. A:s mor dog året efter sin make. Den då 17-åriga omyndige F. A. flyttade med sin tio år äldre bror Anders till Håkansö, cirka fyra kilometer öster om "Harbes". Brodern hade använt sitt arv till att köpa åborätten (arrendet) till kronohemmanet "Kullen". När F. A. blev myn-

F. A. Bäckström med familj, framför mangårdsbyggnaden på hemmanet Kullen, i Håkansön, Norrfsjärden. Foto i privat ägo.

dig använde han sitt arv efter fadern, till att den 9 december 1888 köpa åborätten till "Kullen" av sin bror Anders. F. A:s barnbarn Lars Bäckström beskriver hemmanet på tre hektar. Det innefattade en manbyggnad (bostad), en bagarstuga, en tröskloge, en lada, ett fähus, ett stall med lider, ett hemlighus, flera brunnar med tillbehör, en åker samt en linda (åker som lagts igen till gräsvall). Manbyggnaden var en mindre Norrbottensgård med stort kök, en mindre kammare samt en sal. En oinredd övervåning fanns, som endast nyttjades sommartid. Brodern Anders bodde kvar hos F. A. i bagarstugan, med undantag av några år då han emigrerade och levde i Kanada. År 1904 köpte F. A. även ön "Guldsmeden" i Piteå skärgård, som sommarbete för familjens kor. Ön behöll han i sin ägo hela livet.

I slutet av 1920-talet sökte F. A. Bäckström om att få omvandla sitt hemman från åbo (arrende) till skattehemman (ägenderätt). Det godkändes av staten. Sedan genomfördes ett generationsskifte år 1929, då sonen Elof med fru övertog "Kullen". F. A. gjorde ett nybygge med jordbruksfastighet till sig själv och sin fru, samt alla hemmavarande döttrar.

Det byggdes cirka 150 meter från hans gamla hem och där bodde F. A. fram till sin död år 1935. Genom sitt ägande av lantbruk var F. A. en småföretagare under hela sitt vuxna liv.

Giftermål, familjen och ekonomisk försörjning åren 1888-1935

F. A. Bäckström gifte sig vid 23 års ålder, med den två år yngre skräddardottern Teresia Nordlund från byn Sjulsmark. Under perioden 1890-1905 blev de föräldrar till elva barn, nio flickor och två pojkar. En son och tre döttrar dog av sjukdom.

Hustrun Teresia skötte om barnen, djuren i ladugården och hushållsbestyren på "Kullen". Hon stöttade dessutom F. A. i hans politiska arbete, betonar Lars Bäckström. När F. A:s ende överlevande son Elof blev stor nog, fick han börja hjälpa till med jordbruket. Endast de allra första åren, då barnen var riktigt små, hade familjen en anställd piga. Sedan fick de äldre döttrarna sköta de yngre syskonen. På skärgårdsön "Guldsmeden" levde döttrarna fäbodliv på somrarna och skötte om djuren samt levererade mjölk till byns mejeri.

F. A. hade trots förlusten av flera barn en stor familj. Sonen Elof (min farfar) och frun Margareta (min farmor) och deras son Lars (min far), bodde som tidigare nämnts på "Kullen". Äldsta dottern Ester emigrerade år 1927 till Amerika för att gifta sig med frisören Anshelm Berg. Innan hennes emigration hade Ester under otaliga år varit F. A:s skrivbiträde i politiska göromål. Far och dotter stod varandra mycket nära. Det var oerhört traumatiskt för F. A. när Ester lämnade Håkansö. De skulle aldrig mer komma att ses. Hon återvände till Håkansö två år efter F. A:s död, på grund av makens försämrade hälsa. De hemmavarande döttrar Lilly, Hildur och Valborg, fick nu turas om att vara politiskt skrivbiträde istället för Ester. De två förstnämnda skötte annars om jordbruket och den sistnämnda var sömmerska. Valborg gifte sig samma år som F. A. avled, med chauffören Elis Nyström och fick sedan en flicka, Karin.

Den ogifta dottern Sigrid bodde i Munksund och var mentalsköterska vid Furunäsets sjukhus. Dottern Elin som var mejerska och gift med urmakaren Hjalmar Sundstöm hade två flickor Anna-Lisa och Gerda. De bodde i Hortlax. F. A. fick således även fyra barnbarn.

För bröderna E. V. och F. A. Bäckström var ägandet av hemman mycket viktigt, under hela deras långa politiska karriärer. Dels ur för-

sörjningssynpunkt, då politiskt förtroendevalda enligt kommunallagen inte kunde få någon lön eller arvode för sitt lokal- och regionalpolitiska arbete. Inkomster till familjens överlevnad måste komma från lantbruket. Dels politiskt eftersom de som hemmansägare kvalificerade sig till att både ha rösträtt och valbarhet till kommunalpolitiska uppdrag. Betonas bör att bröderna E. V. och F. A. Bäckström var två personer av relativt få i Sverige, som lyckades tillägna sig kommunal rösträtt och valbarhet. Statistik från år 1892, alltså två år efter F. A:s inträde i kommunalpolitiken, visar att endast 13,4 % av hela Sveriges befolkning hade kommunal rösträtt.

Lokalpolitiskt arbete i den borgerliga kommunen åren 1890-1915

F. A. hade ingen högre utbildning, endast folkskola. Sina politiska erfarenheter hade han fått genom att dels som tidigare nämnts vara faderns skrivbiträde i politiska göromål, dels efter dennes död vara skrivbiträde

F. A. som ordförande i kommunalnämnden i Piteå landskommun, där han sitter i en stol med klubban framför sig och ledamöterna i nämnden bredvid sig. Foto i privat ägo.

hos riksdagsmannen och kommunalnämndens ordförande i Piteå landskommun, J. E. Wikstén i Öjebyn. Enligt tidningsartikeln benämnd F. A. Bäckström fick han "ofta ensam sköta alla kommunalnämndens ordförande många åligganden, då riksdagsman Wikstén under riksdagsarbetet pågick vistades i Stockholm".

F. A. påbörjade sin politiska karriär i Piteå landskommun när han vid kommunalstämma år 1890 invaldes som ledamot i kommunalnämnden. F. A. blev invald så tidigt som det juridiskt sett var möjligt, vid 25 års ålder. Brodern E. V. som redan var ledamot i kommunalnämnden, avancerade genom att vid samma stämma bli vice ordförande. Kommunalnämnden var det ledande förvaltningsorganet i kommunen. Den ansvarade för förvaltningen av kommunens gemensamma tillgångar. Den angav även betänkanden (åsikter) i kommunala ärenden, som det senare togs beslut om på kommunalstämman.

År 1862 hade en kommunalreform genomförts, som innebar att socknarna ersatts med en tudelad kommunförvaltning (kyrklig församling, borgerlig landskommun). Fadern Anders hade under sin tid som politiker, även blivit vald till politiska förtroendeuppdrag inom de bägge nya förvaltningarna, bland annat som ordförande för kommunalnämnden och som kommunalstämmans ordförande i Piteå landskommun.

Bröderna E. V. och F. A. Bäckström återvaldes av kommunalstämman i december 1894, men med den skillnaden att de skiftade befattningar. E. V. blev åter ledamot medan F. A. avancerade till platsen som vice ordförande i kommunalnämnden. Redan året därpå avled sittande ordförande och F. A. tillträdde för första gången befattningen som ordförande i kommunalnämnden. En befattning han bibehöll i 45 år fram till sin död, genom att kontinuerligt bli omvald vid kommunalstämmorna.

F. A. avsatte ett eget kontorsrum i sitt hem. Detta var en nödvändighet, då kommunen inte tillhandahöll sina politiker något eget tjänstekontor. I sin befattning som kommunalnämndens ordförande, besökte många personer honom i kommunala ärenden. Han själv gick de cirka 12 kilometrerna tur och retur från sitt hem i Håkansö, till sina arbetsmöten i Öjebyn. Det blev många promenader per år. F. A. var 161 cm lång och hade bra kondition.

Bröderna F. A. och E. V. Bäckström torde ha varit två av de tidigaste i Håkansö med omnejd, att i sitt hem installera var sin telefon på 1890-talet. En telefonkatalog från 1915 visar att de hade telefonnummer fem res-

pektive åtta. Förmodligen påverkade deras politiska arbete att de tidigt skaffade sig telefon, för att kunna kommunicera bättre och snabbare.

Brodern E. V. hade ett stort problem under sin tid som politiker, hans sviktande hälsa. Detta gjorde att F. A. tidvis hjälpte sin bror med hans lokalpolitiska förtroendeuppdrag. År 1908 vid 58 års ålder, dog E. V. i tuberkulos. Han hade då en 21 år lång lokalpolitisk karriär bakom sig samt nio respektive fyra år på regional- och rikspolitisk nivå. Från den dagen blev F. A. ensam i den Bäckströmska släkten att arbeta politiskt, och skulle så göra i ytterligare 27 år, fram till sin död år 1935.

Lokalpolitiskt arbete i församlingen åren 1895-1915 samt kommunindelningen

Protokoll visar att F. A. Bäckströms första kyrkopolitiska uppdrag i Piteå landsförsamling, var när han år 1895 utsågs till ledamot i kyrkorådet. Denna befattning hade hans far Anders Bäckström innehaft i sju år under sin tid som politiker. F. A. kom att bli omvald i sammanlagt hela 30 år. Kyrkorådet ansvarade för att vaka över gällande författningar, gudstjänsten samt vårda kyrkans angelägenheter. F. A. arbetade främst med ekonomiska ärenden inom detta råd. Varje kyrkoförsamling utgjorde även ett skoldistrikt, där det skulle finnas ett skolråd. F. A. valdes till ledamot av skolrådet under en 15-årsperiod. Rådet utgjorde en styrelse för distriktets alla skolor. Ledamöterna i skolrådet hade som uppgift att kontrollera undervisningen i skolorna och att lärarna/lärarinnornas arbete följde stadgarna.

Den stora befolkningsökningen på 1800-talet i kombination med religiösa väckelserörelser, medförde att kyrkan i Öjebyn blev för liten. Norrfjärden beslöts bli en egen församling från och med den 1 maj 1915. Under perioden 1905-15 ingick F. A. i en kommitté som ansvarade för beredande av alla politiska frågor i samband med pastoratbildningen. Norrfjärden skulle även bli en egen borgerlig kommun från och med den 1 januari 1916. Ledamöterna i kommunalnämnden där F. A. var ordförande, var positiv till delningen.

En politiker fick endast arbeta i den församling och kommun han tillhörde. F. A. och hans familj ville inte lämna sitt hemman i Håkansö. Försök gjordes att övertala honom, men det gick inte. Den 25 november 1915 inlämnade han sin avskedsansökan som kommunalnämndens ordförande samt alla andra lokalpolitiska uppdrag. F. A. avtackades både

av kommunalstämma och kommunalnämnd. Representanten för den senare framhöll i sitt tacktal, att det fordras stor sakkännedom och stor förmåga att sitta som ordförande i en kommunalnämnd för en så stor socken som Piteå landskommun. I talet framhölls att F. A. många gånger förenat stridande åsikter inom nämnden till en lämplig medelväg, vars mål var folkets bästa. Här betonades att F. A. varit lyhörd till nämndens ledamöters åsikter och aldrig genom sin makt som ordförande, fulltvingat sig makt. "Liten till växten, men stor till sinnes och ett redigt svenskt hjärta." Talet avslutades med ett tack för gott samarbete.

Regionalpolitiskt arbete åren 1906-1935

Landsting hade införts genom 1862 års kommunalreform, med förvaltningar på regional nivå. Ansvarsområden för landstinget omfattade jordbruk, andra näringars utveckling, kommunikationer, hälso- och sjukvård, undervisning, allmän ordning och säkerhet, arbetsförmedling, djurskyddsförening, markegång samt nödhjälpsarbete.

Protokoll från Norrbottens läns landsting visar att F. A. Bäckströms far Anders hade valts som ledamot till det allra första landstingsfullmäktige, när det instiftades år 1862. En befattning han kom att inneha under en tjugoförårsperiod, fram till sin död. Under sin tid i fullmäktige arbetade Anders i utskottet för ekonomi och undervisning samt utskottet för vägar och kommunikationer. Brodern E. V. valdes till ledamot i landstingsfullmäktige under hela 1890-talet, där han arbetade i revisions-, undervisnings- och ekonomiutskottet. E. V. ingick även i en nämnd för inskrivning av värnpliktiga under en tioårsperiod.

Vid 40 års ålder valdes F. A. som tredje person i familjen Bäckström till att bli landstingsman. Han valdes till ledamot i landstingsfullmäktige i Norrbottens län åren 1906-11 från konservativ partilista samt åren 1933-34 från liberal partilista. I fullmäktige arbetade han i revisionsutskottet (som gav utlåtande kring de olika årliga revisionsberättelserna) samt ekonomiutskottet (som behandlade ekonomiska anspråk). F. A. skrev även två motioner tillsammans med andra ledamöter, dels om upprättande av ett gästgiveri i Storsund, dels om ett kostnadsförslag till byggnad och reparationsarbeten på egendomen Gran.

År 1912 valdes F. A. Bäckström av landstingsfullmäktige som ledamot av markegångsdeputerande. Han blev omvald kontinuerligt och innehade denna befattning i ytterligare 23 år, fram till sin död. Även fadern

Anders hade varit ledamot i denna nämnd, dock endast en mandatperiod. Markegång var det pris som sattes på olika varor och dagsverken för att beräkna skatter eller värdet av bland annat löner som var angivna in natura.

I ett brev daterat den 18 september 1928, skrev F. A. till sin dotter Ester i Amerika, att han och några personer utsetts av landstingsfullmäktige att resa till Stockholm. Uppdraget var att uppvakta myndigheterna för att få ett extra provinsialläkardistrikt i Norr fjärden. Det beviljades och fullmäktige valde senare samma år, F. A. som ledamot för det extra provinsialläkardistriktet perioden 1928-34.

Regionalt arbetade F. A. politiskt i nästan 30 år och hade ur karriärmässig synpunkt en politisk medelposition inom landstinget. Detta genom att han var ledamot i landstingsfullmäktige samt markegångsdeputerande.

Rikspolitiskt arbete åren 1909-11

Även inom det rikspolitiska området fanns en stark tradition av politiskt arbete hos familjen Bäckström. F. A:s far Anders hade valts till riksdagsledamot för bondeståndet vid två riksdagar under 1850-talet, där han arbetat med skattefrågor. Tvåkammarriksdagen infördes år 1866 och Anders valdes till ledamot av andra kammaren i sammanlagt elva år. Där arbetade han bland annat i konstitutionsutskottet, som granskade rikets grundlagar. Anders var en mycket idog och hängiven skrivare av motioner under sin tid som riksdagsman. F. A:s bror E. V. var ledamot i andra kammaren under fyra år på 1890-talet, med arbete som suppleant i tillfälliga utskottet (som behandlade orubricerade frågor).

Inför riksdagsvalet år 1908 hade högern tillsatt en mycket konservativ kandidat. När risken visade sig vara stor att socialdemokraternas och vänstersinnades kandidat skulle vinna riksdagsplatsen från högern, fick de lov att skaffa sig "en kandidat med mindre fläckat rykte" som hade "liberala åsikter". Det blev F. A. Bäckström. Han ville först inte kandidera när han tillfrågades av högern, men efter påtryckningar och övertalningar accepterade han dock så småningom kandidaturen. F. A. Bäckström valdes som ledamot av andra kammaren mandatperioden 1909-1911.

Tvåkammarriksdagens riksdagsår omfattade fyra månader, från mitten av januari till mitten av maj. På grund av att riksdagsåret var begrän-

Riksdagsporträtt av fadern Anders Bäckström, av brodern Erik Victor Bäckström samt av Fredrik Anshelm Bäckström. Foton i Riksdagsarkivet, Stockholm.

sat, kunde riksdagsledamöterna även ägna sig åt annat arbete på hemorten, under resten av året. Andra kammarens ledamöter skulle vara 230 stycken och arvodet var 1200 riksdaler/kronor per riksdagsår.

Om F. A:s riksdagsarbete kan nämnas att han fick plats nummer 225 i plenisalen. Han skrev en egen motion, med önskemål att införa ett provinsialläkardistrikt i Älvsbyn. Han blev suppleant i femte tillfälliga utskottet. På grund av mycket frånvaro av ordinarie ledamot i utskottet, tilldelades F. A. många uppgifter inom utskottsarbetet. Eftersom F. A. var nykterist blev han även medlem i Riksdagens nykterhetsgrupp. Till skillnad från sin far och sin bror som tillhört Lantmannapartiet, hade F. A. en liberal ideologisk förankring i sitt riksdagsarbete. Liberalernas viktigaste krav var rösträttsreformen med allmän rösträtt för män och proportionella val. När det röstades igenom i riksdagen hade F. A. Bäckström gett sitt bifall.

Under våren 1911 fick F. A. ett brev sänt till sig i Stockholm. Det innehöll en inbjudan från redaktören till tidningen Norrbottens Allehanda. Han ville att F. A. skulle vara med och organisera valrörelsen till den riksdagskandidat som skulle efterträda honom. Med detta lämnade nu F. A. för alltid rikspolitiken efter sig. Ur karriärmässig synpunkt hade han en perifer position inom rikspolitiken. Detta på grund av att han endast satt en mandatperiod och dessutom arbetade i ett utskott av min-

dre betydelse inom riksdagen. F. A. verkar dock inte ha haft ambitionen att bli en rikspolitiker.

Lokalpolitiskt arbete i kommun och församling samt utmärkelser åren 1916-1935

Under denna period utökades de kommunala ansvarsområdena i Sverige. Det var social omvårdnad (barnvårdscentral, barnbidrag, bostads-sociala stöd), åtgärder vid arbetslöshet samt pensionsnämnd (som hanterade lagen om allmän pensionsförsäkring).

Kommunalstämma ersattes av en obligatorisk kommunfullmäktigeinstitution. Fullmäktige skulle bestå av kommunalnämndens ledamöter samt ytterligare separat valda ledamöter. Det var fortfarande oavlönade förtroendevalda lekmän som svarade för både beredning, beslutsfattande och verkställighet.

Vid 50 års ålder började F. A. Bäckström arbeta politiskt i en alldeles nybildad landskommun, Norrfjärden. Det var ett både mindre geografisk och demografiskt område, än om han valt att stanna kvar i Piteå landskommun. Kommunalfullmäktigeprotokoll visar att även i Norrfjärden blev F. A. utsedd och omvald till kommunalnämndens ordförande samt ingick i kommunalfullmäktige fram till sin bortgång.

I Norrfjärdens landskommun utsågs F. A. också till att utföra mantals-skrivning, vara gode man (överförmyndare), ledamot och även vissa år ordförande i taxeringsnämnden samt ordförande i pensionsnämnden. Dessutom utsågs han att utföra enskilda uppdrag som omfattade ärenden angående väg- och sjöfartsfrågor, värnplikt, pensions- och skattefrågor.

F. A. fortsatte även att arbeta politiskt i den nya församlingen i Norrfjärden. År 1926 upphörde hans församlingspolitiska förtroendeuppdrag. Han hade då arbetat som kyrkopolitiker i sammanlagt drygt 30 år. Ur karriärmässig synpunkt hade F. A. en mycket central kyrkopolitisk position, som ledamot i kyrkorådet samt skolrådet.

F. A. kom att få två utmärkelser för sitt politiska arbete. Lars Bäckström berättar att F. A. på sin 50-årsdag fick en guldlocka av sockenborna med ingraverad text "för mången trogen tjänst i Piteå socken". Den andra utmärkelsen skrivs det om i artikeln benämnd "F. A. Bäckström i Håkansö". Där framgår det att han år 1929 tilldelades Patriotiska sällskapets guldmedalj för långvarig och trogen tjänst. Skribenten i tid-

ningsartikeln ansåg att utmärkelsen var "honom mer än välförtjänt, då han med noggrannhet och plikt känsla skött många uppdrag under alla år". Patriotiska sällskapet hade till uppgift att "främja näringslivets utveckling och uppmuntra arbetsamhet och yrkesskicklighet på det praktiska livets områden". Medaljen utdelades på ansökan av myndighet eller arbetsgivare.

Privata uppdrag samt arbete kontra fritid 1890-1935

Trots att F. A. Bäckström hade många politiska uppgifter, utsågs han parallellt även till privata förtroendeuppdrag. Dessa uppdrag kan kopplas till hans småföretagande som lantbrukare. F. A. var en av initiativtagarna till bildandet av Håkansö mejeriförening och tillhörde dess styrelse i 40 år. Den allt mer ökade mjölkproduktionen från mitten av 1800-talet hade gjort att bönderna började bilda andelsmejerier och leverera sin mjölk dit. När F. A. avslutade styrelsearbetet fick han ett bläckhorn i glas och silver, med en inskription ingraverat "Ett tack för 40-årigt troget arbete från Håkansö mejeriförening".

Stående från vänster: dottern Elin, maken Hjalmar, F. A. själv, barnbarnet Gerda, frun Teresia och dottern Vålborg. Sittande från vänster: dottern Lilly, barnbarnet Lars, dottern Hildur, barnbarnet Anna-Lisa. Bilden är tagen vid bagarstugan på hemmanet Kullen. Foto i privat ägo.

F. A. valdes även till ordförande i Piteå sockens hushållsgille under många år. Han ansvarade för att årligen skriva och insända en berättelse från gilletts verksamhet till Hushållningssällskapet, som befrämjade lanthushållning. Där redogjordes gilletts åtgärder för utvecklingen av jordbruk och boskapskötsel samt räkenskaper.

F. A. Bäckström var dessutom ledamot i styrelsen för Piteå och Älvsby socknars brandstodsbolag i många år. Fadern Anders Bäckström hade valts till styrelseledamot, redan när brandförsäkringsbolaget bildades år 1856.

Förutom allt ovannämnda hjälpte F. A. sina närmaste släktingar och vänner med juridiska dokument, såsom exempelvis bouppteckningar och andra handlingar.

Det inte fanns någon reglerad fritid för en politiker juridiskt sett. Oftast arbetade de förtroendevalda politikerna cirka tolv timmar per dag. Med tanke på F. A. Bäckströms alla politiska och privata uppdrag, torde det inte ha funnits särskilt mycket fritid. Huruvida Bäckströms så kallade fritid såg ut (med vilka personer han umgicks privat med förutom sin familj och släktingar) är svårt att få en sammanhållen bild av.

Lars Bäckström berättar att hans farfar F. A. så ofta han kunde fiskade tillsammans med sonen Elof. Fisket bidrog till inkomsten och försörjning, men det var också det tillfälle när han kunde njuta och verkligen kunde koppla bort alla tankar från annat arbete. Han fiskade bland annat sik och strömming. F. A. beskriver en fisketur i ett brev till dottern Ester i Amerika, daterat den 18 september 1928. Där konstaterar han belåtet att "Vi fick 60 kg fet och god höstströmming, vi kände oss rätt strama över fångsten". Ibland vistades även F. A. Bäckström ute på skärgårdsön Guldsmeden, men enligt hans barnbarn Karin Vestin, så hade han ofta kommunalt arbete med sig som han satt och arbetade med. Speciellt mycket fritid hade nog inte F. A. Bäckström generellt.

Ett 45 år långt politiskt arbetsliv avslutas åren 1932-35

I ett brev till sin dotter Ester i Amerika daterat den 2 februari 1932, skriver F. A. att han var glad, för att ha blivit omvald som kommunalnämndens ordförande på en fyraårsperiod ännu en gång. Dock var han fundersam om det skulle bli hans sista period inom lokalpolitiken. Vilket beslut han själv skulle ha tagit får vi aldrig veta. Liksom sin far Anders och sin bror E. V. dog F. A. när han var en yrkesverksam politi-

ker. Den 18 mars 1935 avled F. A. i sitt hem vid en ålder av 69 år, efter en kort tids sjukdom i sviterna efter en plodpropp i hjärnan.

Lars Bäckström, då sex år, minns att farfar var sjuk och låg till sängs. Efter dödsfallet följde Lars med sin far Elof med deras häst och släde till farfars hus, för att sedan köra kistan med F. A. till kapellet i Norrfjärdens. Om Lars deltog på själva begravningen minns han inte, men han förmodar det.

Under sin levnad hade F. A. Bäckström betonat att när den dagen var inne att han skulle lämna jordelivet "får inte någon slösande blomsterprakt förekomma på min bår". I ett odaterat brev från F. A:s kamrater och vänner till frun Teresia, uttrycks en önskan att som en sista hedersbevisning istället för blommor som F. A. avböjt, ge ett bidrag till anskaffandet av en minnesvård. Teresia accepterade erbjudandet.

F. A.s sörjdes av sin stora familj, men inte bara av dem. I tidningsartikeln "F. A. Bäckström vigd till griftero" framkommer att begravningen hölls i Norrfjärdens kyrka den 30 mars 1935. Till jordfästningen var drygt 400 personer närvarande. En procession hade utgått från Håkansö missionshus under tonerna av en sorgemarsch, till begravningsgudstjänsten i kyrkan. En annan artikel "F. A. Bäckströms griftefärd" påvisar att efter det att kistan burits ut från kyrkan till kyrkogården följde "en rad kransnedläggningar", bland annat från ordföranden i Norrfjärdens kommunalfullmäktige, en ledamot från Norrfjärdens kommunalnämnd och taxeringsnämnd, ordföranden från kommunalnämnden i Piteå landskommun samt kyrkoherden i Norrfjärdens församling. I samband med kransnedläggningarna, tackade representanterna F. A., för hans "goda och plikttrogna arbete" och "trofasta vänskap". Efter begravningsakten var alla som deltagit i sorgetåget inbjudna på kaffe till missionshuset. I tidningsartikeln F. A. Bäckström Håkansö, skriver skribenten att "om andras val och kandidaturer rådde ofta stridiga meningar, om hans namn var man alltid ense, vilket kanske bäst bevisar det förtroende han åtnjöt i alla läger". Där stod också att "Bäckström trots sin framskjutna ställning varit stillsam, försynt och tillbakadragen". Hans drivkraft hade varit plikt och ansvarskänsla i hans livsgärning inom politiken.

F. A. fick en lång politisk karriär på hela 45 år sammanlagt. Det var en politisk karriär som gick i ett långsamt tempo, att avancera från lokal till regional samt riksnivå. Ideologiskt var F. A. borgerlig, i definitionen icke-socialistisk. Han hade en förankring i såväl konservatismen som

liberalismen, men med en tyngdpunkt på den senare. Som lokalpolitiker inom den borgerliga kommunen hade F. A. Bäckström ur en karriärmässig synvinkel, en mycket central politisk position. Han var bland annat kommunalnämndens ordförande i 40 år och periodvis ordförande i såväl taxeringsnämnden som pensionsnämnden. Han hade dessutom otaliga enskilda kommunalpolitiska uppdrag.

F. A. kom från en familj med stark tradition av politiskt arbete på såväl lokal- och regional som riksnivå. En tradition som påbörjats år 1847 i och med att fadern blivit lokalpolitiker och fortsatt med storebror E. V. När F. A. således efter ett långt liv i politikens tjänst somnade in år 1935, avslutades en 90 år lång epok av politiskt arbete inom familjen Bäckström.

Källor och litteratur

Handlingar i arkiv

Landsarkivet, Härnösand

Handlingar rörande bouppteckningar, arvsskiften, ägarförhållanden etcetera. Handlingar ur Piteå landsförsamlings och Norrfjärdens församlings kyrkoarkiv.

Landstingsarkivet, Luleå

Handlingar bland annat ur Norrbottens läns landstings och hushållsgillenas arkiv.

Centralarkivet, Piteå kommun

Handlingar ur Piteå kommuns och Norrfjärdens kommuns arkiv.

Handlingar i privat ägo

I Ann-Sofie Bäckströms, Piteå samt Karin Vestins, Skellefteå, ägo

Brev, tidningsurklipp, äldre böcker m.m.

Interviewer (gjorda år 2008)

Bäckström, Ingemar (f. 1922), Norrfjärden. Är sonson till E. V, (som var storebror till F. A.).

Bäckström, Lars (1929-2012) Norrfjärden/Piteå. Min far som var sonson till F. A.

Vestin, Karin (1936-), född i Kopparnäs, bosatt i Skellefteå, är dotterdotter till F. A.

Digitala publiceringar

Bäckström, Ann-Sofie, 2009, Politikern F. A. Bäckströms familje- och arbetsliv åren 1866-1935: En historisk mikro- och fallstudie över en vardagspolitikers livshistoria kopplat till karriärtyp, karriärväg, ideologisk förankring, yrkesroll samt livsform, Luleå: Luleå tekniska universitet (innehåller en

utförlig källförteckning)
<http://epubl.ltu.se/1402-1552/2009/038/LTU-DUPP-09038-SE.pdf>
Piteanor, 2008, Pitebygdens forskarförening, CD.

Tryckta källor och litteratur

Arnemark: *Vår hembygd*, 1985, Piteå: Studiegruppen Arnemark vår hembygd.

Axelson, Alfhild, 1956, *Piteortens brandförsäkringsbolag 1856-1956: En tillbakablick över de hundra åren, möjliggjord genom väl bevarade protokoll och på styrelsens uppdrag utarb.*, Piteå: Piteortens brandförsäkringsbolag.

Axelson, Alf W, 1989, *Pitebygdens historia: En kort historik till omkring 1900*, Piteå: eget förlag.

Brännström, Kjell & Wester, Olle, 1971, *Om andelsmejerier i Piteå socken. De nya kommunerna: En sammanfattning av Kommunaldemokratiska forskningsgruppens undersökningar*, 1983, red. Lars Strömberg & Jörgen Westerståhl, Stockholm: Liber förlag.

Cederlund, J. Valfrid, 1951, *Med Öjebyn i centrum: Hembygdsbok för Piteå stad, Piteå, Hortlax och Norrfjärdens socknar*, Norrfjärden: eget förlag.

Focus uppslagsbok, 1959, Stockholm: Almquist & Wiksell.

Kaiser, F, 1962, "1862 års kommunalförordningar", *Hundra år under kommunalförfattningarna, 1862-1962*, Stockholm, red. Sven Ulric Palme.

Under ett sekel: *Arbetarrörelsens historia i Pitebygden*, 1989, Piteå: Piteå socialdemokratiska arbetarekommun.

Seth, Martin, 1935, *Personregister till rikets ständers protokoll för tiden från och med år 1809 till och med år 1866*, Stockholm: Riksgäldskontoret.

Stjernquist, Nils, 1996, *Tvåkammartiden: Sveriges riksdag 1867-1970*, Stockholm: Sveriges riksdag.

Sveriges kommunallagar: *Förordningarna den första mars 1862, 1911 & 1926*, Stockholm: Fröléen.

Jan Lundquist

Född 1948. Uppvuxen på Norrmalm och sedan 1977 bosatt i Norrfjärden. Redaktionssekreterare på Piteå-Tidningen, där han arbetat sedan 1966. Har tidigare medverkat i Piteå museums årsböcker med artiklar om Piteås lokalhistoria.

Guld- och silversmeden från Piteå som blev en lyckans gullgosse

När guld- och silversmeden Anders Lundqvist från Bergsviken i november 1856, i Stockholm, kände att livslågan var på väg att släckas kunde den då 67-åriga bonde- och nämndemannasonen från sitt dödsläger se tillbaka på ett framgångsrikt liv.

Fliten och företagsamheten under åren i Stockholm hade förvisso inte avsatt sig i några stora fasta egendomar, men dock i en för den tiden rätt betydande förmögenhet. Säkerligen tillfredsställd över det goda och nyttiga han ansåg sig ha uträttat och den framgång han rönt, hade han bara tre veckor före sin död lagt sista handen vid sitt testamente. Därvid klar gjorde han att stora delar av tillgångarna skulle gå till efterlevande släktingar i Piteåbygden. Arvet blev ett värdefullt tillskott för flera av dem som varit vana att leva under knappa omständigheter. Pengar som för övrigt, när de väl fördelats, väckte en viss avundsjuka. Att några Pitebor på det sättet blev "nyrika" föranledde en del utomstående att tala om "syndapengar".

Anders Lundqvist hade säkerligen en skral reskassa när han i unga år bröt upp från hemgården i Bergsviken för att bege sig till Stockholm för att söka lyckan. Väl framme i Stockholm, kunde han småningom uppvisa en sådan driftighet att han efter lärlingstiden inom sitt skrå snabbt jobbade sig fram till en position som guld- och silversmed. Det resulterade i en mängd eftertraktade arbeten som medförde ordentligt

Hemgården i Bergsviken, den så kallade Tolvmangården, där Anders Lundqvist växte upp tillsammans med sina syskon.

med personliga tillgångar. Vid dödsfallet och i bouppteckningen var de värda drygt 58 400 riksdaler banco. Som exempel och jämförelse, kan nämnas att hela Rosfors bruks egendom med järnhanteringen vid ungefär samma tidpunkt värderades till 74 000 riksdaler.

Kort sammanfattning om familjen Lundqvist i Bergsviken

Anders Lundqvist föddes i Bergsviken 1789. Fadern var bonden och nämndemannen Eric Persson, vilken bland annat var med att avkunna dödsdomen i det så kallade Speringmordet i Kopparnäs, Norrfjärden. Eric Persson övertog Bergsviken 3, Tolvmangården, vilket var hustrun Britta Andersdotters föräldrahem.

Goda kontakter och nära vänskap

Lundqvist tycks tidigt ha utvecklat goda kontakter med den tidens personligheter i Stockholm. Något som resulterade i att han för en del av de etablerade ställde upp med ekonomiska resurser för längre eller kortare tider.

Under sin yrkesverksamma tid skapade Lundqvist en djup och innerlig vänskap med en annan utflyttad norrbottning, grosshandlaren och Kalixbon Johan Bergman-Olsson. Denne hade, precis som Lundqvist, gett sig ut i världen med praktiskt taget två tomma händer och lyckats

nå stora framgångar. Något som för övrigt kom Kalixbygden till del på olika sätt.

Bergman-Olsson drev en tid en av Stockholms större grosshandlarhus, innehade ett rederi med ett 30-tal båtar, bland annat på utlandstrafik och ett skeppsvarv. Han hade också fastigheter, däribland ett hus alldeles intill nuvarande prins Eugens Valdemarsudde. En byggnad som fortfarande står kvar. Dessutom ägde Bergman-Olsson egendomarna Björkfors och Grytnäs i Kalix.

Att förbindelserna mellan Anders Lundqvist och grosshandlaren Johan Bergman-Olsson, som tänkte i stor skala och hade många järn i elden, var goda framgår inte minst av bouppteckningshandlingarna. Där upplyses bland annat att de två norrbottningarna hade en del ekonomiska förehavanden med varandra. Bergman-Olsson, vilken räknades som en mycket förmögen person, hade bland annat fått uppskov med betalningar, vilka till och med dragit ränta med sig. Av bouppteckningshandlingarna framgår att grosshandlaren, under rubriken *säkra fordringar*, var skyldig Lundqvist drygt 27 000 riksdaler.

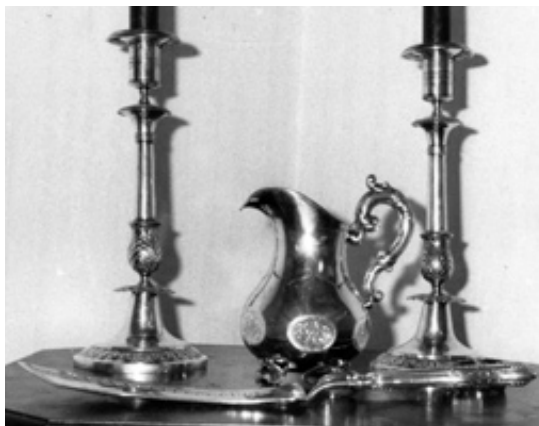
Utredningsman

Som ytterligare bevis för Lundqvists förtroende för Kalixbon, som för övrigt avled 1865, är att han i testamentet förordnade honom som utredningsman och exekutor i sitt sterbhus tillsammans med häradshövdingen Carl Telander. Den senare även han skyldig Lundqvist pengar, dock med betydligt blygsammare belopp, 200 riksdaler. Pengar som han fick avräkna till en del genom att Lundqvist förordnat att han fick ta ut ett skäligt belopp för sitt uppdrag.

Till de säkra fordringarna i boet räknades bland annat skulder hos hovkonditor C G Richter, vilka uppgick till 5 700 riksdaler, en major och riddare A G Netzel, drygt 5 000 riksdaler, en skomakaremästare Tanemot, 5 000,

Guld- och silverarbetaren Anders Lundqvist från Bergsviken flyttade till Stockholm och kunde, i annars rätt bistra tider, bygga upp en stor förmögenhet. Något som resulterade i att han ställde upp med ekonomiska resurser för en del etablerade stockholmare.

Ett smakprov på de silverarbeten som Anders Lundqvist utförde under sin stockholmstid. Ljustakar tillverkade 1834, gräddkanna från år 1810 och en fiskspade från 1840.

bolaget Westin och Hesselgren 3 000, jordbrukaren Lindvall och änkefru Richter mot in-teckning 2 000 respektive 1 000 riksdaler. Bara en fordran klassades som osäker. Den var efter framlidne grosshandlare Johan Ludvig Strindberg och uppgick till 1 300 riksdaler. Strindberg, som var farbror till den kände författaren August, hade olika engagemang, många mindre lyckade, och levde privat på stor fot. Han konkursade 1852 varvid ett betydande handelshus föll. Han uppges vara en förebild för procentaren Carl Nicolaus Falk i August Strindbergs Röda rummet.

Glömde inte släkten

Vad beträffar fördelningen av penningmedel efter sin död skriver Anders Lundqvist i sitt testamente:

Som det är hvarje människans skyldighet att medan tider är, beställa om sitt hus, och jag genom eget arbete förtjent min förmögenhet och sålunda kan över densamma fritt förfoga, har jag, med fullt förstånd och med fri vilja, genom detta mitt testamente velat förklara min yttersta vilja vara.

Efter min död skall, sedan gäld och skuld blivit betald af min efterlemnade egendom tillfalla:

1. *Hvartdera af mina sex efterlämnade syskon, Erik, Nils och Johannes Lundqvist, Cajsa Magdalena Lundsten, född Lundqvist, och Anna Helena Lundqvist Tretusen Trehundra Riksdaler Sexton Skillingar Banko eller tillsammans Tjugutusen Riksdaler Banko. Skulle något af mina*

ofvan nämnda Syskon före mig aflida, tillfaller hans lott hans närmaste arfvingar.

2. *Hvartdera av mina ofvan uppräknade Syskons nu levfande barn Ett Tusen Riksdaler Banko.*
3. *Stockholms Borgerskaps Gubbus-Inrättning Tre Tusen Riksdaler Banko.*
4. *Guldsmeden Jacob Lundbergs och hans Enkas efterlämnade barn, att användas till deras uppfostran, tillsammans Ett Tusen Riksdaler Banko.*
5. *Min huspiga Ulrika Charlotta Möller så framt hon hos mig tjenar kvar till min död oafkortat Fyra Hundra Riksdaler Banko.*
6. *Gesällen Anders Österberg de mig tillhöriga verktyg, som han vid min död innehar.*

I ett tillägg i testamentet förklarar Lundqvist vidare:

Efter min död skall Jungfru Ulrika Charlotta Möller, så framt hon fortfarande kvarblifer i min tjänst och till mitt yttersta troget och med ömhet vårda, erhålla räntan å ett kapital stort Tre Tusen Riksdaler Banko, som för hennes räkning bör i Stockholms Förmyndarekammare insättas. Efter Ulrika Charlotta Möllers död tillfaller detta kapital mina lagliga arfvingar.

Anders Lundqvist gravsattes på Norra begravningsplatsen i Stockholm och pengar betalades in för framtida vård. I början av 1900-talet under rättades syskonbarnen i Piteåbygden att kyrkogårdsnämnden avsåg att återta graven vilket de i brev, daterat i april 1903 "ödmjukligen protesterade mot" och framhöll att de hade rätt att behålla graven för all framtid, i enlighet med upprättat köpeavtal. Konstateras kan i dag att graven inte längre finns kvar.

Ytterligare arv

Ytterligare ett arv av betydelse tillkom släktingarna i Piteåbygden några år senare när en yngre broder till guld- och silversmeden avled, nämligen inspektorn Nils Lundqvist vilken etablerat sig på Mölna, Lidingö. Även han hade byggt upp en förmögenhet under sina Stockholmsår.

Nils Lundqvist hade överlevt såväl hustru som barn och kände liksom brodern Anders starkt för sin släkt. Efterlevande syskon, syskonbarn och syskonbarnbarn fick ett tusen riksdaler riksmünt vardera. Vidare såg han till att testamentera ett tusen riksdaler till Lidingö församlings fattiga, att mot säker in-teckning och ränta, användas varje år vid jultid

för utdelning till de mest behövande. Framförallt till dem som var intagna på Lidingö fattighus i form av matvaror eller annat. Det ålåg också de fattiga att vårda och renhålla Nils Lundqvists familjegrav på Lidingö kyrkogård. Skulle inte detta uppfyllas skulle pengarna återbetalas till de efterlevande i Piteåbygden.

Eftersom det råder oklarhet om var Nils Lundqvist begravts så bör det stå öppet. Varken i Lidingö eller i Hedvig Eleonora finns det några uppgifter om grav.

Källor

Otryckta källor

Bouppteckningar

Dop- och födelsebok Piteå landsförsamling

Husförhörlängd och dödbok Piteå landsförsamling

Husförhörlängd och dödbok Hedvig Eleonora församling, Stockholm

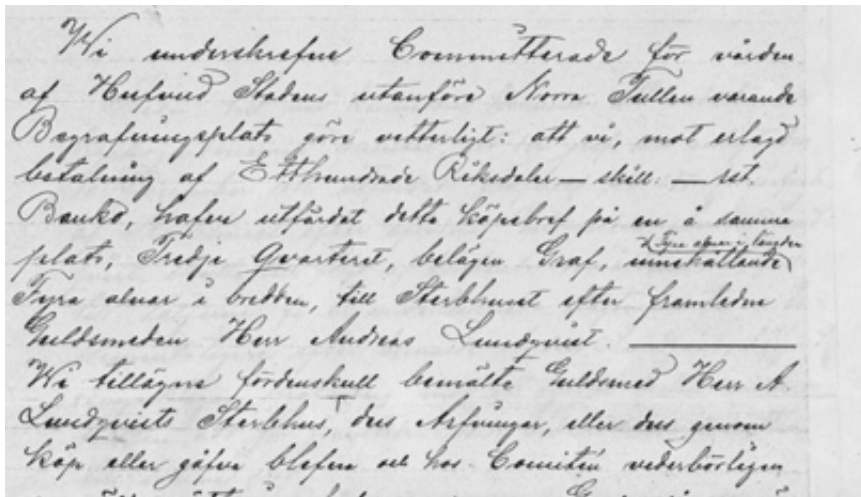
Husförhörlängd och dödbok Lidingö församling, Stockholm

Privat skriftväxling

Fotografier ur familjealbum

Tidskrifter

Norrbottens-Posten, No 51, 1856.

Köpebrevet som skulle säkerställa vården av Anders Lundqvists grav på Norra begravningsplatsen i Stockholm för framtiden. Men ganska snart bröt kyrkogårdsförvaltningen, trots släktingars protester mot avtalet och plockade bort gravvården.

Jan Olov Lundström

Född 1947. Arkitekt SAR/MSA. Verksamhet huvudsakligen allmänna byggnader. Odlar på hemgården i Högsböle, under namnet Mårtensgården, bär, grönsaker m.m.

En nidramsa med byanamn på bondska

Hortlaxhärre å Neesskwärre,

Jiverhackara å Höschbälstackara

å Bäschikdårgnålen.

Ordlista: härre = herrarna, Nees, alt Nese- = Högländsnäs-, skvärre = diarré, Jiver = Jävre-, hackara = hackarna, kanske syftar på brukets vattendrivna hammare??, Höschbäl = Högsböle, stackara = stackarna, Bäschik = Bergsviks, dårgnålen = barren.

Upptecknat från Högsböle, har hört en snarlik ramsa med bl. a. Svensbyn inblandat. Någon källa menar att sista raden är ett senare tillskott.

Odal Lifvergren

Född i Katarina församling i Stockholm 1881, son till mekanikern Karl Emil Lifvergren och hans hustru Erika Rönnkvist. Familjen bodde i Sundsvall när staden brann 1888. Sedan fadern avlidit och modern lämnats ensam med fem barn, fick Odal med ångbåt resa till sina morföräldrar i Piteå. Eftersom dessa avled tidigt blev hans uppväxttid svår. Under sitt yrkesverksamma liv arbetade han på sågen i Skuthamn och senare som trädgårdsmästare på Lövholmen. Han var under många år predikant för en gammelluthersk församling. Frans Odal Nikolaus Lifvergren avled 1976 i Luleå, i en ålder av nästan 95 år.

Min levnadshistoria

Jag vill berätta om min levnadshistoria som börjar så:

Jag föddes i Katarina församling i Stockholm. Min far var maskinupp-sättare för J. Högsjuteri. Vi for ned till Uppsala där blev jag överkörd af en åkare, hela kinden blev uppriven. Det blev till doktorn, han sydde 7 stygn, de äro kvar. Sen for vi ned till Härnösand. Jag var då på tredje året, då minns jag när de smorde min kind. Sen for vi till Sundsvall, där stannade vi. Stället hette Ådalen borta från Mekaniska verkstaden. En dag kom pappa hem och ropade: "staden brinner". Jag gick ut, himlen var ett eldhav. Det var förfärligt att skåda. Många gräto, många funno sin död, alla hus brann. Då staden var jämnad till marken sattes tält upp där folket fick bo i. Det gick en historia att när spritcentralen flög i luften gick tunnor sönder och spriten forsade i rännstenarna, då låg många och drack. Jag fick följa med pappa och se ruiner i staden. Svarta skorstenar, allt var jämnat till marken. Ja, min pappa dog fattigdom i vårt hem. Ingen hjälp fanns då mamma arbetade med tvätt åt folk. Jag följde mamma en gång på klapparbryggan, jag föll i vattnet men mamma fick tag i mina ben och drog upp mig. Jag fick gå hem och lägga mig.

Jag minns den stora demonstrationen som gick förbi oss. Branting som ledare många tusen människor med fanor upp till Kulekerborg (?) där Enhörning bodde. Två stora kanonbåtar låg på fjärden. Detta är allt jag minns från Sundsvall. Vi var fem syskon som ville ha mat. Mamma skrev då till morfar i Piteå att Odal fick komma dit, hon fick svar att skicka honom med ångaren Nyård, det är den sista båten som går till

Piteå. Dagen kom, det blev afton, mamma bar mig ibland sprang jag vid hennes sida, hon grät. Hon bar en flätad korg, med några bullar som jag skulle ha på vägen. Vi var framme vid båten. Jag blev placerad i en hytt, klockan var då tolv på natten. Odal var snäll hela morfar. Jag satt i hytten, rädd var jag, men sömnen kom som en befriare. Jag vaknade ropte mamma. Då kom den där kvinnan som lovat se om mig och sade: Nu Frans skall vi klä på dig. Besättningen skall spisa och du skall få mat. Hon tog mig i handen och gick till matluckan, där gav hon mig en stor smörgås med en fläskskiva på. O, vad det var gott! At nu Frans, sen går du till din hytt, jag kommer sedan. Båten rullade. Jag rullade iväg till min hytt. Där satt jag. Det var mycket folk ombord. Där var ett teatersällskap som skulle spela i aktersalongen. Min sköterska kom och sade: Frans, idag skall du få se teater. Hon följde mig in i salongen. Jag satt på en stol, snodde mig mot dörren när hon gick, men en herre kom och vände mig mot ridån. Jag förstod ingenting annat än förhänget var vackert. När det var slut kom en herre och gav mig en (...oläsligt). Min sköterska kom och sade "Frans, du ska få mat. Sen skall vi sova på båten." Båten rullade men jag somnade. Jag vaknade när jag föll ur sängen. Det var lugnt och stilla när sköterskan kom och klädde på mig. Mat fick jag, sen fick jag följa kaptenen på kommandobryggan och se snö och is. Han frågade mycket, jag talade väl om mamma, då tog han upp portmonnän och gav mig två kronor och sade "Vi är snart framme i Piteå". Han hjälpte mig ner och båten började gå. Min sköterska sa "nu är vi snart framme till Piteå. Då får Frans träffa morfar". Båten lade till vid kajen. Morfar kom ombord och frågade efter en gosse som hette Odal. Sköterskan sade pojken heter Frans. Jag stod på däck. Jag talade om mamma. Då blev det klart för morfar att det var Odal. Jag följde morfar. Då är min saga slut om resan.

Morfar ledde mig upp till mormor och var glad att allt gått bra. Slog sedan upp en stor kopp kaffe och bad mig dricka. Jag hade aldrig smakat kaffe. Det var inte nåt gott, men jag drack, det var ej nåt doppa på den tiden. Så blev det frågan om hur mamma hade det. Jag svarade så gott jag kunde "jag har några slantar som jag skall skicka hem till mamma". Mormor sade vi skall sända mat och kläder. Några av hennes ungdomsbekanta skickade underkläder. Jag var glad morfar var snäll. Jag fick sitta i hans knä om kvällarna vid spisen då brasan brann. Han berättade sagor tills jag somnade. Morfar hade en liten bjällra som han satte på

vägen och ett snöre i den, då skulle jag få ringa medan han var borta. Men en dag kom han hem och var mycket sjuk. Doktorn kom, det var lunginflammation. Sedan kom prästen. Döden kom som en befriare. Jag var mycket ledsen. Jag gick i småskolan, som finns kvar. Lärarinnan hette Fröken Förman. Morbror Alfred skötte om kon som vi hade. Hon hette Stjärna. Så kom moster Johanna och tog ledningen. Begravningsdagen kom. Gästerna samlades hos mormor i salen. Jag fick en stor kringla, ett under för mig. Då lekte morbror Janke pappa åt Johan och Emil. Han brukade komma med sin svarta häst. Jag fick följa hem till moster. Det var ju roligt att åka. Hilda var mycket snäll mot mig. Evelina var avundsjuk, kallade mig rallarunge.

Vi hade så bra hos mormor. Morbror Alfred arbetade med vedhuggning i staden. Ibland kom han hem med mat och kon hade han ju kvar. Jag gick ju i småskolan och hade ej några bekymmer.

Men en dag kom moster och sade att Jank har dött i Munksund. Då han skulle sätta för hästen föll han framstupa död. Jag grät några tårar men jag visste då ej vad jag skulle utstå. Begravningen kom. Jag fick följa med morbror Alfred till Ojebyn. Den tiden var begravningen i kyrkstugor. Dem som skulle bära till kyrkan skulle ha några "kankar" (?) så att de skulle orka bära. Vägen var lång till kyrkan och lång till graven. Sen var det att dricka gravöl. Kvinnorna fick ett glas. Jag vet ej vad det var kalats brännvin eller vatten. De började med att tala med nya tungor som jag ej förstod. Nu bara det iväg hem, jag kröp med i risslan. Det blev ett förfärligt ordväxling om vem som hade största springaren. Bjällrorna klingade. En man stod bak på risslan för att den ej skulle stjälpas, ty det var dåliga vägar, men vi var snart hemma hos mormor. Detta var slut om begravningen.

Morbror arbetade hos kapten Demesios (?) och födde oss. Kon hade han kvar och mormor mjölkade. Ingen nöd gick på oss. Men så kom moster Johanna och sade att Odal skall få komma till oss, så här kan vi ej ha det. Alfred får ta plats hos kapten Demesios, jag tar hand om mamma. Vi gör auktion på allt. Allt gick under klubban. Jag kom dit. Nu var det frågan om att skicka hem mig till mamma. Hilda grät, jag hade ej något att säga. Kanske det varit bättre för mig. Johan var äldst, kanske 15 år. Han kom in och sade "mamma kokar aldrig så lite att ej maten räcker till för honom också". Jag blev inskriven i skolan. Lärarinnan hette Syla Gran (?) hon var snäll mot mig. Hon var från Piteå. När

examen var fick jag ett kort från sparbanken med frimärke på och en räknebok. Skolan var då slut för mig. Nu skall du få flytta till en bonde som bor här bredvid, jag har ackorderat bort dig, de har inga bara, du får det bra. Jag skulle ha mat och kläder. Jag var då 11 år. Jag fick ta det jag ägde och flytta. Det var ej mycket, jag bar det i handen. Jag fick en ny tröja, byxorna var desamma som förr. Skorna var näbbskor. Så var jag framme. Jag blev synad från topp till tå. Fadern hette Olle, han var alltid sur och trumpen och lust. Han var med då elva drunknade vid Degersgrunnet vid fästningen (?) Han och en kvinna kom iland. De seglade och skulle på Norra Haraholmen. En kastvind kom och båten kantrade, men han talade aldrig om detta, hans hustru var med. Nu böljade en svår tid för mig. Jag måste valla korna. Dagligen fick jag gå långa vägar barfota. Dorgnålar och ris stack fötterna och ben. Aj vad det tog ont. Jag grät ibland. Detta var det första året. Vintern kom, då fick jag bära in ved, borsta korna, ge fåren hö. Andra året var det första likt. Jag vallade korna på sommaren. Vintern kom, jag fick mera arbete. Jag skulle lära mig tröska med slagan på logen. Det gick bra. Jag arbetade som de andra. Skakade halm, frös gjorde jag men vad hjälpte det. Nu kom moster och sade nu skall Odal läsa för prästen. Det gick ganska bra för mig, ty jag kunde katekesen.

Dom hade kyrkstugan. Där bodde jag. Moster såg jag aldrig. Mat fick jag med mig men ingen slant. Jag fick en logga (?) som var hemvävd med svarta kantband på. Dagen kom att vi skulle läsa tron, som det kallades. Jag gick in i kyrkan till altarringen. Där stod mina kamrater i svarta kläder. Jag försökte komma mig så långt bakom dem, men en hördes säga: han har näbbskor. Jag ville gråta men jag gömde fötterna så att ingen såg dem. Nu var det slut. Jag gick ner i stugan och grät. Nu bar det hemåt, jag fick lite glåpord av husbonden. Nu är du väl riktigt gudfruktig. Moster hade nu en fästman som hette JanErsa. Det blev bröllop och jag fick vara med och husbonden och mormor. Det var roligt, men tanken var ofta framme härifrån skall jag. Dagen kom den 24 oktober. Husmodern sade då: Nu skall du väl få det bra, fattiong. Jag sade då till henne: Det kan hända att ni får komma att låna av mig en gång. Hon blev ursinnig. Jag for då till Johansson, skulle få 35 kronors lön, ett halvslitet kängskopar, en byxa, en röskjorta och strumpor. Nu hade jag intet på fötterna. Fick låna ett lappskopar af Olof Nyström, men jag skulle återställa dem. När jag återställde dem fick jag af honom ett par gamla

*Gruppen från Lövholmens sågverk. Odal Lifvergren längst fram till höger.
Foto i privat ägo.*

resårskor som föll af mina fötter. Jag träffade skomakaren. Han sade Jag skall laga skorna åt dig men det kostar 5 kronor. Han gjorde om dem så att jag kunde ha dem. Jag arbetade, körde hö, gödsel och torvor från en myr. Jag hade mycket till häst, mycket trask. Efter aftenvarden hackade jag torvor, jag längtade därifrån, men husmor var snäll. Husbonden var gnattig inomhus. För lönen köpte jag tyg till en tröja. En skradderska gjorde den. Det kostade 15 kronor, en mössa 5 kronor. Vintern gick ganska fort. Sommaren kom, slätten och skörden. Nu beslutade jag aldrig mer skall jag tjäna. Jag talade med mina kusiner Johan och Emil att få komma till dem den 24 oktober. Jag fick lov att komma. Dagen närmade sig, husbonden var elak. Han ville att jag skulle stanna, men jag sade nej. Jag var så fattig som en kyrkråtta, men en syster till husmor var snäll, hon hette Maria. Hon hade stickat vantar och ett par strumpor till mig, ulliga som jag fick och ett par skor fick jag av hennes far. Hon hade en morbror som var byggmästare. Bodde på Strömsborg. Jag fick bud att jag skulle komma till honom. Jag gick dit. Han sade: Heter du Odal Lifvergren? Jag svarade ja. Här ska du få ett par vadmalsbyxor af mej. Jag var glad och tackade. Jag minns några tårar. Jag minns än idag dessa goda människor som hjälpte mig. Jag for till mina kusiner och fick arbete på Skuthamns ångsåg som timmer skrivare, ty jag hade en

*På Lövholmen arbetade Odal Lifvergren (till höger) under en period som trädgårdsmästare. Till vänster Elis Öberg, kusk på Lövholmen.
Hästen hette Inga-Lill. Foto i privat ägo.*

vacker stil. I två år var jag i detta arbete. Jag var då sjutton år, jag bad om arbetet och fick komma på utvagning af spink och brädor. En olycka hände, det var natten mot Kristihimmelfärd. Vi for ut med lasset. En kamrat hjälpte mig skjuta. Vi surrade lasset med kätting, det skulle ner i pråmen. Så stötte vi bort klossarna. Lasset for ner i pråmen, det ryckte till, banan gick sönder och jag flög en 6 meter, men jag försökte komma på en stappelfot. Mössan såg jag men jag orkade ej att gå. Vänstra armen var förslappad. Dem som vaktade pråmen kom med en lykta och sade: de är väl döda. De hjälpte mig på benen, men armen värkte och slängde. Jag kom mig in på sågen. Där bytte jag med en som lastade spink. Med högra handen kastade jag över huvudet spink. Morgonen kom, jag fick ta mig hem så gott jag kunde. Armen värkte.

Jag kom hem och skulle sova men armen värkte, men så kom en som hette Vikström från Blåsmark och sade: Får jag låna hästen skall jag skjutsa honom till pappa, han drar armen i led. Jag blev hjälpt. Nu var faran borta, hjälpen kom. Jag började att arbeta igen. Tiden gick, jag var

nu 18 år fick fästmö. Mönstring, exercistiden 3 år. Vid tjuugo år köpte jag gården, allt gick bra. Nu var det tid att få en följeslagare, jag var nu tjugofem år, Alvina, min hustru var tjugosex år. Vi arbetade så gott vi kunde. Jordbruk köpte vi och kor. Fyra flickor som blevo väl uppfostrade af mor. Jag slutade på Skuthamns sågen och fick plats på Lövholmen som trädgårdsmästare. Om vintern var jag i timmer arbete. Det blev ny förvaltare, han hette överbanmästare Kil. Han brukade skjutsa mig hem om kvällarna ibland. Det var en snäll familj, de hade två döttrar som blev bekanta med mina flickor. Det blev midsommarafton, jag hade så vackert på gården. Kils flickor kom och de hade roligt. Så for de därifrån till järnvägen. Han blev överbanmästare. Jag hade mycket arbete, jag var då förrådsförvaltare och lämnade ut från förrådet. Jag gick en kurs i trädgårdsodling. Kursen varade i fjorton dagar. Det bildades en förening i Pitholm, ca 40 medlemmar. Jag fick tag i trädgårdskonsulenten Brundell från Luleå, han kom till mig och blev förtjust i mina krusbärsplanter. Alvina kom med kaffe och vi hade trevligt. Så for han hem. Men en varm sommardag kom Borgstedt, vi hade just plockat jordgubbar. Han satt i bärsån och fick af det goda som vi hade. Nu kom Brundell och ville att jag skulle sätta igång en kurs nere vid Hällan så skulle han

Odal Lifvergren ägde ett jordbruk på Pitholm och hade två kor. Den ena hette Kulla. Foto i privat ägo.

komma sen. Jag var ner och såg vars bästa platsen var. Mätte upp tjugofem meter och delade den i tjuugo bitar: en rad ärtor, en rad morötter. Karin hade en bit. Det fanns de som aldrig bråkade om att så. Jag hade nu fyrtio trädgårdar att afsyna. Nu slutade jag med trädgårdarna. Jag fyllde nu 60 år, slutade på Lövholmen och fick i pension 70 kronor varje månad. Vi arbetade på vårt jordbruk. Vi hade nu två kor, åtta får och en kviga. Vi slog myrar och jag drog med en släpa och hon räfsade.

Dagarna gick, kornet växte. Skörden skulle bärgas med skäran. Det var för hand, så skulle

Odal Lifvergren tillsammans med sin svägerska Emelia Wikström. Foto i privat ägo.

det skylas i kärvar att tor-kas. Sen bar det af på logen att tröska med slaga och vagn. Hästen drog vagnen, det var roligt många gånger. Vi skakade halmen, sen tog vi rätt på kornet och lade ut

kärvar på nytt. Nu var det tid att ta upp från trädgården rödbetor, palsternackor, morötter och ärtor, krusbär och vinbär. Nu var det tid att ta upp potatisen. Flickorna fick en tunna att sälja. Sen for vi med båt och plockade lingon. Allt var nu inbärgat. Åren gick sin gång. Flickorna började bli sina egna och for från hemmet. Karin var lekkamrat åt Folke Sjöberg, numera kyrkoherde. Tiden stannar aldrig af. Flickorna gifte sig och vi blev ensamma. Vi arbetade på vår jord så gott vi kunde. Nu slutade de lyckliga dagar vi levt tillsammans. Hon fick hjärtattack någon gång omsänder. Det var svårt att se. Hon tog droppar, men det slutade att hjälpa. Befrielsen kom, det var döden. Jag blev då ensam, jag har gjort så gott jag kunde. Jag hade då varit predikant för gamla lutherska församlingen i 25 år. Mina dagar har gått som en skuggig dröm. Jag var på resa, telefonen ringde. Jag måste till en sjuk på lasarettet. Jag var på sjukhemmet många gånger till dem som behövde tröst af Guds ord i sakramentet. Min ämbetsbroder Axel Bärnstet har nu slutat sina dagar. Hans själ är bärgad i Abrahams sköte hos Gud. Jag for många gånger till Luleå och tog in hos Johan Lidström för natten. Mat och kaffe fick jag. Men en morgon föll mor och bröt benet. Det var ej annat än lasarettet där

Vilopaus under arbetet med piprökning och hunden Lona, på Söränge, Norra Pitholm. Vagnen med trähjul hade Odal Lifvergren byggt själv och den användes för att frakta hö. Foto i privat ägo.

Med familjen i båten på Storträsket på Norra Pitholm. Från vänster Elsa, Karin, hustrun Alvina, Naima och Odal själv. Foto i privat ägo.

Odal Lifvergren vid sitt 80-årsfirande. Han snickerade och målade och figurerna på bordet är hans egna alster. På ålderns höst skriver han: "Mina dagar har gått som en skuggig dröm". Foto i privat ägo.

ändade hennes lif. Gideon blev sjuk och dog på lasarettet. Detta hände på ett år, det var stor sorg. Jag stannade hos Adina och Vilhelm Lidström. Där har jag haft mitt hem. Jag är nu 87 år går mot 88. Så slutar väl en min klagan. Jag svag.

Jag ser i saligt hopp de döda resa sig. Och intet stoft blir kvar i jorden gömda sköte. Mångtusen tecknade som evigt följa dig o sälla sammankomst o hugnande möte.

Detta är nedtecknat av Frans Odal Lifvergren.

Anna Elmén Berg

Född 1962 i Piteå. Fil. dr i konstvetenskap vid Umeå universitet 1997. Kulturmiljövårdare och arkitekturhistoriker. Antikvarie på Piteå museum och forskare vid Konstvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet. För närvarande verksam i projektet "Medeltidskyrkornas modernisering" som är knutet till Forum för forskning kring de kyrkliga kulturarven vid Uppsala universitet. Artikeln om Gamla Kyrkbyn är finansierad genom anslag från Artur Bygdéns fond, som förvaltas av Kungl. Vitterhetsakademien.

Gamla Kyrkbyn

Centralplats i medeltida brytningstid

Gamla Kyrkbyn i Långnäs är en viktig plats i Piteås lokall historia. Den lever för piteborna både i det muntliga berättandet och i den skriftliga historien. Men den spelar också en betydelsefull roll för historisk och arkeologisk forskning. Som en av de första centralplatserna i det medeltida Norra Botten har den av forskningen satts i samband med två skeenden som genomgripande förändrade samhället och livsvillkoren: *kolonisation* och *mission*. Genom dessa processer blev pitebygden en del av det svenska riket och av den kristna, europeiska kulturkretsen.

Denna artikel är en presentation av hur Gamla Kyrkbyn idag framstår i tradition, källor och forskning. Den är tänkt som en vägledning för den som vill besöka platsen. Kulturmiljön är lättillgänglig för besökare. Som ett av länets fornminnesobjekt är den uppskyldad och vårdas av Länsstyrelsen i Norrbotten. Den är skyddad enligt kulturmiljölagen och utvald som ett av länets riksintressen för kulturmiljövården. Därmed har den också ett särskilt skydd enligt miljöbalken.¹

Men texten är också tillkommen för den som vill fördjupa sig i Gamla Kyrkbys historia. Därför innehåller den en historiografisk översikt samt en grundläggande orientering i hur man utifrån dagens forskning kan tolka lämningarna i Gamla Kyrkbyn.

Gamla Kyrkbyn är idag en lättillgänglig kulturmiljö. Bebyggelse lämningarna är uppskyldade och vårdas av Länsstyrelsen i Norrbotten. Foto Piteå museum 2012.

Gamla Kyrkbyn – platsen

Gamla Kyrkbyn i Långnäs är den mest sägenomspunna platsen i pitebygden. Platsen ligger idag några hundra meter från Piteälven, cirka 7 km uppströms älven från Öjebyn. På 1300-talet låg den vid en havsvik. Vattenytan låg vid denna tid omkring åtta meter högre än idag.

Fastän platsen på grund av landhöjningen sedan länge förlorat kontakten med vattnet, är det även för dagens besökare lätt att förstå att detta var ett gynnsamt läge för att anlägga en hamn. Bebyggelse lämningarna är belägna på en flat plåtå och österut sluttar marken brant ned mot den igenvuxna älvfåran. Lämningarna består av husgrunder, stenkoncentrationer och gropar som tydligt avtecknar sig i markytan.

Minnat av Gamla Kyrkbyn har bevarats lokalt genom traditionsöfverföring och genom användandet av ortnamnet.² Platsen har aldrig fallit i glömska. Fortfarande idag lever det muntliga berättandet om platsen där pitebygdens första kyrka ska ha legat. Den har genom århundradena spelat en viktig roll i lokalhistorien och för människornas lokala identitet. Som pitebo har man känslan av att ”det var här allting började”.

Vittnesbörd genom ortnamn och sägner

Ortnamnet Gamla Kyrkbyn (Gambla Kirkebyenn) är känt sedan 1543, då det uppräknas i Gustav Vasas jordebok. Vid detta tillfälle har byn endast ett hemman.³ Det är också känt att marken här var i kyrkans ägo ända fram till 1542.⁴ Markområdets senare historia har kartlagts av

lokalhistorikern Olof Andersson.⁵ En genomgång av kartmaterial från området, utförd av lokalhistorikern Helge Lundgren, visar att på en karta från 1727 finns inom närområdet flera namn som hänstftar på kyrka och präst: Lilla och Stora Prästänget, Klock- och Kläpphällan, Kyrkbysundet, Lilla och Stora Prästholmen, Kyrkbysviken, Prästmyran och Kyrkoviken. De gamla namnen på markområdena är också inskrivna i protokoll från lantmäteriförrättningar sedan 1600-talet.⁶

Men kan man ta ortnamnens vittnesmål för givna? Ligger det överhuvudtaget någon sanning i de sägner om en kyrka i Gamla Kyrkbyn som genom flera sekler berättats i pitebygden?

Frågan om kyrkplats sägners värde för att verkligen lokalisera en övergiven kyrkplats har diskuterats bland arkeologer och historiker. Flera av dem är positivt inställda.⁷ Historikern Olof Holm har granskat källvärdet av kyrkplats sägner i Jämtland, där sägenmaterialet är rikt och det finns uppgifter om kyrkplatser dokumenterade ända från 1600-tallets slut. Hans undersökning visar dock att sägnerna i de flesta fall är uppdiiktade. Endast i undantagsfall kan en kyrkplats enligt hans uppfattning lokaliseras med ledning av ett sägenmaterial. Utifrån Holms undersökningsmaterial på 17 utpekade kyrkplatser, var det endast en,

Gamla Kyrkbyn är belägen vid Piteälven, cirka sju kilometer uppströms från Öjebyn. På 1300-talet låg platsen vid en havsvik och vattenytan var ungefär åtta meter högre än idag. Karta ur Huggert 1982-83.

Kyrkbacken i Östergårmsnäs i Revsund socken, som sannolikt varit platsen för en medeltidskyrka.⁸

Om sägnerna har ett begränsat källvärde, så tycks däremot ortnamnen vara en tydligare indikation på att där verkligen funnits en kyrka. Ortnamn bildas ofta spontant utifrån människornas behov av att tala om viktiga lokaliteter. Därför uppstår i närheten av en kyrkplats ofta flera kyrknamn i trakten. Dessa lever sedan kvar, även sedan kyrkan försvunnit.⁹

Antikvariska inventeringar

Den första skriftliga källa som berättar historien om Gamla Kyrkbyns existens är en handskrift från 1696. Där sägs:

Att wijd pass ½ mijhl ifrån SochneKyrckian opføre Elffwen på Södhre Sijdan ligger någre Jordägor kallas Kyrckiebyn, hwarest berättas i forna tijder hafwa varit een lijten Kyrckia ell.r ett Capell, förr än som denne gamblestadz ell.r Sochne Kyrckian af Steen bleff bygdh, Tompten och rummet wijses ännu i dagh, fast Skogen af stora wäxte graner på samma rum och ställe är opkommen, Tompterne effter gårdar synes der också wäl ännu, men nu förtijden nyttias deth allenast till fäaboställen och Boskapz beeth om Sommartijdeh, aff äthskillige som ifrån urminnes, man effter man, samma ägor sigt tillöst, derest dhe nu sedermehra hafwa oprödiat sigh änggh, der opifrån utflyttia Hafwa dhe förordsakas, när denne SochneKyrckian blifwit färdigh, ty sedan begynte sådanne bönder wjd Kyrckiebyn boende, så småningom mehr och mehr af sigh Komma till des det blef aldeles Öde, och under andres senare opgiorde ägor, efter Arfzrättigheet och elljest tilhandlat, Kombne. Men den tijden som förmält är, der oppe varit Kyrckia, berättas och, som ännu Kan wisas, att der opomkring också varit Landzwägen, hwilken blefwit aflagd och hjt närmare uth förfärdigat, sedan bygden här närmare Hafzsiön tiltagit och sigh förkofrat.¹⁰

Texten tillkom på initiativ av ämbetsmannen och officeren Erik Dahlbergh vid utgivandet av det topografiska planschverket *Suecia Antiqua et Hodierna* – det forna och närvarande Sverige – som publicerades på 1720-talet. Det var tänkt att Sueciaverket även skulle innehålla en textdel, men denna kom aldrig att färdigställas. Till textdelen begärde dock Dahlbergh in upplysningar från både privatpersoner och myndigheter runt om i riket.¹¹

Manuskriptet om Piteå är författat av stadens magistrat, det vill säga dess borgmästare och råd. Ur ett historiografiskt perspektiv är det av

stort intresse, eftersom det är den första text som skildrar Piteås historia. Den är undertecknad av Erik Månsson Sterner, som då var stadens borgmästare. Av formuleringarna framgår att den bygger på muntliga källor – på vad gamla, trovärdiga män har berättat. Men även på självsyn: om kyrkan sägs att ”tomten och rummet” ännu är synliga och att även tomter efter gårdar syns. Skrivelsen om tomten och rummet får sannolikt tolkas som att väggarna som formar rummet fortfarande står upprätt.¹²

Ännu på 1730-talet var ruinerna synliga. I Petrus Stecksenius Graans gradualavhandling om Piteå 1731, sades att det gamla kapellet varit i trä, att det legat ungefär en halvmil från Öjebyn, samt att det ”senare ruttade ned av ålder så fullständigt, att dess ruiner knappt kunna ses”.¹³

Dessa uppgifter kompletterades senare, förmodligen i slutet av 1750-talet, av prosten Carl Solander, som då sammanställde en historik om Piteå församling. Där sattes också Kyrkbyn för första gången i samband med 1300-talets kolonisering.

Uppå hwilken tid någon Kyrcka här blifwit bygder, är owist at säga, men synes som ingen varit förr År 1335, då Konung Magnus Smek Dominica Palmarum utfärdade ofwan anförde Donations Bref för Herr Nils Abiörnsson [--] De ägor som Herr Nils Abiörnsson af Konung Magnus Smek 1335 donerade blifwit, och i Brefwet nämnas infjordhe och till Lidh, Lära i synnerhet varit de nu innom fjärden belägne byar, såsom Långnäs, Sjulnäs, LillPiteå, Rocknäs och Swänsbyn, hwarest den yttersta 3djedelen af samma by ännu kallas Liden. Derefter hafwa de upsatt en Kyrcka af trä ytterst wid Piteå Älf, på södra sidan, tädan ock samma ställe ännu Kallas Kyrckobyn, och et wist äng derwid, som nu af några i Böleå by innehafwes, Prosteänget.¹⁴

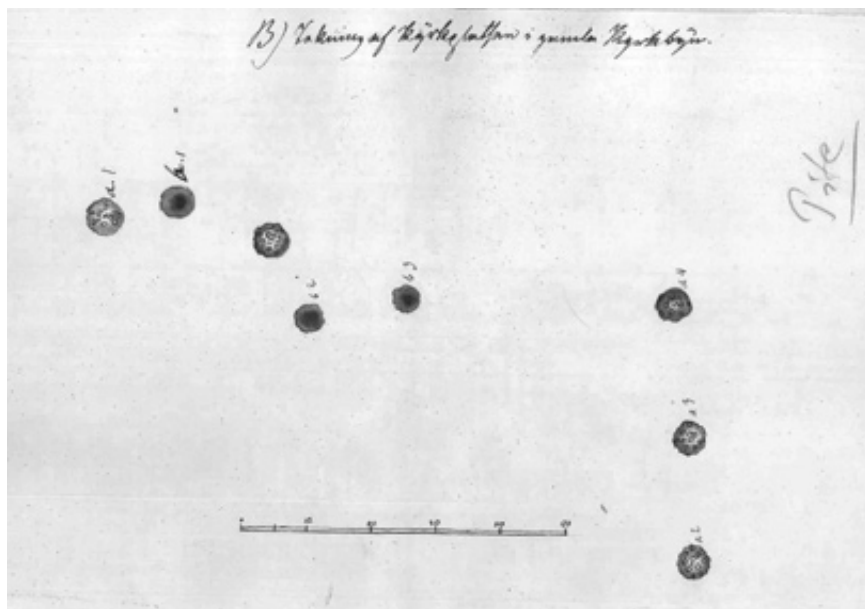
Solanders historik har inte kommit i tryck förrän nyligen, men hans sakkunskap kom ändå tidens topografiska litteratur till del. När Abraham Abrahamsson Hülphers publicerade uppgifter om Gamla Kyrkbyn 1789 var det uppgifter från Solander som han förmedlade.¹⁵

Om det första Capell är nämnt, men wet ej med wisshet hwar det legat, ändock någre påstå, at det varit beläget ½ mil härifrån söder om Elfwen, hwarest nu är Fäbodställe, Kyrkbyn kalladt, och en sloge Prästänget, som nu tilhör Böle by.¹⁶

Den reservation mot uppgifterna som Hülphers ger uttryck för i sin text, skulle under 1800-talet bli alltmer uttalad.

När prästen och fornforskaren Nils Johan Ekdahl gjorde en resa i bygden 1827 för att inventera fornminnen, besökte han Gamla Kyrkbyn tillsammans med kyrkoherden Brynolf Hesselgren.¹⁷ Han undersökte där två rösen, som han konstaterade var ”byggnadsrösen”, det vill säga lämningar efter byggnader. Eftersom han hittade kol och sot inuti dem, drog han slutsatsen att det rörde sig om sammanfallna eldstäder. Ekdahl undersökte även en fördjupning som han tolkade som en brunn. Även den var full av kol och det ansåg han tydde på, att den bebyggelse som funnits förstörts genom eldsvåda.¹⁸ Efter kyrka eller kyrkogård fann Ekdahl dock inga spår. Detta föranledde honom slutsatsen, att ”det är högst osannolikt, att traditionen om den uråldriga kyrkan, som påstås varit här belägen, äger någon grund”.¹⁹

Från Ekdahls resa härrör också den första kända avbildningen av Gamla Kyrkbyn. Med på resan följde tecknaren O. Olsson som troligen är bildens upphovsman. Teckningen är en summarisk framställning av bebyggelselämningarna, i form av tre gropar och fem rösen.²⁰

Tecknaren O. Olsson besökte Gamla Kyrkbyn 1827 och gjorde då en summarisk dokumentation av bebyggelselämningarna. Ur Ekdahls samling, ATA.

Sägner om kyrkklockan som sjönk vid Klockhällan

Gamla Kyrkbyn har sedan lång tid tillbaka också förknippats med en sägen om en sjunken klocka.²¹ Den skulle ha fallit i vattnet vid Klockhällan, när den i båt fraktades nedför älven för att flyttas till den nya kyrkan i Öjebyn. Sägner hade traderats muntligt innan den återgavs i skrift av Hülphers 1789:

I Elfwen är en hälla, som fått namn Klock- och Kläp-hälla, efter den gamla sägen, at båten där stött och med Klockan sjunkit, då den skulle flyttas till nya Kyrkan.²²

Som redan nämnts hämtade Hülphers sina uppgifter från prosten Carl Solander. I hans version låter samma berättelse så här:

Wid Kläckan skulle föras ifrå Kyrckobyn, har båten bliwit skadad på en hälla, och Kläckan sunckit neder i Älfwen, Hwadän ock samma hälla än i dag Kallas Kläck- e. Kläpp- Hällan.²³

Sägner är en så kallad vandringssägen. Den finns senare upptecknad i olika versioner. Liknande historier har berättats på många håll i landet och sannolikt saknar den just i detta sammanhang verklighetsbakgrund.²⁴

Trots det blev den från 1920-talet upphovet till ett stort räddningsarbete, som kostade sina deltagare mycken möda och stort besvär. I sökandet användes diverse hjälpmedel för att lokalisera klockan. Det berättas att klockan söktes av slagrutemän, men även med hjälp av en stämgaffel, som ansågs visa att det fanns metall på en plats nära klockstenen. Senare anlätades även en fjärrskådare. Letandet bedrevs i olika perioder med olika intensitet. Efter de första försöken på det sena 1920-talet, gjordes de intensivaste ansträngningarna under det följande decenniet. År 1931 arbetade tidvis hela tjugotalet personer med att skapa en fördämning. Sex år senare inträffade en svår olycka när en av arbetarna träffades av delar från en lossnad remskiva av trä.²⁵ Sökandet efter klockan drevs av män med en bergfast tro på legenden. Som den främste bland klockletarna framstår Johan Gustav Andersson, sågverksarbetare och jordbrukare från Granholmen i Långträsk, som bosatte sig i Kyrkbyn 1932.²⁶ Mer som ett offer för det utsiktslösa företaget ter sig hans dotter Göta, som fick tillnamnet Klock-Göta, trots sin motvilja mot klocksökandet som hon och modern var tvungna att stödja genom tungt hushållsarbete.²⁷

Tidig forskning om Gamla Kyrkbyn

Den akademiska forskningen om Gamla Kyrkbyn och pitebygdens medeltida historia inleddes 1903 med ett antal tidningsartiklar i *Nya Norrbottens Allehanda*.²⁸ Författare till dessa var Leonard Bygdén, sedermera överbibliotekarie vid Uppsala universitetsbibliotek. Bygdén var född i Uppland, men hans släkt kom från Bygdeå i Västerbotten och hans hustru Hilda Edin var från Piteå. Därav härrörde antagligen hans norrlandsintresse. Leonard Bygdén var filosofie doktor samt docent i logik och metafysik. Idag är han främst känd för sitt livsverk *Hernösands stifts herdaminne* (1923-1928) som han ägnade femtio år åt att sammanställa. I detta sammanhang är även hans intresse för utgivandet av historiska källskrifter av största betydelse. Som verksam i *Kunliga Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia*, får man anta att han bidrog till att det gamla sällskapet vid 1800-talets slut fick en mer vetenskaplig orientering.²⁹

Leonard Bygdén inledde forskningen omkring pitebygdens medeltida historia med ett antal tidningsartiklar som trycktes 1903-04 i Nya Norrbottens Allehanda. Foto Piteå museums bildarkiv.

Uppgiften att kartlägga pitebygdens historia övergick senare till hans son Artur. Denne var inte humanist som sin far, utan kemist, från 1922 vid Sveriges geologiska undersökning. Men intresset för arkivforskning följde honom under hela hans karriär och efter pensioneringen 1946 övergick han helt till kulturhistorisk forskning.³⁰

Artur Bygdén publicerade 1921 *Källorna till Piteå sockens äldsta historia*. I skriften görs en presentation av samtliga medeltidsdokument med anknytning till Piteå. De sätts också in i ett historiskt sammanhang. Bygdén publicerade även det för pitebygdens kolonisationshistoria så viktiga donationsbrevet från 1335.³¹ Handlingen är det första kända pergamentsdokument som direkt berör pitebygdens historia. I brevet bekräftar kung Magnus Eriksson, tillsammans med biskopar och herrar i riksrådet, den donation som förre ärkebiskopen Olof Björnsson tidigare gjort till herr Nils Abjörnsson. Donationen omfattade "en älv vid namn Pitu, [--] jämte öar och vatten benämnda 'infjordar' samt alla andra dithörande områden, kallade 'tillider'." Av brevet framgår att kolonisationen redan tagit sin början och att den även kommer att fortsätta i framtiden. Området upplåtes därför på herr Nils och hans arvingar med full ägande- och förfoganderätt.³²

Beträffande Kyrkbyn antar Artur Bygdén att det vid mitten av 1330-talet uppfördes ett litet, anspråkslöst kapell i Gamla Kyrkbyn, som en direkt följd av Nils Abjörnssons kolonisationsföretag. Han introducerar också i historieskrivningen de två första kyrkoherdarna som kunde knytas till den nya församlingen i Piteå. Men Artur Bygdén lämnar också källorna i arkiven, för att inspektera den plats där historien förmodades ha ägt rum. Han beskriver den utförligt:

Vid den plats, där det första socknekapellet enligt traditionen skall ha legat, finner man i våra dagar åtskilliga spår av gammal bebyggelse. [--] kommer man till ett något högre liggande terrängparti, där vägen grenar sig, och varest kyrkplatsen enligt ordsbefolkningens utsago är att söka [--] Älvplåtans höjd över havet torde här vara inemot 7 m. Är stället det rätta, bör byggnaden alltså ha uppförts helt nära den dåtida vattenytan. Någon tydligt markerad plan, som med visshet skulle kunna utpekas såsom grunden till kapellet, är dock numera knappast skönjbar, endast en del föga utpräglade vallar och fördjupningar i marken, vilka måste vara verk av människohänder. De stenar, som förefinnas, hava säkerligen ej från början hört samman med den sandiga jordmån, där de nu utan synbar ordning ligger kringströdda. I skogen öster om vägen förekomma dels åtskilliga gropar, en med fragment av en stenvägg, dels ett femtal ringformiga eller antydningvis fyrkantiga vallar av 4 à 5 m. yttre diameter. Mittpartiets botten ligger vanligen något lägre än markytan utanför. Vallarnas jordlager synes innehålla kolrester. Sannolikt har man här att göra med några slags byggnadslämningar.

Enligt Bygdéns uppfattning 1921, borde Kyrkbyn ägnas en sakkunnig arkeologisk undersökning för att om möjligt ”sprida något ljus över förhållandena i de avlägsna tider, då socknens andliga medelpunkt var förlagd till denna by.” Han hyste dock inga större förhoppningar om att kyrkans läge skulle kunna fastställas.³³

Gamla Kyrkbyn i fornminnes- och hembygdsforskning

Någon utgrävning av Gamla Kyrkbyn var dock inte aktuell på 1920-talet. Men i den lokala historieskrivningen spelade platsen redan en viktig roll. Organisten och folkskolläraren Olov Selinus publicerade 1922 en kortfattad historik över Piteå socken och pitebygdens kyrkor, samt en artikel om Nils Abjörnsson.³⁴ I de båda forskarna Bygdéns efterföljd sätter han Kyrkbyn i ett kolonisationshistoriskt sammanhang och drar slutsatsen att det till följd av Nils Abjörnsson Sparres kolonisationsföretag inflyttat nybyggare från Mälardalen. Eftersom dessa med säkerhet varit kristna, hade då uppstått ett behov av att bygga en kyrka i Piteå. Han anser det därför troligt att det vid mitten av 1330-talet uppfördes en kyrkobyggnad på den plats som traditionen utpekade som den gamla kyrkbyn.

Selinus lyfter också fram de medeltida kyrkliga inventarierna, bland dem ett italienskt broderi som han uppger dateras till 1300-talets början, som suttit på en mässhake. Han sätter den inte i relation till kyrkan i Gamla Kyrkbyn, utan antar att den tillhört sockenkyrkan i Öjebyn sedan den katolska tiden. Därefter överlämnades den till stadskyrkan av prosten Olof Gran, eftersom han antagligen inte ville ”förvara sådana katolska minnen i sin kyrka”.³⁵

På 1920-talet omtolkades också lämningarna i Gamla Kyrkbyn. Det som av Ekdahl och Bygdén tolkats som lämningar efter bebyggelse, kom nu att i första hand betraktas som en begravningsplats. Den som lanserade den nya teorin tycks ha varit Conrad Sjöstedt (1872-1935), stadsbokhållare i Piteå³⁶ och Riksantikvariens ombud på orten. Som ombud hade han ett slags formell befogenhet att inventera och dokumentera fornlämningar. Hans beskrivning av Gamla Kyrkbyn utgår från antagandet att det redan omkring sekelskiftet 1300 funnits så många nybyggare i området, att det uppstod ett behov av att bilda församling och bygga kyrka. Han håller det därför för troligt att det var på denna ”gamla bo- och kyrkoplatsen” som Norrbottens första kyrka byggdes.

Något bestämt årtal för kyrkobyggandet anser han sig inte kunna ange, men framhåller att den med säkerhet fanns där före 1339, då den första prästen i Piteå omtalas.³⁷

Hans beskrivning av platsen berättar om att han ansåg sig kunna ganska exakt peka ut inte bara platsen för kyrkan utan också beräkna dess storlek. Han omtalar även att utgrävningar hade gjorts:

Av de överväxta och nästan utplånade jordkullar, som jämte några stenar angiva grunden för kyrkan, kan man draga den slutsatsen, att denna utgjort ett litet och oansenligt kapell av trä, inrymmande 100, högst 150 personer. I omedelbar närhet och norr om kyrkans grundlinje är begravningsplatsen belägen, som vid tiden för förf. besök därstädes utgjordes av 5 runda gravkullar, sammansatta av sten och jord. Ett par av dem äro utgrävda, enligt uppgift av ortsbefolkningen och några söndagslediga hemmaturister, och skattats på sitt innehåll. Utgrävningarna, som företagits för ett 10-tal år tillbaka, lära hava utförts dels av nyfikenhet och dels av oförstånd samt inbringat företagarna härav några för dem obetydliga rester av gravarnas innehåll, såsom skelettdelar, djurtänder, bit av rovdjursklo, brända stenskrivor, amulett av flinta och fragment av ett lapskt smycke av ben, vilket tillvaratagits av förf. Vid ifrågavarande grävningar lär även resterna av en gammal boplats, bestående av stockvirke, arbetad sten och kolrester, anträffats på ett djup av över 2 meter.³⁸

Stadsbokhållaren Conrad Sjöstedt var Riksantikvariens ombud på orten och amatörforminnesforskare.
Foto i privat ägo.

Sjöstedts djärva tolkningar får ses mot bakgrund av 1800-talets fornminnesforskning och den höga status som just lämningar efter gravar hade. När Ekdahl besökt pitebygden 1827 hade syftet med hans resa varit att utröna var den nordliga gränsen för den ”svenska” kulturen hade gått.³⁹ En idé om att det var i ett nationellt perspektiv som fornlämningarna skulle förstås fanns i bakgrunden. Den härrörde från de tidiga inventeringarna från 1600-talet, men var aktuell fortfarande för Ekdahl och även senare, långt in på 1900-talet. De nordligaste forngravarna fanns som Ekdahl kunde konstatera i södra delen av Piteå socken och bestod av stenrösen.⁴⁰ Ännu under första hälften av 1900-talet framstod också förhistoriska gravar som den viktigaste typen av fornlämningar.⁴¹ Kanske Sjöstedts omtolkning av Kyrkbyns lämningar får förstås som en önskan att bidra med en viktig upptäckt, som gjorde skillnad i den nationella historieskrivningen?

Vilka hans bevekelsegrunder än varit, så framstår Sjöstedt som fornminnesforskare i kontrast till de fackarkeologer som vid denna tid började träda in i bilden. Fornlämningarna sattes under sökarljuset, arkeologin professionaliserades och från statens sida fanns nu en ambition att även Norrlands förhistoria skulle kartläggas. Arkeologen Gustaf Hallström var en pionjär för den arkeologiska forskningen i Norrbotten och gjorde från 1909 utgrävningar i länet.⁴² Hallström verkar inte ha besökt Gamla Kyrkbyn och när han i en artikel från 1921 omnämde

platsen, gjorde han det med tydlig betoning på att denna typ av fornlämningar tillhör historisk tid och att det rör sig om ”lämningar av hus på gamla kyrkplatser”. Hans teori var istället, att en framtida undersökning skulle kunna visa att i Kyrkbyn funnits en gammal handelsplats.⁴³

Arkeologen Gustaf Hallström var en pionjär inom den norrländska arkeologiska forskningen.

Foto ATA.

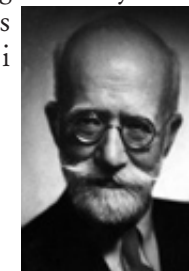

Att Sjöstedts tolkning ändå till en början var framgångsrik bekräftas av att den levde kvar ännu 1951. Då publicerades den första riktiga hembygdsboken om pitebygden, under titeln *Öjebyn i centrum: Hembygdsbok för Piteå stad, Piteå, Hortlax och Norrffjärden socknar*. I en initierad artikel redogör redaktören och huvudförfattaren J. Valfrid Cederlund för fornminnesforskningens dåvarande ställning. Kyrkbyn berör han endast i förbigående. Han anser att Pite älvdal fick sitt sockencentrum omkring 1330, då ett litet kapell i trä uppfördes i ”den lilla Kyrkbyn i närheten av Långnäs by”. Han gör också anmärkningen att eftersom det nu beräknas att Piteå socken 1413 endast hade omkring 200 invånare, bör kapellet som byggdes omkring 80 år tidigare, ha varit synnerligen litet.⁴⁴

I hembygdsbokens förteckningar över fornlämningar, sammanställd av antikvarien G.A. Hellman, presenteras Gamla Kyrkbyn överhuvudtaget inte vid namn. Istället nämns den som en av Piteå sockens fasta fornlämningar ”Öjebyns gamla begravningsplats” beläget på fastigheterna Öjebyn 1:29 och Öjebyn 1:31. Det beskrivs som ett igenvuxet område med ett ”femtontal förhöjningar efter den medeltida begravningsplatsen”.⁴⁵

Gamla Kyrkbyn aktualiserades på nytt på 1960-talet och vid denna tid spelade den ovan nämnde Olov Selinus en viktig roll för att Kyrkbyn så småningom kom att undersökas arkeologiskt. Selinus var Piteå fornminnesförenings ordförande från föreningens bildande 1936 och hela 26 år framåt.⁴⁶ Han var den som mest engagerat argumenterade för att området vid Kyrkbyn skulle undersökas vetenskapligt. Selinus hade själv besökt platsen första gången för 35 år sedan och då sett den grop som grävts där man förmodat att kyrkan hade legat. Han hade också hört omtalas att det då påträffats en del småfynd, som fortfarande skulle finnas hos enskilda personer i bygden. Nu betonade han att det sedan 1942 fanns en lagstiftning som innebar att fasta fornlämningar var skyddade och att lösfynd skulle inlämnas till Riksantikvariens ombud. Han uppmanade därför de personer som var i besittning av föremål att göra så.⁴⁷

Organisten och folkskolläraren Olov Selinus var under många år ordförande i Pitebygds fornminnesförening och spelade en viktig roll som opinionsbildare i den process som ledde fram till de arkeologiska undersökningarna av Gamla Kyrkbyn. Foto Piteå museums bildarkiv.

De arkeologiska undersökningarna

Gamla Kyrkbyn undersöktes arkeologiskt av Norrbottens museum i samarbete med Riksantikvarieämbetet 1963-64. Resultatet pekade på att här låg ett bosättningsområde från medeltidens första hälft. Bebyggelsen låg orienterad mot söder. Husgrunderna låg mycket tätt, de var grupperade i två rader som var nästan vinkelrätt ställda mot varandra och på två sidor omslöt ett öppet område. Husen hade varit knuttimrade, omkring 5x6 meter samt försedda med hörnplacerade eldstäder. Mot öster begränsades området av en jordvall. De mätningar som företogs visade att platsen legat vid en vik av Piteälven och att den haft ett förmånligt hamnläge. Detta ansågs tyda på att platsen varit handelsplats.⁴⁸ Som vi har sett ovan, var detta ett förhållande som arkeologen Gustaf Hallström antytt mer än femtio år tidigare.

Det konstaterades nu att fornlämningsområdet var ett av de mest betydelsefulla i Övre Norrland. För att undersökningarna skulle kunna fortsätta inköptes marken av Kungl. Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademien.⁴⁹ Därefter fortsatte utgrävningar under åren 1969-73.⁵⁰ Kompletterande undersökningar har gjorts under 1990-talet.⁵¹

Preliminära rapporter över grävningarna publicerades 1964 av dåvarande landsantikvariern Harald Hvarfner och 1975 av hans efterträdare Kjell Lundholm.⁵² Under senare delen av 1980-talet återupptogs ämnet av medeltidsarkeologen Thomas Wallerström, som 1995 publicerade doktorsavhandlingen *Norrbottnen, Sverige och medeltiden: problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi* samt en otryckt rapport 1997.⁵³

Fornlämningsområdet Gamla Kyrkbyn i Långnäs. Tydliga husgrunder avtecknar sig under grästorven. Foto Piteå museum 2012.

Det område som undersöktes arkeologiskt visade sig ha varit i bruk under tiden mellan första hälften av 1300-talet och 1400-talets början. Dateringen baserades på C-14-metoden samt förekomsten av mynt och andra daterbara föremål.⁵⁴ Mynten dateras till 1300-talets mitt och senare hälft.

En vegetationshistorisk studie från 1990-talet visade att bebyggelsen hade samband med en jordbruksbosättning som höll nötkreatur, förmodligen etablerad samtidigt som marknadsplatsen. Innan hade funnits en rågsvedja på platsen, men den höll på att växa igen vid tiden för marknadsplatsens etablering.⁵⁵

Det är frestande att tro att dessa spår efter en jordbrukande befolkning representerar just de familjer och de bostäder som Nils Abjörnsson etablerat och som omtalas i det kungliga brevet från 1335 (ovan). Senare ägoförhållanden talar också för att det fanns en förbindelse mellan det undersökta markområdet och Nils Abjörnssons ättlingar.⁵⁶

Det vi idag kallar Gamla Kyrkbyn var en marknadsplats som näringsekonomiskt stod i förbindelse med Mälardalen. En osteologisk analys visar att människor företrädesvis nyttjade platsen under sensommar och höst.⁵⁷

Handeln bedrevs av sjöfarande handelsmän. Härifrån exporterades produkter från den lokala boskapsskötseln som bestod av nötboskap samt får och getter. Det odlades också vete, som var ett exklusivt sädeslag som i allmänhet var förbehållet samhällets övre skikt. Antagligen spelade marknadsplatsen en viktig roll även för handeln med lappmarksprodukter, som exempelvis skinn. De föremål som hittats tyder på att även samer sökte sig hit. De arkeologiska fynden berättar också om att här bedrevs säljakt och fiske. Fiskrikedomen i området bör ha varit stor i älvens mynningsområde och det har sannolikt även bedrivits handel med produkterna. Handeln baserades åtminstone delvis på ett monetärt system, något som myntfynden vittnar om. På platsen bedrevs även hantverk. Spår efter smide och gelbgjuteri har påträffats.

De föremålsfynd som gjorts pekar inte österut, i den riktning som tidigare dominerat kulturkontakterna i övre Norrland.⁵⁸ De tyder istället på att handel bedrevs med Västeuropa, med området runt Östersjön och de orter som innefattades av Hansans handelsområde.

Gamla Kyrkbyn är intressant ur ett bebyggelse- och byggnadshistoriskt perspektiv, eftersom det är den hittills mest betydande medeltida

bebyggelsen som undersökts. Totalt undersöktes sjutton husgrunder, åtta härdar och sju nedgrävningar.⁵⁹ Det kunde konstaterats att bebyggelsen brunnit i två omgångar. Efter den första branden återuppbbyggdes den igen. Bland den äldre generationens byggnader finns åtminstone tre så kallade grophus, en ålderdomlig typ av hus som var delvis nedgrävda i marken. Den yngre generationens byggnader består av kvadratiska, knuttimrade hus, stående med syllringen på grundstenar av fältsten och med hörnplacerade eldstäder. Flera av dem har haft mullbänk, vissa har haft trägolv, andra enbart lergolv. Ett av dessa hus hade också bakugn och källare. En av konstruktionerna hade eldstaden placerad mitt i den timrade kvadraten. Detta kan tyda på släktskap med senare samiska träkåtor av skogssamisk typ, men i äldre tider förekom hus med mitthärd även i andra sammanhang.⁶⁰

Här finns alltså två olika byggnadstekniker representerade, den ena något äldre än den andra, men teknikerna tycks även ha använts parallellt under flera århundraden. Ett grophus är en typ av hus som var delvis nedgrävda i marken. Taken bars då upp enbart av ytterväggarna.⁶¹ Överbyggnaden var ett slags ramverkskonstruktion med stolpar och väggfyllningar, som exempelvis kunde utföras av trä eller av flätverk med lerklining. Ramverkstekniken är en äldre teknik, medan knuttimringen är en senare innovation. Timringen var mer virkeskrävande, men också stabilare och hade längre hållbarhet. Den var tätare och hade därmed en bättre isoleringsförmåga.⁶²

Föremålsfynden tyder på att några av byggnaderna haft fönsterglas. Överhuvudtaget pekar de arkeologiska undersökningarna på att bebyggelsen var uttryck för ett materiellt välstånd – enligt Wallerströms bedömning ger bebyggelsen, trots att husen var små, ett exklusivt intryck och menar att det var välbeställda människor som vistades här.⁶³ Varken kyrka eller begravningsplats hittades dock vid utgrävningarna. Däremot fanns spår av kristen aktivitet i form av ett fragment av ett pilgrimsmärke från Vadstena. Märket har en bild av den heliga Birgitta och pilgrimsfärderna till Vadstena anses ha varit företagits i viss omfattning från 1370-talet.⁶⁴

Gamla Kyrkbyn har veterligen inte diskuterats i ett stadsbyggnadsperspektiv. Ibland har bebyggelseansamlingen liknats vid de norrländska kyrkstäderna.⁶⁵ Den jämförelsen förefaller dock inte adekvat.⁶⁶ I Gamla Kyrkbyn tycks bebyggelsen ha tillkommit under mer ordnade förhål-

landen. De timrade husen står tätt uppradade på två sidor av en öppen plats, som är orienterad mot söder. En jämförelse med de tidiga städerna i Mälardalen är sannolikt mer motiverad.

Stadsplanering var ingen okänd företeelse under tidig medeltid. Redan när Sigtuna anlades på 980-talet byggdes staden upp efter en utstakad plan. Den första planen var enkel och bestod av en långsgående huvudgata med tomter utlagda på ömse sidor. Men vid 1300-talets början hade ett torg införts i stadsbilden och Sigtuna betecknades som *villa forensis*; det vill säga som en torgstad. Vid 1200-talets slut och 1300-talets början syns i de mellansvenska städerna en påverkan från europeisk, främst tysk stadsplanering. Denna innefattade bland annat idén om ett centralt beläget torg.⁶⁷

Kanske bebyggelselämningarna i Gamla Kyrkbyn får tolkas i enlighet med ett sådant koncept: som en torgbildning med omgivande hus? Hur som helst måste marknadsplatsen och hamnen i Gamla Kyrkbyn ses som en utlöpare av den stadskultur som sedan 1200-talet höll på att ta form i Mälardalen. Därför är det inte heller osannolikt att platsen är resultatet av en medveten anläggning och att förfaringssättet vid tillkomsten liknade det i Sigtuna några sekler tidigare. Där anses det ha gått till så, att kungen gav tomter i gåva till de stormän som stödde den nybildade kungamakten. På så sätt upprättades lojalitetsband som gynnade båda parter. Stormännen var även ägare till egendomar på den omkringliggande landsbygden. Det var från dessa gårdar som deras huvudsakliga försörjning härrörde.⁶⁸

I en jämförbar maktposition som kungen i Sigtuna på 980-talet, får man i pitebygden tänka sig att aristokraten Nils Abjörnsson på 1320–30-talet utdelade jordbruks- och betesmark samt tomter på marknadsplatsen till de inflyttade bosättarna.

Den arkeologiska undersökningen av Gamla Kyrkbyn visade slutligen också att marknadsplatsen under 1400-talets förra hälft förstörts av en brand. Antagligen var det efter denna brand som sockencentrum flyttades från handelsplatsen till Öjebyn. Flytten föranleddes säkert också av att landhöjningen försvårat seglationen in till hamnen och att kolonisternas bosättningar låg spridda i byarna runt Infjärden. Bygdens nya sockencentrum förlades därför till ett mer centralt läge och en stor stenkyrka byggdes på en ö i älven omkring sekelskiftet 1500.⁶⁹

Tiden däremellan utgör en vit fläck i historieskrivningen. Frågan är,

om en kyrka i Gamla Kyrkbyn fortsatte att fungera under mellantiden eller om det redan vid 1400-talets början byggdes en ny träkyrka i Öjebyn?⁷⁰

En annan förbryllande fråga är varför inga gravar påträffats vid Gamla Kyrkbyn? En kristen befolkning borde ha gett upphov till en begravningsplats.⁷¹

Gamla Kyrkbyn som centralplats och regionalt maktcentrum

Kan då Gamla Kyrkbyn verkligen knytas till 1320-talets kolonisation? Ja, sambandet förefaller klart, platsen var marknadsplats just under de perioder som uppges i de skriftliga källorna. Wallerström bedömer det som att bebyggelselämningarna var en direkt följd av Nils Abjörnssons kolonisationsföretag och att kolonisationen också innebar att en fast bosättning etablerades i bygden. Han anser också att den följande utvecklingen och det förhållandet att Piteå blev egen socken redan vid 1300-talets slut, tyder på att inflyttningen av kristna bosättare inte stannat vid en handfull nybyggare. Den har tvärtom rört sig om en relativt stor invandring och den har haft avgörande betydelse för bygdens etablering.⁷² Genom fynden kan Gamla Kyrkbyn sättas in i ett svenskt sammanhang, men även i ett internationellt. Wallerström framhåller att de föremål som hittats har motsvarigheter i kulturlager som undersökts i Stockholm och London, men även städer i nuvarande Tyskland. Marknadsplatsen har helt klart varit integrerad i Östersjöhandeln och därmed i en europeisk kulturkrets.⁷³

Det är också Wallerströms uppfattning att kolonisationen varit ett led i en ”uttänkt plan”. Genom kungamaktens etablering infördes en ny rättsordning och ett nytt beskattningssystem. Pitebygden blev en del av en ny samhällsordning som baserades på en centralmakt med säte i Mälardalen.⁷⁴ Han bekräftar därigenom medeltidshistorikern Birgitta Fritz uppfattning om att det rörde sig om en medveten kolonisationspolitik från kungamaktens sida.⁷⁵ Denna hade många motsvarigheter ute i det samtida Europa, bland annat söder om Östersjön.⁷⁶

Arkeologen Leif Grundberg har i en undersökning av mellannorrländska förhållanden även konstaterat att Gamla Kyrkbyn ingick i ett nätverk av medvetet anlagda centralplatser och att dessa kan betraktas som tidiga tendenser till urbanisering i Norrland. Genom platserna etablerades regionala maktcentra. Den första var Kyrkesviken i Grundsunda,

Ångermanland, som tillkom under första hälften av 1200-talet. Ungefär samtidigt som Gamla Kyrkbyn, vid decennierna omkring sekelskiftet 1300, anlades även Kyrkudden i Hietaniemi, Gammelstad i Luleå, Sankt Olofs hamn i Selånger, Ångermanland, samt Sankt Olofs hamn i Idenor (Drakön) i Hälsingland. Samtliga har kustläge och har använts som handelsplatser.⁷⁷

Kolonisationen av övre Norrland

Den teori som prosten Carl Solander uppställde redan vid mitten av 1700-talet, att Kyrkbyn kan sättas i samband med 1300-talets kolonisation, har alltså bekräftats av medeltidsarkeologisk forskning i vår egen tid. I anläggandet av Kyrkbyn går det att se spåren av två processer: *kolonisationen* som fick till följd att en ny samhällsstruktur etablerades och att pitebygden införlivades med det svenska riket samt *missionen* som gjorde att trakten för första gången blev en del av den kristna, europeiska kultursfären.

Religionsskiftet kan i ett nordiskt perspektiv också ses som en av förutsättningarna för kungarikenas tillkomst. Den nya religionens genombrott skedde genom att en samhällelig elit accepterade den och därefter genom politiska beslut överförde den till ett samhällssystem som även innefattade de underlydande. Kristendomen var en ideologi som passade ett mer hierarkiskt samhälle. Den både motiverade och legitimerade kungamakten och ett samhälle med arbetsdelning och klassbaserade relationer.⁷⁸

Den politiska struktur som möjliggjorde kolonisationen i norr, innebar en samverkan mellan kyrkan och kungamakten. Det kungarike som senare skulle kallas Sverige var ännu ungt och hade nyss lämnat ett politiskt sett mycket upprört skede. Inbördeskrig rasade fram till 1319, när Magnus Eriksson utropades till konung. Under kungens omyndighetstid styrdes riket av en förmyndarregering i form av ett råd. I detta riksråd satt rikets mäktigaste män, så kallade stormän, samt biskopar som företrädare för kyrkan.⁷⁹ Drotsen Knut Jonsson var på 1310-talet rådets ledande man.⁸⁰

Olika uppfattningar har framförts om orsakerna till kolonisationen. En tolkning var att kolonisationen genomfördes främst av utrikespolitiska skäl. Efter Nöteborgsfreden 1323 skulle den svenska statsmakten haft skäl att snarast markera områdets svenska statstillhörighet, gente-

mot ryssarna ifrån köpmannarepubliken Novgorod.⁸¹

Wallerström har istället kommit till slutsatsen att övre Norrland efter 1323 var ett slags svensk-novgorodisk allmänning där båda parterna hade rättigheter.⁸² Den statligt stödda kolonisationen skedde inte med målet att etablera svensk suveränitet över ett omtvistat område. Istället var det enligt Wallerström ett vanligt förfaringsätt för en statsförvaltning vid denna tid att skänka bort öde landområden för uppodling och kristnande av de människor som fanns i området. Det finns andra exempel på sådan expansionspolitik, såväl inom landet, där det tillämpades i Småland, som ute i Europa.⁸³ Den svenska expansionen kom under 1300-talet att nå också Finland och Baltikum. Även denna skedde med strategier som innefattade ”inplantering” av kolonister.⁸⁴

En förutsättning för att den svenske kungens förmyndarregering skulle kunna förläna mark, var att statsmakten ansåg sig ha rätt till den. Den ideologiska bakgrunden till detta var *Iura regni* (rikets rättigheter) som den unga kungamakten tidigt anslöt sig till. Statens regalrättsanspråk innefattade *bona vacantia* (öde land) som allmänningar, men även naturtillgångar som älvarnas laxfiske.⁸⁵ En annan ideologisk drivkraft var den katolska kyrkans missionsuppdrag, varom mera här nedan.

Arkeologen Mats Mogren har vidgat perspektivet på kolonisationens orsaker genom att peka på 1200-talets urbanisering i Mälardalen. En rad nya städer krävde sitt uppehälle och statens expansion norrut kan därför ses som en följd av de problem med livsmedelsförsörjning som uppstod.⁸⁶

Kolonisationen av övre Norrland inleddes på 1320-talet och omfattade allt land mellan Skellefteå och Uleå älvar (den senare i nuvarande Finland).⁸⁷ Området låg inom vad som under medeltiden kallades Norra Botten. Det omfattade det nordligaste kustområdet runt Bottenviken, och motsvarar ungefär det vi idag kallar Västerbotten, Norrbotten och Österbotten. Norra Botten sågs då som en del av Stor-Hälsingland.⁸⁸ Kolonisationens förlopp är inte klarlagt, men genom de bevarade källskrifterna har forskningen kunnat skapa en översiktlig bild av hur den gick till.⁸⁹ Kanske var det en förutsättning för kolonisationen, att ärkebiskopen Olof Björnsson fick hela Hälsingland i förläning 1319.⁹⁰ Det är också känt att ärkebiskopen 1323-24 gjorde en resa i Norrland, där han bland annat vistades i Umeå. Resan har satts i samband med hans intresse för de nordliga förhållandena.⁹¹

År 1327 uppläts Luleå älvdal för uppodling och bebyggande till ärkebiskopen Olof Björnsson, fogden av Hälsingland Johan Ingemarsson sam två stormän från Hälsingland. Ungefär samtidigt upplät ärkebiskopen på kungens vägnar Piteå älvdal till riddaren Nils Abjörnsson av ätten Sparre från Uppland. Dennes ägande- och förfoganderätt bekräftades av det redan refererade kungliga brevet från 1335.⁹² Det finns omständigheter som tyder på att även Torne älvdal kan ha inbegripits i koloniseringen, men inga källor som kan bekräfta detta är bevarade. På Kyrkudden nära Hietaniemi kyrka etablerades dock en marknadsplats ungefär samtidigt som Gamla Kyrkbyn kom till.⁹³

Nybyggarna fick skattefrihet genom ett dombrev 1328 av drotsen Knut Jonsson som kommit att kallas Tälje stadga. Skattefriheten skulle gälla fram till dess kungen blev myndig 1331. Brevet är för övrigt mest känt eftersom det innehåller det första omnämmandet av birkarlarna. Det har tolkats så att dessa, trots nybyggarnas nya bosättningar, garanterades fortsatt rätt till handelsutbyte med samerna.⁹⁴

Kolonisationsskedet förklaras avslutat i Magnus Erikssons brev från 1340. Där bekräftar kungen förmyndarregeringens rätt att upplåta jord åt nybyggare med kristen tro. Deras besittningsrätt till jorden var därmed erkänd. Däremot upphörde deras skattefrihet och området lades under Hälsingelagen. I vad mån tingssocknar redan fanns eller kom att bildas efter 1340 är inte känt.⁹⁵

Inte heller vet man hur förhållandet mellan den kyrkliga och den världsliga organisationen såg ut. Skatten togs i övriga Hälsingland upp av en resande skatteuppbördsman, den så kallade kungsåren, vid besök på de olika tingen. Sannolikt var kyrksocknarna längre norrut tidigare utbildade än den statliga organisationen. Därför sköttes troligen även kungamaktens förvaltningsuppgifter från början av präster på orten.⁹⁶

Kyrkans mission

När kung Magnus som myndig i 1335 års brev bekräftar donationen av Piteå älvdal till Nils Abjörnsson, uppges avsikten med kolonisationen ha varit ”att för utvidgande av Kristi dyrkan å våra vägnar giva och upplåta de öde trakterna norröver i vårt land Hälsingland åt dem, som där ville bosätta sig”. Han nämner också att ”herr Nils sedermera genom bostäders uppbyggande, familjers ditförande och genom allahanda däremot svarande åtgärder inom det honom tilldelade ovannämnda området ned-

lagt mäktiga stora omkostnader, mycken möda och arbete”.⁹⁷

Kungen nämner inte byggandet av en kyrka, men det finns all anledning att anta att även detta var ett åtagande som ingick i avtalet. Ett kyrkobygge var en nödvändighet för kyrkans missionsverksamhet.

Den katolska kyrkan var under medeltiden en missionerande kyrka. När en svensk kyrkoprovins etablerades 1164 blev Uppsala ärkebiskopssäte. Att Uppsala utvaldes och inte något av de utifrån ett kristet perspektiv mer centralt belägna biskopssätena Skara eller Linköping, var förmodligen en avvägd bedömning av påvemakten. Uppsala låg i utkanten av det kristna området och var med tanke på kyrkans missionsuppdrag väl valt.⁹⁸

Uppsala ärkestift var vid 1300-talets början rikets kyrkliga medelpunkt och stiftet omfattade även Norrland och delar av Finland. Den katolska kyrkan var en mäktig, internationell institution som hade politisk stadga och tillräckliga resurser för att på sikt bygga upp en bärkraftig kyrklig organisation även i denna periferi av kristenheten. Ärkestiftets gräns mot Åbo stift reglerades på 1340-talet och tycks då ha legat mellan Torne och Kemi älvar.⁹⁹ Gränsfrågan diskuterades även på 1370-talet och 1377 togs ett kungligt beslut, att ärkestiftet nu sträckte sig ända in till Ule träsk och älv.¹⁰⁰

En nyckelkaraktär i skådespelet om kolonisationen av övre Norrland var den ovan nämnde ärkebiskopen Olof Björnsson. Han tillträdde sitt ämbete vid 1310-talets mitt. Historikern Sven Ingemar Olofsson har belyst ärkebiskopens ledande roll i kolonisationsprojektet. Dennes intressen fanns såväl på det andliga som på det världsliga planet. Som kyrkans främste företrädare låg det i Olof Björnssons åtagande att utvidga ärkestiftet genom spridning av den kristna läran. Nya svenska jordbruksbygder i norr medförde att den kyrkliga sockenorganisationen kunde utbredas. Detta gav nya skatteintäkter i form av tionde till kyrkan. Laxfisket i de stora älvarna representerade rika naturtillgångar som gav nya inkomstkällor till Uppsala domkyrka. Som medlem i rådet hade han stöd för koloniseringsföretaget och rätt att själv utdela förläningar.¹⁰¹

De fåtaliga anteckningar om ärkebiskopens visitationsresor som finns bevarade hör till de sällsynta källor från denna tid som kan berätta något om kyrkolivet. Det är känt att Olof Björnsson visiterade den nordliga delen av stiftet under vintern 1318-1319 och han då kom så långt norrut som till Nordingrå i Ångermanland.¹⁰² Även på 1320-talet ställ-

des ärkebiskopens visitationsresor mot Norrland.¹⁰³ År 1324 gjorde han två visitationsresor, en på vintern och en på sommaren. Sommarresan gick till sjöss och det anses troligt att han då, efter att ha nått Umeå den 16 juli, fortsatt resan norrut för att även bese de nordligare belägna trakterna.¹⁰⁴

Språk och befolkningsgrupper

Men vad fanns då i pitetrakten före kolonisationen och vilka var det som genom missionen skulle omvändas till den kristna tron?

I äldre forskning framstod det ofta som om landskapet var folktomt, så när som på några ”kringströvande lappar” som ibland besöktes av birkarlar.¹⁰⁵ Utifrån det svensk-nationalistiska perspektiv som präglade historieskrivningen, framställdes det som att en verklig civilisation kom till landsändan först när svenskarna tog den i besittning.

Senare forskning har betydligt modifierat bilden. Idag framstår det som klarställt att det på platsen fanns en bofast, icke-kristen befolkning långt före 1300-talet. Sedan 2000-talet före vår tideräkning början hade området präglats av en kulturell orientering mot öster, mot det som idag är finskt och ryskt område. I Tälje stadga från 1328 omnämndes lappar och birkarlar och ingen av dessa grupper anses vid denna tid ha varit kristna. Det antas också att birkarlarna var finsktalande.¹⁰⁶

Arkeologen Ingela Bergman, som utifrån ortnamnen granskat problematiken om vilka befolkningsgrupper som fanns i Bottenvikens kusttrakter, beskriver landskapet som präglat av ett diversifierat näringsliv, med inslag av fångst, fiske, ren- och boskapsskötsel, handel och kanske också odling. Miljön var flerspråkig. Genom kolonisationen kom befolkningen att integreras i de statliga och kyrkliga institutionerna. Detta medförde att svenskan så småningom kom att bli det dominerande språket. Som Bergman framhåller, rörde det sig dock snarare om ett fornnordiskt språk, som sedan levte kvar i pitebondskan.¹⁰⁷ Enligt dialektforskare är det också möjligt att ur dialekten dra slutsatsen att koloniserarna verkligen kom från Mälardalen.¹⁰⁸

Sockenbildning och kyrkobyggande

Ett mått på den kyrkliga organisationens och därmed också kyrkobyggandets utbredning är *sockenbildningen*.¹⁰⁹ En socken är den minsta territoriella kyrkliga enheten. Sockenbildningen i landet präglas av stora

regionala skillnader. I södra Sverige anses indelningen i socknar ha skett i slutet av 1100-talet, i Mellansverige omkring 1150-1250 samt i Norrland från 1200.¹¹⁰

I övre Norrland kan sockenbildningen åtminstone delvis ses som en direkt följd av 1300-talets kolonisation. När denna inleddes var de nordligaste församlingarna Umeå och Bygdeå, som först omnämns i en uppborörlängd från 1314 och sedan även i Hälsingelagen.¹¹¹ Den fortsatta organisationen tycks ha anpassats till landsändans naturliga förutsättningar.¹¹² Sockenbildningen följer till en början de stora älvdalarna, som sannolikt redan utgjorde naturligt avgränsade bygder.¹¹³ Den brer dock inte ut sig som ett regelbundet nät. Istället är det uppenbart att den anpassas efter de ekonomiska och demografiska förhållandena. De mest bärkraftiga bygderna blir moderförsamlingar, medan de mindre blir kapellförsamlingar.

Piteå och Luleå omnämns i kyrkliga sammanhang första gången 1339 då ett kyrkoherdeskifte anses ha ägt rum. Vid 1300-talets mitt förtecknas Skellefteå och Luleå som moderförsamlingar, med kapellförsamlingarna Lövånger respektive Piteå och Torneå.¹¹⁴ Piteå var kapellförsamling ännu 1374, men omnämns sedan som egen socken 1395.¹¹⁵

Enligt språkvetaren Stefan Brink kan man för framväxten av ett tidigt kyrkobestånd i samband med sockenbildning räkna med fyra alternativa byggherrar: kungamakten, kyrkan, enskilda (företrädesvis stormän) eller korporationer i form av exempelvis en tingsmenighet eller en bygdegemenskap.¹¹⁶ Rättshistorikern Gunnar Smedberg skiljer vad beträffar tidiga kyrkor mellan egenkyrkor och menighetskyrkor och påpekar att för de allra tidigaste kyrkorna fanns inget alternativ: eftersom det i missionskedet inte fanns någon kristen menighet som kunde bygga kyrkan, måste den byggas som en egenkyrka.¹¹⁷ I Gamla Kyrkbyn förefaller ha funnits två alternativ: antingen byggdes kyrkan som en egenkyrka, eller stormannakyrka som det ibland också kallas, av Nils Abjörnsson; eller som en menighetskyrka/korporationskyrka av de koloniserande bönderna. Av rent praktiska skäl förefaller det förra alternativet som mest troligt. Bönderna måste under de första åren ha varit upptagna med uppbyggandet av sina egna gårdar. Därför förefaller det mer sannolikt att Nils Abjörnsson organiserade och bekostade kyrkobygget.

Kyrkobygget reglerades i Hälsingelagen, som påbjöds som gällande från 1340, men som sannolikt följdes redan tidigare.¹¹⁸ Enligt lagens

kyrkobalk skulle nya kyrkobyggnader invigas av biskopen vid dennes visitationsresor. Det anses sannolikt att så också har skett även i dessa för ärkebiskopen så avlägsna trakter i Övre Norrland. Däremot finns inga bevarade noteringar från dessa tillfällen.¹¹⁹

Fanns det en kyrka i Gamla Kyrkbyn på 1300-talet?

Fanns det då verkligen en kyrka i Gamla Kyrkbyn på 1300-talet? På den frågan måste svaret bli: ja, absolut!

Området som undersöktes arkeologiskt 1969-1973, med de anläggningar som då kunde identifieras. A 37 representerar den busgründ med trägolv och syllstenar som möjligen kan ha varit kyrkan i Gamla Kyrkbyn. Ur Wallerström 1995.

De första medeltida kyrkorna i Norra Botten tycks ha uppförts som kolonisations- och missionskyrkor på handelsplatser. I den kristna kyrkans tidigaste historia var det just på handelsplatser som kristendomen fick sina tidigaste fästen. Viktiga exempel från det nuvarande Sverige är Helgö, Birka och Sigtuna, som är kända som viktiga utgångspunkter för den kristna missionen. Handeln främjade kulturutbyte. På handelsplatserna möttes många nationaliteter.¹²⁰

På samma sätt får man anta att Gamla Kyrkbyn var en mötesplats för utbyte av kulturella impulser. De arkeologiska undersökningarna visade på en vital handelsplats, där olika befolkningsgrupper möttes. Där fanns uppenbarligen även ett kapell, varifrån kyrkans mission utgick. Det förefaller också sannolikt att kyrkobyggnaden tillkom på Nils Abjörnssons initiativ och bekostnad.¹²¹

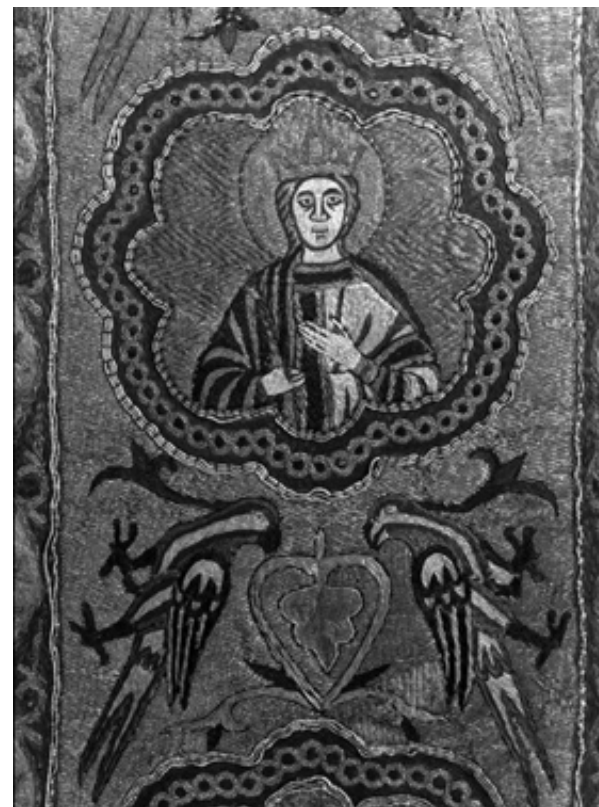
Av de fåtaliga biografiska uppgifter som finns om riddaren Nils Abjörnsson (Sparre av Tofta), död 1359, är det uppenbart att han var väl skickad att leda det stora företaget att kolonisera Pite älvdal. Han var en av landets förmögaste och mest inflytelserika personer. Som riddare och medlem av det riksråd som utgjorde förmyndarregering under kungen Magnus Erikssons omyndighetstid, var han en av kungens främsta rådgivare. Under åren 1335 och 1336 verkade han som kungens drots och var därmed näst kungen rikets mäktigaste man. Nils Abjörnsson anses ha ingått i den kommission som på 1340-talet sammanställde den första landslagen, som lades fram omkring 1350. Tidigare hade han även medverkat till att sammanställa Södermannalagen, som stadfästes 1327. Han var från 1332 också lagman i Västmanland och Dalarna. Nils Abjörnssons personliga förmögenhet var ansevärd och bestod av gårdar och jordegendomar i Västmanland, Uppland, Gästrikland, Södermanland, Östergötland, Småland, Västergötland samt även på Själland och i Estland.¹²²

Som konsthistorikern Åke Nisbeth visat, byggde riddaren Nils Abjörnsson omkring 1340 en tegelkyrka i Ängsö i Västmanland.¹²³ Tegel var vid denna tid ett ytterst exklusivt material och kyrkan intar genom sin särpräglade arkitektur och dyrbara utsmyckning en särställning i tidens kyrkobyggande.

Kyrkan fyllde funktionen av gårdskyrka för Ängsö gods och var samtidigt sockenkyrka. Men såväl dess storlek som dess påkostade och individuellt utformade arkitektur har föranlett forskningen att anta att den varit ämnad för något ytterligare ändamål, att den i något avseende intagit en kyrklig särställning. Kyrkobyggnadens vittnesmål om en stormans andliga intressen understryks även av Nils Abjörnssons testamente, som innehåller stora donationer till kyrkan. Nisbeth håller därför för sannolikt att Nils Abjörnsson varit en from människa, som genom kyrkobyggandet och gåvor till kyrkan manifesterat sin kristna tro. Han framhåller även samarbetet med ärkebiskopen Olof Björnsson

som tecken på riddarens goda kontakter med kyrkans ledning.¹²⁴ Mot den bakgrunden kan man nog ta för givet att Nils Abjörnsson även var byggherre för kyrkan i Gamla Kyrkbyn.

Ytterligare en stark indikation på att det verkligen funnits en kyrkobyggnad i pitebygden under 1300-talet, är det dyrbara broderi som under medeltiden ägdes av Piteå församling. Broderiet är ett uttrycksfullt arbete med figurframställningar och ornamentik i ett formspråk som bär på karakteristiska bysantinska stildrag. Det är tillverkat i Italien vid slutet av 1200-talet. Det utgör en T-formad bård och har suttit monterat på framsidan av en så kallad klockmässhake.¹²⁵ Broderiet finns idag på Statens historiska museum i Stockholm och har en nära släkting i ett

Broderiet tillverkades i Italien vid slutet av 1200-talet och har suttit på en klockmässhake. Foto Sören Hallgren, Statens historiska museum.

Detalj av det dyrbara broderi som ärkebiskopen sammohlet medförde till Gamla Kyrkbyn vid invigningen av pitebygdens första kyrka. Foto Sören Hallgren, Statens historiska museum.

arbete som ägs av Uppsala domkyrkoförsamling. Författarna till standardverket om medeltida textilier i Sverige, konsthistorikerna Agnes Branting och Andreas Lindblom, anser det troligt att broderiet kom till Piteå i samband med den första kyrkans invigning på 1320-talet. Ärkebiskopen tog förmodligen med sig broderiet från domkyrkans skrudkammare, när han reste upp för att inviga den nya kyrkan. Det andra broderiet förblev däremot i domkyrkoförsamlingens ägo.¹²⁶

Textilhistorikern Inger Estham har påvisat att de båda broderierna var en del av Nils Allesons ärkebiskopsskrud som inköptes i Anagni eller i Rom. Den anskaffades inför hans vigning till ärkebiskop, som skedde i katedralen i Anagni i juli 1295.¹²⁷

Epilog

Men någon kyrka hittades alltså inte vid utgrävningarna. Eller gjorde man trots allt det? Medeltidsarkeologen Thomas Wallerström har vid en senare genomgång av grävningmaterialet identifierat en konstruktion, som enligt hans bedömning möjligen skulle kunna ha utgjort grunden till en kyrka.¹²⁸ Den har en tydlig öst-västlig orientering, som kyrkobyggnader under medeltiden hade. Enligt Wallerström är fornlämningsmiljön i Gamla Kyrkbyn fortfarande av vetenskapligt intresse och borde ägnas nya undersökningar. Så det sista ordet omkring platsen är förmodligen ännu inte sagt.

Vid Silvermuseet i Arjeplog, Institutet för subarktisk landskapsforskning, pågår under ledning av arkeologen Ingela Bergman även forskningsprojektet "Kulturarv, landskap och identitetsprocesser i norra Fennoskandien".¹²⁹ Projektet syftar till att kartlägga och analysera landskapsutnyttjande och samhällsförändring i norra Norrlands kustland. Även detta kommer med all säkerhet att bidra med ny kunskap omkring medeltiden i pitebygden.

Ett stort tack till docent Ingela Bergman, Silvermuseet i Arjeplog och professor Thomas Wallerström, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet i Trondheim, som läst och kommenterat texten. För eventuella kvarstående fel och brister bär jag själv ansvaret.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckt material

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), Stockholm:

Wallerström, Thomas, *Rapport: Arkeologisk undersökning, Medeltida bebyggelseämningar. RAÄ 106, Gamla kyrkbyn, Öjebyn 1:123, Piteå socken, Västerbotten, Norrbottens län*, Norrbottens museum, 1997.

Teckning ur Nils Johan Ekdahls samling.

Internetpubliceringar

Kungliga Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia

<http://www.kungligasamfundet.org/>

Norrbottens kulturmiljöprogram 2010-2020.

<http://www.lansstyrelsen.se/norrbotten/SiteCollectionDocuments/Sv/publikationer/om%20lansstyrelsen/Kulturmiljoprogram%20Pitea.pdf>

Silverbuseet: Institutet för subarktisk landskapsforskning

[http://www.silverbuseet.se/silver/index.php?](http://www.silverbuseet.se/silver/index.php?option=com_content&task=view&id=37&Itemid=66)

[option=com_content&task=view&id=37&Itemid=66](http://www.silverbuseet.se/silver/index.php?option=com_content&task=view&id=37&Itemid=66)

Solanderföreningen

<http://www.danielsolander.se/skyltar.htm>

Svenskt biografiskt lexikon

<http://sok.riksarkivet.se/sbl/Start.aspx>

Wikipedia, "Leonard Bygdén"

http://sv.wikipedia.org/wiki/Leonard_Bygd%C3%A9n

Litteratur

Ahnlund, Nils, 1931, "Bebyggelsens utbredning i Norrland under äldre tid", *Gammal hälsingekultur: Meddelanden från Hälsinglands fornminnessällskap 1931*.

Ahnlund, Nils, 1948, *Jämtlands och Härjedalens historia, Första delen intill 1537*, Stockholm.

"Aktuellt: Från fornminnesavdelningens verksamhetsområde", *Fornvännen 1967*.

Arkeologi i Norrbotten: En forskningsöversikt, 1998, Luleå.

Andersson, Olof, 1999, "Befolkningen i Gamla Kyrkoby" & "Systemlotterna i Gamla Kyrkoby", *Piteå församlings äldsta historia: 1300*

- 1700-talen, (utg. tills. m. Helge Lundgren) Piteå.

Anglert, Mats, 1984, "Kapell – vad är det?", *Meta nr 3-4 1984*.

Backe, Margareta, "Osteologisk analys av benmaterial från G:a Kyrkbyn", *Norrbotten, Sverige och medeltiden. Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi, del 2*, (Thomas Wallerström), Stockholm.

Baudou, Evert, 1995, *Norrlands forntid – ett historiskt perspektiv*, Bjästa.

Baudou, Evert, 1997, *Gustaf Hallström – arkeolog i världskrigens epok*, Stockholm.

Bengtsson, Herman, Estham, Inger & Unnerbäck, R. Axel, 2010, *Uppsala domkyrka. 5. Inredning och inventarier*, Uppsala.

Berggren, Åke, 2011, "Carl Solander och hans församlingshistorik", *Piteå museum årsbok 2011*.

Berggren, Åke, 2011b, "Peter Djäken, Norra Bottens förste häradshövding", *Thule. Kungl. Skytteanska Samfundets Årsbok 2011*.

Berggren, Åke, 2012, "Nils Johan Ekdahls besök i Pitebygden 1827", *Piteå museum årsbok 2012*.

Berglund-Hansson, Carina, 1979, "Gamla Kyrkbyn", *Ur Norrbottens historia: Med Pitebygden i centrum*, (Alf W. Axelsson), Piteå.

Bergman, Ingela, 2010, "Finnar, lappar, renar och bönder: Om medeltida befolkningsgrupper och näringar avspeglade i ortnamn i Bottenvikens kusttrakter", *Arkeologi i norr 12*, Umeå.

Bergman, Ingela, 2012, "Nils Johan Ekdahl – pionjär i Piteå", *Piteå museum årsbok 2012*.

Branting, Agnes & Lindblom, Andreas, 1929, *Medeltida vävnader och broderier i Sverige, del 2, Utländska arbeten*, Stockholm.

Brink, Stefan, 1990, *Sockenbildning och sockennamn. Studier i äldre territoriell indelning i Norden*, Uppsala.

Brink, Stefan, 1996, "Tidig kyrklig organisation i Norden – aktörerna i sockenbildningen", *Kristnandet i Sverige: Gamla källor och nya perspektiv*, (red. Bertil Nilsson), Uppsala.

Brink, Stefan, 2010, "Hälsingelagens ställning mellan väst och syd, och mellan kung, kyrka och lokala traditioner", *Kungl. Vitterhets historie och antikvitetsakademiens årsbok 2010*.

Bonnier, Ann Catherine, 1987, *Kyrkorna berättar: Upplands kyrkor 1250-1350*, Stockholm.

Burt, Bonnie, 1993, "Historien om kyrkklockan", *Pitebygdens fornminnesförening årsbok 1993*.

Bygdén, Artur, 1921, *Källorna till Piteå sockens äldsta historia*, Stockholm.

Bygdén, Leonard, 1903-1904, "Några anteckningar till Piteå sockens äldre historia, *Nya Norrbottens Allehanda*, 21/8, 6/11, 4/12 1903; *Norrbottens Allehanda* 8/1, 12/1, 19/2, 26/2 samt 3/6 1904.

Bygdén, Leonard, 1925, *Hernösands stifts herdaminne: Bidrag till kännedomen om prästerskap och kyrkliga förhållanden till tiden omkring Luleå stifts utbrytning*, D. 3, Uppsala.

Cederlund, J. Valfrid, 1951, *Öjebyn i centrum: Hembygdsbok för Piteå stad, Piteå, Hortlax och Norrfjärdens socknar*, Luleå.

Dovring, Folke, 1953, "Ur storsocknarnas historia", *Luleå stift i ord och bild*, Luleå.

Ekdahl, Nils Johan, 2012, "Nils Johan Ekdahls anteckningar om Piteå", *Piteå museum årsbok 2012*.

Elmén Berg, Anna, 1996, "Kapellet i Gråträsk", *Piteabygdens fornminnesförening årsbok 1996*.

Fritz, Birgitta, 1973, *Hus, land och län, del 2: Förvaltningen av Sverige 1250-1434*, Stockholm.

Grundberg, Leif, 2006, *Medeltid i centrum: Europeisering, historieskrivning och kulturarvsbruk i norrländska kulturmiljöer*, Umeå.

Hallström, Gustaf, 1921, "Forntiden", *Norrbotten: av skilda författare, del 1*, Göteborg.

Harrison, Dick, 2009, *Sveriges historia: 600-1350*, Stockholm.

Hvarfner, Harald, 1964, "Öde kyrkstad: Kyrkbyn – Piteå sockencentrum före 1408", *Norrbotten 1964*.

Hellman, G.A., 1951, "Fasta fornlämningar i Norrfjärdens socken, Piteå stad och socken samt Hortlax socken", *Öjebyn i centrum: Hembygdsbok för Piteå stad, Piteå, Hortlax och Norrfjärdens socknar* (red. J. Valfrid Cederlund) Luleå.

Hellström, Jan Arvid, 1996, *Vägar till Sveriges kristnande*, Stockholm.

Hildebrand, Hans, 1898-1903, *Sveriges medeltid: kulturhistorisk skildring, del 3*, Stockholm.

Holm, Gösta, 1998, "Norrbottens bebyggelsehistoria i ortnamns- och dialektgeografisk belysning", *Tre kulturer 4*, Umeå.

Holm, Olof, 2010, "Om källvärdet av kyrkplatssägner för studiet av nedlagda medeltidskyrkor", *Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 60/2010*.

Holmbäck, Åke & Wessén, Elias, 1940, *Svenska landskapslagar: Tolkade*

och förklarade för nutidens svenskar. Tredje serien: Södermannalagen och Hälsningelagen, Stockholm.

Huggert, Anders, 1986, "En njurdolk i Kyrkbyn i Piteå", *Studier i norrländsk forntid II* (red. Åsa Lundberg, Gunhild Rydström & Lars Göran Spång), Umeå.

Huggert, Anders, 1982-83, "Ett Vadstena-märke i Kyrkbyn i Piteå", *Norrbotten 1982-83*.

Huggert, Anders, 1985, "Münzen im Mittelalterlichen Kyrkbyn in Piteå", *Archaeology and Environment 4*, Umeå.

Hülphers, Abraham Abrahamsson, 1789, *Samlingar till en Beskrivning öfver Norrland. Femte samlingen om Westerbotten*. 1 bandet. Westerås.

Inger, Göran, 1995, "Socken", *Nationalencyklopedin 17*, Höganäs.

"In memoriam Artur Bygdén", 1968, *Geologiska Föreningen i Stockholm Förhandlingar. Volym 90*, Stockholm.

Jensen, Ola W, 2005, "Konsten att konstruera ett kulturarv: Om fornlämningar och den antikvariska forskningens historia", *Kulturarvens dynamik: Det institutionaliserade kulturarvets förändringar*, (red. Peter Aronsson & Magdalena Hillström) Linköping.

Lindkvist, Thomas, 1996, "Kungamakt, kristnande, statsbildning", *Kristnandet i Sverige: Gamla källor och nya perspektiv* (red. Bertil Nilsson), Uppsala.

Lindström, Henrik & Lindström, Fredrik, 2006, *Svitjods undergång och Sveriges födelse*, Stockholm (2007).

Loeffler, David, 2005, *Contested Landscapes/Contested Heritage: history and heritage in Sweden and their archeological implications concerning the interpretation of the Norrlandian past*, Umeå.

Lundgren, Helge, 2003, "Piteå församlings Gamla kyrkoby i Långnäs och dess klocklegend", *Piteå museum årsbok 2003*.

Lundgren, Helge, 1999, "Piteå församlings kyrka och kyrkstäder", *Piteå församlings äldsta historia: 1300 – 1700-talen*, (utg. tills. m. Olof Andersson) Piteå.

Lundholm, Kjell, 1978, "Kyrkbyn: Piteabygdens äldsta marknadsplats", *Studier i norrländsk forntid: Till Ernst Westerlund 9 november 1975* (red. Anders Huggert), Umeå.

Lundholm, Kjell, 1976, "Kyrkbyn och Stor-Rebben – om medeltida kust- och skärgårdsbosättning i Piteabygden", *Maritimhistoriskt symposium* (red. Carl Olof Cederlund & Ulla Wessling), Luleå.

Lundmark, Jonas, 2006, "Föreningen Piteå museums första 50 år", *Piteå museum årsbok 2006*.

Lundkvist, Sven, 1994, "Iura regni – Rikets rättigheter. Statsledningen och Övre Norrland under sex århundraden", *Botnia: En nordsvensk region* (red. Lars-Erik Edlund & Lars Beckman), Höganäs.

Lundquist, Jan, 2010, "Klockjägare Andersson letade efter historisk skatt i 12 år", *Piteå-Tidningen 6-10 2010*.

Mogren, Mats, 2000, *Faxeholm i maktens landskap: En historisk arkeologi*, Stockholm.

Månsson Sterner, Erik, 2010, "Relation om Piteå 1696", *Piteå museum årsbok 2010*.

Månsson Sterner, Erik, 2013, "Relation om Piteå 1696 – ett viktigt tillägg", *Piteå museum årsbok 2013*.

Nelson, Axel, 1926, "Anders Leonard Bygdén", *Svenskt biografiskt lexikon, Band 6*, Stockholm.

Nelson, Axel, 1929, "Leonard Bygdén", *Nordisk tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen 1929*.

Nisbeth, Åke, 1982, *Ängsö kyrka och dess målningar*, Stockholm.

Nordberg, Albert, 1953, "Med ärkebiskoparna på visitationsfärd", *Luleå stift i ord och bild*, Luleå.

Olofsson, Sven Ingemar, 1962, "Övre Norrlands medeltid", *Övre Norrlands historia. Del 1, Tiden till 1600*, Umeå.

Pellijeff, Gunnar, 1988, *Ortnamnen i Norrbottens län, del 11, Piteå kommun, A Bebyggelsenamn*, Umeå.

Pernler, Sven-Erik, 1999, *Sveriges kyrkohistoria: Hög- och senmedeltid*, Stockholm.

Rosberg, Karin, 2009, *Vikingatidens byggande i Mälardalen: Ramverk och knuttimring*, Uppsala.

Segerström, Ulf, 1995, "Vegetationshistoriska perspektiv på den fasta bosättningens uppkomst i Norrbottens kustland (inkl. Torneå)", *Norrboten, Sverige och medeltiden. Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi, del 2*, (Thomas Wallerström) Stockholm.

Selinus, Olov, 1922, "Piteå socken: En historik", *Från bygd och vildmark: I Lappland och Västerbotten*, Luleå.

Selinus, Olov, 1922b, "Pitebygdens kyrkor", *Från bygd och vildmark: I Lappland och Västerbotten*, Luleå.

Selinus, Olov, 1922c, "Nils Abjörnsson: En märkesman i pitebygdens historia", *Norrboten 1922*.

Selinus, Olov, 1962, "Norrbottnens första kyrka", *Norrbottnens-Kuriren 8-16 1962*.

Sjölund, Einar, 1993, "Vi sökte efter klockan i Klockån", *Pitebygdens fornminnesförening årsbok 1993*.

Sjöstedt, Conrad, 1924, "Om Pitebygdens fornlämningar", *Norrboten 1924*.

Stecksenius Graan, Petrus, 1731, "Om staden Piteå och angränsande pastorat: akademisk avhandling", *Västerbotten 1930*.

Smedberg, Gunnar, 1973, *Nordens första kyrkor: En kyrkorättslig studie*, Stockholm.

Solander, Carl, 2011, "Prosten Solanders historik om Piteå församling", *Piteå museum årsbok 2011*.

Sundström, Hans, 1984, *Bönder bryter bygd: Studier i Övre Norrlands äldre bebyggelsehistoria*, Luleå.

Tesch, Sten, 1995, "Kungen gav, hövdingar byggde", *Populär arkeologi nr 3/1995*.

Tesch, Sten & Pettersson, Björn, 2005, *Vyer från medeltidens Sigtuna*, Stockholm.

Vikström, Eva, 1991, "Sockenkyrkor och tätortsbildning i Övre Norrland", *Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 22/1991*.

Wallerström, Thomas, 1982-83, "Kulturkontakter i Norrbottens kustland under medeltiden", *Norrboten 1982-83*.

Wallerström, Thomas, 1995, *Norrboten, Sverige och medeltiden. Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi, del 1 & del 2*, Stockholm.

Wallerström, Thomas, 2006, *Vilka var först? En nordskandinavisk konflikt som historisk-arkeologiskt dilemma*, Stockholm.

Westerlund, Uno, 2009, *En svensk historia från periferin: Med Pite älvdal, Älvsbyns kommun och byn Manjärvi i centrum*, Stockholm.

Åström, Kell, 1993, *Stadsplanering i Sverige*, Stockholm.

¹ Se Norrbottens kulturmiljöprogram; <http://www.lansstyrelsen.se/norrboten/SiteCollectionDocuments/Sv/1publikationer/om%20lansstyrelsen/Kulturmiljoprogram%20Pitea.pdf>

² Beträffande sägner, se exempelvis Berglund-Hansson 1979, s. 218.

³ Pellijeff 1988, s. 66 och 82.

⁴ Wallerström del 1, 1995, s. 80 f.

⁵ Andersson 1999.

- ⁶ Lundgren 1999.
- ⁷ Holm 2010, s. 24.
- ⁸ Holm 2010, s. 25-32.
- ⁹ Holm 2010, s. 32.
- ¹⁰ Månsson Sterner 2011, s. 59 & 2013, s. 38.
- ¹¹ Månsson Sterner 2010. Texten är författad på Erik Dahlberghs begäran vid framtagning av det topografiska planschverket Suecia Antiqua et Hodierna. Manuskriptet finns i Kungliga Biblioteket, Handskriftssamlingen, Sueciaverket, Erik Dahlberghs arkiv.
- ¹² Att kyrkoruinen ännu efter omkring 300 år skulle ha varit synlig ovan mark är fullt möjligt. Det finns ett jämförbart exempel i Gråträsk kapell, som byggdes på 1640-talet men sedan tycks ha övergivits redan på slutet av 1600-talet. Ruinen fanns kvar ännu 1933 när den revs för att ge plats för ett nytt kapell. Se Elmén Berg 1996. Även Wallerström del 1, 1995 anser det rimligt att ruinen varit synlig, s. 79.
- ¹³ Stecksenius Graan 1930, s. 16.
- ¹⁴ Solander 2011, s. 48.
- ¹⁵ Berggren 2011, s. 36.
- ¹⁶ Hülphers 1789, s. 119.
- ¹⁷ Berggren 2012, s. 10.
- ¹⁸ Ekdahl 2012, s. 21. Teorin om vålded har bekräftats av senare forskning, se Berggren 2012, s. 10. Ekdahls fynd av en förvittrad tegelsten fick honom också att dra slutsatsen att där funnits ”ett bättre boningshus”. På den punkten tycks dock hans fantasi ha fört honom på villovägar. Om Ekdahls besök i pitebygden och hans forskargärning, se Berggren 2012, s. 4 ff. samt Bergman 2012, s. 25 ff.
- ¹⁹ Ekdahl 2012, s. 21, Berggren 2012, s. 10.
- ²⁰ Se Berggren 2012, s. 11.
- ²¹ Lundgren 2003. Se även Berglund-Hansson 1979, s. 219.
- ²² Hülphers 1789, s. 119.
- ²³ Solander 2011, s. 48.
- ²⁴ Wallerström nämner liknande sägner från Skellefteå, Lövånger och Umeå, del 1, 1995, s. 72.
- ²⁵ Burt 1993, Sjölund 1993 och Lundqvist 2010.
- ²⁶ Burt 1993, s. 56 ff. och Lundqvist 2010.
- ²⁷ Burt 1993, s. 57.
- ²⁸ Bygdén 1903 och 1904.
- ²⁹ Nelson 1926, s. 793, Nelson 1929, s. 189 ff, *Wikipedia*: ”Leonard Bygdén” samt hemsida för Kungliga Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia.
- ³⁰ ”In memoriam Artur Bygdén”, *Geologiska Föreningen i Stockholm Förhandlingar*. Volym 90, Stockholm 1968.
- ³¹ Texten hade översatts av Leonard Bygdén och tidigare publicerats, se Bygdén 21/8 1903.
- ³² Bygdén 1921, s. 11 f.
- ³³ Bygdén 1921, s. 32.
- ³⁴ Selinus 1922, s. 70 ff, Selinus 1922c, s. 29-36.
- ³⁵ Selinus 1922b, s. 79, 82 och 89. Berättelsen om Olof Gran är intressant eftersom den förklarar varför det inte finns några medeltida inventarier i Piteå sockens kyrka i Öjebyn. Se även Bygdén 1925, s. 72.
- ³⁶ Uppgifter från Inger Österlund via Pitebygdens forskarförenings hemsida 2014-06-12.
- ³⁷ Sjöstedt 1924, s. 15-21.
- ³⁸ Sjöstedt 1924, s. 19.

- ³⁹ Bergman 2012, s. 27 ff.
- ⁴⁰ Bergman 2012, s. 27 ff. Jämför Hans Hildebrands teori från 1869 om en ”götisk” järnålderskultur i mellersta Norrland, Badou 1995, s. 39.
- ⁴¹ Hallström 1921, s. 22, jmf Jensen 2005, s. 38.
- ⁴² Arkeologi i Norrbotten 1998, s. 9. En översikt över norrländsk arkeologi i ett historiskt perspektiv finns i Loeffler 2005, s. 45-106. Om arkeologen Gustaf Hallström, se Baudou 1997.
- ⁴³ Hallström 1921, s. 22 ff. Hallström anser att en handelsplats även skulle kunna hittas vid Hietaniemi kyrka.
- ⁴⁴ Cederlund 1951, s. 46 och 56.
- ⁴⁵ Hellman 1951, s. 50.
- ⁴⁶ Om Selinus och fornminnesföreningen, se Lundmark 2006.
- ⁴⁷ Selinus 1962. Övergivna boplatser och lämningar i dess närhet var i själv verket skyddade långt tidigare, genom 1886 års tillägg till fornminneslagen, se Jensen 2005, s. 36.
- ⁴⁸ Hvarfner 1964, s. 22.
- ⁴⁹ ”Aktuellt”, 1967, s. 80. Marken har senare överlåtits på Piteå kommun.
- ⁵⁰ Piteå landsförsamling tog initiativet till den första undersökningen och bidrog också ekonomiskt. Den andra undersökningen utfördes som beredskapsarbete med anslag från Länsarbetsnämnden i Norrbottens län. För utförligare sammanställning om undersökningarna, se Wallerström 1997, Antikvarisk-Topografiska arkivet.
- ⁵¹ Se Wallerström del 1 & 2, 1995.
- ⁵² Hvarfner 1964 och Lundholm 1978, se även Lundholm 1976.
- ⁵³ Wallerström 1995 & 1997, Antikvarisk-Topografiska arkivet. Se även Lundholm 1976 & 1978, Huggert 1982-83, 1985 & 1986.
- ⁵⁴ Den följande framställningen baseras på Wallerström del 1, 1995, s. 80-90 samt del 2, 1995, s. 47-80.
- ⁵⁵ Segerström 1995.
- ⁵⁶ Wallerström 1995, del 1, s. 76 ff.
- ⁵⁷ Backe 1995.
- ⁵⁸ Wallerström 1982-83, s. 47.
- ⁵⁹ Wallerström 1997, Antikvarisk-Topografiska arkivet, s. 18 ff.
- ⁶⁰ Se exempel i Rosberg 2009, s. 25 och 81 f.
- ⁶¹ Rosberg 2009, s. 9, 17 f; tekniken är exempelvis känd från utgrävningarna av Birka, se s. 50 ff.
- ⁶² Rosberg 2009, s. 20 ff. Tidiga knuttimrade hus är undersökta i Sigtuna, se s. 88 ff. De äldsta huslämningarna i Sigtuna dateras till omkring 980. Timberbyggnadstekniken tycks däremot ha introducerats omkring år 1010, s. 94.
- ⁶³ Wallerström 1995, del 1, s. 86, del 2, s. 51.
- ⁶⁴ Wallerström 1995, del 2, s. 67 f. och Huggert 1982-83.
- ⁶⁵ Hvarfner 1964, s. 22 samt informationsskylt i Kyrkbyn, Länsstyrelsen i Norrbotten 2004.
- ⁶⁶ I kyrkstäderna, som exempelvis i Öjebyn, är bebyggelsen i princip organiskt framvuxen, genom att husen har byggts upp längs de infartsvägar från byarna som alla strålar samman i det centrum som området runt kyrkan utgör. Det finns inte heller några belägg för att kyrkstäderna skulle ha medeltida anor, se Vikström 1991, s. 21 f.
- ⁶⁷ Åström 1993, s. 9-12, Tesch 2005, s. 8-11, 16 f.
- ⁶⁸ Tesch & Petterson 1995, s. 30.
- ⁶⁹ Wallerström del 1, 1995, s. 70, 78.

- ⁷⁰ Wallerström del 1, 1995, s. 73 och 82.
- ⁷¹ Denna fråga har i den lokala historieskrivningen gett upphov till tolkningen att begravningsplatsen låg i Öjebyn, men detta är tills vidare helt obekräftade uppgifter, se Solanderföreningens hemsida, <http://www.danielsolander.se/skyltar.htm>
- ⁷² Wallerström del 1, 1995, s. 76-79.
- ⁷³ Wallerström del 1, 1995, s. 86.
- ⁷⁴ Wallerström del 1, 1995, s. 90, 167, 311, 318 ff.
- ⁷⁵ Fritz 1973, s. 53.
- ⁷⁶ Wallerström del 1, s. 160 ff.
- ⁷⁷ Grundberg 2006, sammanfattar händelseförloppet under begreppet europeisering, se sid. 209 ff.
- ⁷⁸ Lindkvist 1996, s. 217-221; s. 233 f. och s. 237 f.
- ⁷⁹ Westerlund 2009, s. 26 ff. samt s. 46.
- ⁸⁰ Olofsson 1962, s. 142.
- ⁸¹ Ahnlund 1931, s. 25 samt 1948, s. 210 f.
- ⁸² Wallerström del 1, 1995, s. 269 samt s. 309
- ⁸³ Wallerström del 1, 1995, s. 317 f.
- ⁸⁴ Wallerström del 1, 1995, s. 319.
- ⁸⁵ Lundkvist 1994, s. 76 f, Wallerström del 1, 1995, s. 27 ff.
- ⁸⁶ Mogren 2000, s. 286 f.
- ⁸⁷ Enligt 1327 och 1328 års brev, se Olofsson 1962, s. 145 och 150 samt Wallerström 1995, s. 48 f.
- ⁸⁸ Olofsson 1962, s. 125 f.
- ⁸⁹ Wallerström del 1, 1995, s. 47 ff; Olofsson 1962, s. 140 ff.
- ⁹⁰ Ahnlund 1948, s. 211; Gallén 1968, s. 130.
- ⁹¹ Olofsson 1962, s. 143; Gallén 1968, s. 130; samt Wallerström del 1, 1995, s. 48.
- ⁹² Bygdén 1921, s. 10 ff, Olofsson 1962, s. 143 ff. samt Wallerström del 1, 1995, s. 48 ff.
- ⁹³ Wallerström del 1, 1995, s. 110, 146 f. och 167 f. Se även Berggren, 2011b, s. 49 ff.
- ⁹⁴ Olofsson 1962, s. 150 ff.
- ⁹⁵ Olofsson 1962, s. 159 f. Se även Fritz 1973, s. 54.
- ⁹⁶ Olofsson 1962, s. 163.
- ⁹⁷ Bygdén 1921, s. 11.
- ⁹⁸ Hellström 1996, s. 263 f. Se även Pernler 1999, s. 15.
- ⁹⁹ Olofsson 1962, s. 159.
- ¹⁰⁰ Olofsson 1962, s. 182 f.
- ¹⁰¹ Olofsson 1962, s. 141 ff.
- ¹⁰² Ahnlund 1948, s. 378 ff, Pernler 1999, s. 36.
- ¹⁰³ Svenskt biografiskt lexikon (art. av Sven-Erik Pernler) ”Olaus Beronis”, <http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/7678>, hämtad 2014-08-08.
- ¹⁰⁴ Ahnlund 1948, s. 380 f. och Nordberg 1953, s. 103.
- ¹⁰⁵ Formuleringen om ”lappar som strövar omkring” verkar härstamma från arkeologen och riksantikvarien Hans Hildebrand. Den har sedan traderats i historieskrivningen under långa tider, se Hildebrand 1898-1903, s. 65. Beträffande kritiken av den äldre forskningen som såg övre Norrland som obefolkat, se Sundström 1984, särskilt s. 172 f.
- ¹⁰⁶ Wallerström del 1, 1995, s. 17, 49, 56, 62 f, 67, 79; Baudou 1995, s. 158, Westerlund 2009, s. 34. En sammanfattning av problematiken omkring folkgrupperna finns hos Harrison 2009, s. 444 ff. För ett kritiskt perspektiv på användningen av etnonymier, se Wallerström 2006.

- ¹⁰⁷ Bergman 2010, s. 182, 186 f.
- ¹⁰⁸ Holm 1988, s. 103, Lindström & Lindström 2006, s. 256 och 315.
- ¹⁰⁹ Brink 1990, s. 116.
- ¹¹⁰ Inger 1995, s. 36 f. Språkvetaren Stefan Brink anser att sockenbildningen i Norrland huvudsaken hör 1200-talet till. Han bortser då från övre Norrland, där den första sockenbildningen huvudsakligen skedde under 1300-talet. Se Brink 1990, s. 122. Även Harrison 2009 uppger att sockenindelningen var en process som sträckte sig från 1000-talet till omkring 1300, s. 167.
- ¹¹¹ Olofsson 1962, s. 127.
- ¹¹² Brink 1990, s. 115 och 121. I andra delar av landet, exempelvis Uppland, tycks sockenindelningen följa en äldre förkristen territoriell indelning, se Inger 1995, s. 37.
- ¹¹³ Dovring 1953, s. 82.
- ¹¹⁴ Olofsson 1962, s. 157 ff. Se även Wallerström del 1, 1995, s. 52 ff, 72, 78 samt s. 81.
- ¹¹⁵ Wallerström del 1, 1995, s. 71, 77.
- ¹¹⁶ Brink 1996, s. 276.
- ¹¹⁷ Smedberg 1973, s. 88, 99 och s. 162.
- ¹¹⁸ Fritz 1973, s. 54, Olofsson 1962, s. 159 f. Om Hälsingelagen, se Brink 2010. Hälsingelagen finns utgiven i Holmbäck & Wessén, 1940.
- ¹¹⁹ Nordberg 1953, s. 102.
- ¹²⁰ Hellström 1996, s. 66, 74, 240 och 257.
- ¹²¹ Jmf Wallerström del 1, 1995, s. 80.
- ¹²² Nisbeth 1982, s. 13-15; Svenskt biografiskt lexikon (art av Hans Gillingstam) ”Sparre av Tofta, släkt”, <http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/6250>, hämtad 2014-07-31.
- ¹²³ Nisbeth 1982, s. 9 ff. och 173 f. Kyrkan dekorerades invändigt med en svit av kalkmålningar som dock tycks ha tillkommit efter Nils Abjörnssons död. Målningarna har av heraldiska skäl daterats till 1363-1364, se Raneke 1984, s. 107.
- ¹²⁴ Nisbeth 1982, s. 15 och 190-195. Se även Bonnier 1987, s. 214 ff, 242 samt avsnittet Andligt och världsligt, s. 124, 245-255.
- ¹²⁵ För dessa uppgifter tackar jag Ingela Wahlberg, doktorand i Textilvetenskap vid Konstvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet.
- ¹²⁶ Branting & Lindblom 1929, s. 18 f.
- ¹²⁷ Bengtsson, Estham & Unnerbäck 2010, s. 231-240.
- ¹²⁸ Wallerström 1997, s. 15, 19 f, 21.
- ¹²⁹ http://www.silvermuseet.se/silver/index.php?option=com_content&task=view&id=37&Itemid=66

Verksamhetsberättelse för Piteå museum 1/1–31/12 2013

Fast utställning

Piteå stad 1898

Norrmalm. Tema i basutställningen

Tillfälliga utställningar

- 5/1 *Nytt liv i den gamla vävstolen.* Vävstolskonst, skulpturer av Rob Ricken. Egen prod.
 - 13/1 *Jul i huset.* Egen prod.
 - 26/1 *Arktisk skinnberedning – ett världskulturarv.* Vandringsutställning, prod. Lottas Garfveri
 - 26/1 – 6/4 *Piteå i penseldrag.* Akvarellmålningar av Stig Överby. Egen prod.
 - 2/2 – 6/4 *Piteåbilder.* Foton ur museets arkiv. Egen prod.
 - 9/2 – 26/4 *Med sparkstöttingen framåt.* Ur museets samlingar samt inlån. Egen prod.
 - 21/5 – 24/8 *Barnmorskan 300 år.* Vandringsutställning, prod. Svenska barnmorskeförbundet
 - 17/5 – 31/8 *Retro mode.* Ur museets samlingar samt inlån. Egen prod.
 - 17/5 – 2/11 *Retro.* Ur museets samlingar samt inlån. Egen prod.
 - 7/9 – 4/1 *Den största tystnaden.* Vandringsutställning, prod. Britt-Louise Landsfors
 - 14/9 – 4/1 *Textil höstsalong.* Prod. Paltbitarna, Piteå kviltförening
 - 23/11 – 13/1 *Retro jul.* Ur museets samlingar samt inlån. Egen prod.
- Utställningen *Skogsbygd i förvandling* visades i den gamla skolan i Koler fram till maj samt på Norrbottens museum under perioden 17 mars – 15 september.

Programverksamhet

- 13/1 Julen dansas ut på Rådhusorget. Samarr. med Kultur och Fritid. Sponsor: Coop Forum
- 26/1 Vernissage för utställningen "Piteå i penseldrag". Hans Överby medverkade

- 4/2 Berättarkväll: Lotta Rahme berättade om gamla beredningstekniker av skinn
- 5/2 Studiecirkel: Ragnhilds veteraner. Samarr. ABF
- 12/2 Berättarkafé med Astrid Nilsson. Tema: Fettisdag
- 14/2 Berättarkväll: Anna Elmén Berg berättade om Furunäsets sjukhus – arkitektur och bebyggelse
- 16/2 Slöjdekafé i samarr. med Hemslöjdsföreningen. Tema: Barnverkstad och trasdockor
- 19/2 Studiecirkel: Ragnhilds veteraner. Samarr. ABF
- 23/2 Musikalisk salong i samarr. med Piteåbygdens musikförbund. Artist: Ryska trion – Själens melodi
- 26/2 Berättarkafé med Astrid Nilsson. Tema: Lov
- 5/3 Studiecirkel: Ragnhilds veteraner. Samarr. ABF
- 12/3 Berättarkafé med Astrid Nilsson. Tema: Viktoriadagen
- 13/3 Berättarkväll: Staffan Nygren visade och berättade om filmen Björnfesten
- 16/3 Musikalisk salong i samarr. med Piteåbygdens musikförbund. Artister: Robin Thorén och Jakob Grubbström
- 19/3 Studiecirkel: Ragnhilds veteraner. Samarr. ABF
- 20/3 Föreningen Piteå museums årsmöte
- 26/3 Berättarkafé med Astrid Nilsson. Tema: Påsk
- 2/4 Studiecirkel: Ragnhilds veteraner. Samarr. ABF
- 16/4 Studiecirkel: Ragnhilds veteraner. Samarr. ABF
- 17/4 Berättarkväll: Jan-Erik Lundström berättade om Samtida samisk konst
- 27/4 Slöjdekafé i samarr. med Hemslöjdsföreningen. Tema: Askar och annat som går att tillverka av papper
- 4/5 Klädbyttardag i samarr. med Naturskyddsföreningen
- 11/5 Bildvisning: Leif Lidman visade gamla vykort med Piteåmotiv
- 14/5 Studiecirkel: Ragnhilds veteraner. Samarr. ABF
- 17/5 Vernissage för utställningen "Retro"
- 21/5 Vernissage för utställningen "Barnmorskan 300 år". Marjo-Riitta Wahlgren medverkade
- 22/5 Berättarkväll: Wiweka Gustafsson och Irma Hedkvist berättade om barnmorskeyrket förr och nu

28/5	Studiecirkel: Ragnhilds veteraner. Samarr. ABF	28/9	Slöjdfé i samarr. med Hemslöjdsföreningen.
12/6	Trivselkväll vid Fiskarstugan. Ingemar Sjölund berättade om knuttimring. Samarr. SV Nord		Tema: Retroburkar med plastband
17/6	Konsert (dubbel) med Arctic Baroque i Sessionssalen. Samarr. Festspel i Piteå	1/10	Studiecirkel: Ragnhilds veteraner. Samarr. ABF
26/6	Trivselkväll vid Fiskarstugan. Gudrun Åström berättade om aktuella byggnadsprojekt i Piteå och vi bjöd på halstrad strömming. Samarr. SV Nord	3-4/10	Museet deltog i mässan "Leva livet", Nolia city konferens
28-30/6	Museet deltog i Kyrkmarknaden, Öjebyn	8/10	Berättarkafé med Astrid Nilsson. Tema: Fiske, jakt och andra höstsysslor
30/6	Uppsättning av plakett för Sveriges hembygdsförbunds byggnadsvårdspris på Sågforsbron i Åträsk. Samarr. Åträsk byaförening. Sture Wärlinder, styrelseledamot i Sveriges Hembygdsförbund, Ingrid Johansson, ordförande i Norrbottens Hembygdsförbund och Ann-Katrin Sämfors, ordförande i Kultur- och fritidsnämnden, Piteå kommun, medverkade	12/10	Musikalisk salong i samarr. med Piteåbygdens musikförbund. Artist: Barber Papas
3/7	Trivselkväll vid Fiskarstugan. Anna Ekström från Sinnenas Ateljé berättade om trädgårdsdesign. Samarr. SV Nord	15/10	Studiecirkel: Ragnhilds veteraner. Samarr. ABF
4/7	Guidad stadsvandring med museet	16/10	Berättarkväll: Åsa Lundmark berättade om En minoritetsresa genom 1900-talets Norrbotten
11/7	Guidad stadsvandring med museet	19/10	Kviltkafé. Samarr. Paltbitarna
17/7	Trivselkväll vid Fiskarstugan. Torbjörn Riktig berättade om nybygget Rikti-Dockas och bjöd på musikunderhållning. Samarr. SV Nord	22/10	Berättarkafé med Astrid Nilsson. Tema: Allhelgonadagen
18/7	Guidad stadsvandring med museet	24/10	Mångfaldsdagen. Föreläsning: Positiv antirasism med Anna Waara. Föreläsning: Den inre resan med Mattias Nordanelth. Samarr. Sensus och Piteå kommun, Näringsliv och samhälle
25/7	Guidad stadsvandring med museet	26/10	Föreläsning: Den största tystnaden med Britt-Louise Landfors
7/8	Trivselkväll vid Fiskarstugan. Slobbenkväll. Samarr. SV Nord	29/10	Studiecirkel: Ragnhilds veteraner. Samarr. ABF
31/8	Svamputställning och exkursion. Samarr. Studieförbundet	5/11	Berättarkafé med Astrid Nilsson. Tema: Mor, far och föräldraskap
7/9	Vernissage för utställningen "Den största tystnaden". Konstnärerna Britt-Louise Landfors och Bengt Frank medverkade	5/11	Teaterföreställning i sessionssalen. Regnbågsteatern visade: Jag finns fortfarande kvar. Samarr. Folkets Hus och Piteå kommun, Kultur- och fritid
14/9	Vernissage för utställningen "Textil höstsalong". Kerstin Nelje invigde och medlemmar från föreningen Paltbitarna medverkade	6/11	Berättarkväll: Åke Berggren berättade om Norrbottens sjukvårdshistoria
25/9	Berättarkväll: Berit Ölund berättade om boken Hundviken – en släktsaga	9/11	Musikalisk salong i samarr. med Piteåbygdens musikförbund. Artist: David Wahlén, accordeon
		12/11	Studiecirkel: Ragnhilds veteraner. Samarr. ABF
		16/11	Teaterföreställning i sessionssalen. Regnbågsteatern visade: Jag finns fortfarande kvar. Samarr. Folkets Hus och Piteå kommun, Kultur- och fritid
		19/11	Berättarkafé med Astrid Nilsson. Tema: Ljus och mörker
		24/11	Skyldsöndag. Piteåbygdens forskarförening och föreningen Norrbottens flora informerades i sessionssalen.

- 26/11 Studiecirkel: Ragnhilds veteraner. Samarr. ABF
 30/11 Slöjdekafé i samarr. med Hemslöjdsföreningen. Tema: Gammeldags julpyssel
 3/12 Berättarkafé med Astrid Nilsson. Tema: Jultraditioner
 7/12 Boksläpp av fotoboken ”Bevarade ögonblick. Fotografier av Piteå under 150 år”. Författarna Ingegerd Westerland och Åke Berggren berättade och visade bilder ur boken
 14/12 Julmarknad. Samarr. med Hemslöjdsföreningen

Museet deltog i den årliga kyrkmarknaden i Öjeby kyrkstad den 28-30 juni, med information, försäljning och frågetävling. Marknadskiosken delades med Föreningen Norrbottens flora. Museet deltog i seniormässan ”Leva livet” på Nolia city konferens den 3-4 oktober, med information, försäljning och frågetävling.

Fiskarstugan

Fiskarstugan har hållits öppen på begäran. I samverkan med SV Nord arrangerades under sommaren fem trivselkvällar (se ovan). Stugan hölls också öppen tre söndagar under sommaren då EFS höll friluftsgudstjänster vid Kurirkajen.

Pedagogisk verksamhet och visningar

Visningar av fasta och tillfälliga utställningar har genomförts både för skolklasser och för andra grupper. Även guidade stadsvandringar har arrangerats. Under året har 833 barn och 2 531 vuxna deltagit i olika aktiviteter och program.

Sammanlagt har 43 skolgrupper, totalt 741 barn/elever och 65 lärare, besökt museet under året. Museichefen och byggnadsantikvarien har även medverkat i externa program med olika teman.

Besöksstatistik

Under kalenderåret 2013 hade museet ca 18 715 besökare. Utställningen *Skogsbygd i förändring* visades på *Norrbottens museum* under perioden 17 mars-15 september och besöktes av 21 336 vuxna och 2 235 barn. Vid arrangemang utanför museets väggar har vi haft ca 1 056 besökare, d. v. s. totalt 19 771 besökare under året.

Samlingar och arkiv

Föremålssamlingarna växer fortlöpande genom donationer. Fotosam-

lingen digitaliseras allt eftersom. I avvaktan på att ett nytt registreringsprogram skall kunna tas i bruk, går arbetet med föremåls- och fotoregistrering dock på sparlåga.

Dokumentation

Kontinuerlig fotodokumentation av förändringar i stadsbilden genomförs. Under året har bland annat byggnationerna i Kv. Stadsvapnet, Kv. Löjan, Kv. Örnen och Kv. Höken dokumenterats.

Kulturmiljövård

Antikvarien Anna Elmén Berg har under året varit tjänstledig för forskning. Antikvarien Sebastian Ulvsgård har varit projektanställd med uppgift att sammanställa: ”Fördjupad riksintressebeskrivning av Öjeby kyrkstad, ett antikvariskt planeringsunderlag”, informationsbroschyren ”Furunäsets sjukhus i Piteå. Människorna, vården och arkitekturen under hundra år”, slutrapporten ”Rekonstruering av Sågforsbron i Åträsk, Träbro över Lillpiteälven vid Änaset, Piteå församling, Piteå kommun”. Under perioden har antikvarien även bedrivit rådgivning i antikvariska frågor via telefon och ute i fält.

Förlaget

Årsbok 2013 trycktes i 500 exemplar och utkom i november.

Fotoboken *Bevarade ögonblick. Fotografier av Piteå under 150 år* trycktes i 2 500 exemplar och utkom i december. Författare: Ingegerd Westerland och Åke Berggren.

Utbildning, kurser och konferenser

Museichefen har under året deltagit i Piteå kommuns introduktionsprogram för nya chefer. Administratör- och receptionist har deltagit vid en administratörsdag i Luleå med seminarium i olika ämnen samt i grundkursen Visma Lön 300/600 i Stockholm. Foto- och föremålsansvarig har deltagit vid ett seminarium med temat registrering och digitalisering av bilder samt förebyggande vård av föremålssamlingar vid Norrbottens museum.

Media

Museet har förekommit i Piteå-Tidningen, NSD och i Radio, P4 Norrbotten.

Föreningen Piteå museum

Föreningen hade vid 2013 års utgång ca 300 medlemmar. Årsmöte hölls den 20 mars 2013. Efter förhandlingarna berättade Åke Berggren om *Kalvskinnsprästen Nils Johan Ekdahl och hans besök i Pitebygd 1827*. Ett medlemsblad samt nyhetsbrev inför programaktiviteter har skickats ut till medlemmarna per mejl.

Investeringar

Under året har en extern hårddisk, en stationär dator och en bildkanon köpts in.

Styrelse

Thomas Wallstén, ordförande till 20/3

Bengt Ek, ordförande från 20/3

Ingemar Sjölund, vice ordförande till 20/3

Leif Lidman, vice ordförande från 20/3

Åke Berggren, sekreterare

Leif Björkman, kassör

Leif Lidman, ledamot till 20/3

Lennart Blom, ledamot från 20/3

Annica Lundgren, kommunrepresentant

Robin Nilsson, ersättare kommunrepresentant

Catharina Westling, personalrepresentant

Ingegerd Westerlund, ersättare

Lennart Lundqvist, ersättare till 20/3

Christina Kolmert, ersättare från 20/3

Personal

Emeli Elfving, museichef

Anna Elmén Berg, antikvarie, tjänstledig 2013

Lena Backman, ekonomi och administration

Catharina Westling, föremålssamlingar, utställningar och fotoarkiv

Sebastian Ulvsgård, projektanställd byggnadsantikvarie från 18/2 – 18/7

Sandra Lundgren, projektanställd sociolog/etnolog från 1/10 – 31/11

Morgan Stenberg, sommar- och extraanställd

Elisabeth Engström, arbetspraktik från 27/11 till 31/8

Astrid Nilsson, arbetspraktik från 22/4 – 31/5

Ekonomisk redovisning per 2013-12-31

Finansiering	2013	2012
Kommunalt verksamhetsbidrag	1 162 000	1 162 000
Övriga anslag	356 212	185 609
Sponsring	-	-
Lönebidrag	452 871	429 056
Försäljning	96 825	81 356
Medlemsintäkter	52 002	55 800
Ränteintäkter	7 595	18 692
Bokutgivningsfonden	-36 415	-4 195
Lundströms minnesfond	2 343	4 188
	2 093 433	1 932 506
Kostnader		
Löner, lönebikostnader	1 420 136	1 402 918
Resor, traktamenten, kost, logi, utbildning	21 769	19 588
Övriga personalkostnader	5 428	5 128
Administrativa kostnader	41 933	31 108
Utställningar, inkl transporter och annonser	101 347	70 850
Årsbok	45 129	43 778
Böcker	7 413	-
Material, dokumentation	42 846	30 504
Material till projekt	84 341	139 616
Förbrukningsinventarier	14 644	1 145
Inköp till försäljning	5 375	3 923
Övriga kostnader; försäkring, bevakning mm	58 460	82 745
	1 848 821	1 831 303
Överskott	244 612	101 203
Fonder för forskningsprojekt mm		
Einar Lundströms Minnesfond	588 613	569 309
Bokutgivningsfond	192 677	156 262
Birkarlen	102 432	102 179
Hamnmagasinens Väl	18 161	18 161
	901 883	845 911

Förteckning över donationer 2013

Backman, Inga-Maj	Diverse böcker
Bergvall, Annika	Pappersbonader med julmotiv, plastbonader med motiv, diverse böcker
Bergvall, Maud	Cykelstol för barn från 1960-tal, Brio lära-gå-vagn från 1960-tal
Berggren, Åke	Diverse böcker, skänks till Föreningen Piteå museums bibliotek
Engström, Ewa	Oljemålning av Brynolf Hesselgren, pimpelpö, bok med filmstjärnor från 1920-tal, armband i hårbete, skohorn av horn, stickhus av trä med stickor, ask med figurer i locket, speletui från 1703
Ferguson, Ragnhild	Förkläde 1970-tal, 2 st. handväskor, julkort med kuvert, barnvantar, dockmossa, virkad dambinda, julklappspapper, pärm
Franzén, Birgitta	Diverse skolmaterial: läroböcker, arbetsböcker, lärarhandledningar
Gustavsson, Ruth	Klänning i empire-stil från 1970-tal
Johansson, Tore	Skolplanscher från Sikforsskolans slöjdsal
Koltay, Margareta	Hatt med tillhörande ask – tillhört borgmästare Markström, 1 st. hatt med tillhörande ask, postilla – tillhört Bror Jonsson 1912, 2 st. bonader, tidningar från Norrbottens Allehanda och Piteå-Tidningen

Lidman, Leif	Kaffekopp med fat, assiett och tallrik märkta med Riddarkällan, 2 st. assietter märkta med Cecil, tallrik med monogram CH, kaffepanna, vykortshäfte med motiv från Piteå kommun och aktiviteter i badhusparken, 12 st. bussbiljetter med olika turer inom Piteå kommun, skinn från Piteås 350-års jubileum 1971, fotodokument på CD-skiva av Storgatan 44
Lundkvist, Erik, Ulla	Skärmutställning om Storfors historia
Nilsson, Ulla-Stina	Diverse fotografier, skolkort, studentkort, revyfoton, konfirmation
Sandberg, Gösta	Kamerablixt med väska, 4 st. kapsyler från Piteå Bryggeri
Sveriges Radio P4 Norrbotten, Wallner-Hoppe, Ann-Christine	Diverse mynt från 1895-1907: ett-, två- och femöringar, 2 st. stenplattor med Lydia Lindgren
Westerlund, Ingegerd	Blomfat, kaffefat, assietter, blomkrukor från Rörstrand, Ekeby, Steninge, Uppsala-Ekeby
Wikgren, Ulla-Stina	Tändsticksask
Wikström, Anita	Knäckformar

Innehållsförteckning

Museiåret 2014	Bengt Ek	3
Fler bevarade ögonblick	Åke Berggren	4
Byggandet av Bergsviksbron 1934–1936	Åke Berggren	6
Brevet från Rovaniemi: En alldeles sann skogshistoria från 1898	O. F. Johansson	12
I afton dans!	Roger Lindqvist	15
Arkeologi i Markbygden	Carina Bennerhag & Frida Palmbo	29
Politikern F. A. Bäckströms familje- och arbetsliv åren 1866–1935	Ann-Sofie Bäckström	45
Guld- och silversmeden från Piteå som blev en lyckans gullgosse	Jan Lundquist	63
En nidramsa med byanamn på bondska	Jan Olov Lundström	69
Min levnadshistoria	Odal Lifvergren	70
Gamla Kyrkbyn: Centralplats i medeltida brytningstid	Anna Elmén Berg	79
Verksamhetsberättelse för Piteå museum		118
Ekonomisk redovisning		125
Förteckning över donationer		126